

T.C
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TDA TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ÖZBEKLERE KARŞI BABÜR VE SAFEVİ İŞBİRLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Güzel Kemaç

Danışman: Doç. Dr. Ali Osman Demiral

İZMİR 2010

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Özbeklere karşı Babür ve Safevi işbirliği adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Güzel Kemaç

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18/06/2010 tarih ve 21/72 sayılı kararı ile oluşturulan jüri TDA Türk Tarihi anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi 92073456 numaralı Güzel KEMAÇ'ın aşağıda (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 06./07/2010 günü saat 10:00'da 90 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle /oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Doç. Dr. Ali Osman DEMİRAL (Danışman)

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Prof. Dr. Turan GÖKÇE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Özbekler'e Karşı Babür ve Safevi İşbirliği

Tezin İngilizce Başlığı : Baburid and Safevid Alliance Against the Uzbeks

* 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.

2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır.

3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.

4. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin E.Ü.Lisansüstü eğitim öğretim yönetmeliğinin 17(2) maddesi gereğince anabilim dışından olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	IV
Kısaltmalar	V
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. VE XV. YÜZYILLARDA ORTA ASYA'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

A-TİMURLULAR	3
1-Timur'dan Önceki Genel Durum	3
2-Timur Dönemi.....	5
3-Timur'dan Sonraki Dönem	9
B-ŞİBANİLER (ŞEYBANİLER)	16
1-Şiban Sülalesi ve Özbek Ulusunun Oluşumu	16
2-Ebu'l-Hayr Han Dönemi.....	19
C-SAFEVİLER	22
1-Safevviye Tarikatının Oluşumu ve Gelişimi	22
2-Tarikatten Devlete Giden Yol.....	23

D- MOĞULİSTAN VE ÇAĞATAY KALINTILARI.....	26
1-Çağatay Hanlığının Kuruluşu ve Genel Yapısı.....	26
2-Hanlığın Siyasi Tarihinin Kısa Bir Özeti.....	27
3-Moğulistan'daki Çağataylılar	28

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKLER'E KARŞI BABÜR-SAFEVİ İTTİFAKI

A-BABÜR'ÜN TAHTA ÇIKIŞI VE İLK YILLARI	30
1-Babür'ün Tahta Çıkışından Önce Orta Asya'nın Genel Durumu.....	30
2-Babür'ün Tahta Çıkışı.....	32
3-Babür'ün İlk Hedefi Semerkand	35
4-Hükümranlığını Kaybeden Babür.....	38
5-Babür Yeniden Fergana'da	40
B-ÖZBEKLERİN (ŞİBANİLERİN) ORTA ASYA'DA ÖN PLANA ÇIKMALARI	
1-Ebu'l Hayr Han'dan Sonra Özbeklerin Durumu	42
2-Muhammed Şibani Han'ın Ortaya Çıkışı	43
C-MUHAMMED ŞİBANİ HAN İLE BABÜR ARASINDAKİ MÜCADELENİN BAŞLAMASI.....	48
1-Muhammed Şibani Han İle Babür'ün İlk Karşılaşması.....	48
2-Babür Semerkand'ı Geri Alıyor.....	51

3-Serpül Savaşı	53
4-Muhammed Şibani Han Semerkand'ı Kuşatıyor	54
D-MUHAMMED ŞİBANİ HAN'IN ORTA ASYA'YA EGEMEN OLMASI	56
1-Moğulistan (Çağatay) Hanları İle Olan Mücadeleler	56
2-Timurlular ile Olan Mücadeleler	58
3- Özbeklerle Mücadelede Babür'ün İzlediği Yol	60
E-SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULMASI VE GENİŞLEMESİ	63
1-Safevviye Tarikatının Devletleşmesi	63
2-Şah İsmail, Safevi Devleti'nin Kurulması ve Genişlemesi.....	65
F-ÖZBEKLER'E KARŞI BABÜR-SAFEVİ İTTİFAKININ OLUŞUMU VE ANA HATLARI	69
1-Muhammed Şibani Han ve Şah İsmail Mücadelesi	69
2-Babür, Şah İsmail'in Yardımıyla Yeniden Semerkand'ta	73
3-Babür-Safevi İttifakının Yenilgisi	77
Sonuç.....	81
Kaynakça.....	83
Özgeçmiş.....	89
Özet	90
Abstract	91

ÖNSÖZ

16. yüzyıl başları Orta Asya siyasi tarihinin en karmaşık olduğu ve mücadelelerin en yoğun şekilde yaşandığı yıllara denk gelmektedir. Özbekler yeni bir güç olarak Orta Asya'nın kaderini tayin etme rolünü üstlenmek istediler. Bölgenin eski hâkimleri bu durum karşısında bir direnç göstermeye çalışmışlarsa da bunda muvaffak olamadılar. Son olarak Babür Timurluların mirasçısı olarak iş başına koyuldu.

Elinizde bulunan bu tezde, Babür'ün Özbeklere karşı, 16. yüzyıl başlarında yeni bir siyasi aktör olarak ortaya çıkan Şah İsmail ve Safeviler ile olan ittifakı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yurdumuzda henüz ayrıntılı bir değerlendirilmesi yapılmamış olan bu ilişkileri ortaya koyarak, Türk tarihçiliğine küçükte olsa katkıda bulunacağımıza inanıyoruz. Bu çalışmanın bundan sonra bu konuda çalışacak olan tarihçilere kolaylık sağlayacağını umuyoruz.

Bu yüksek lisans tezinin hazırlanmasında yardımına başvurmuş olduğum birçok kişi olmuştur. Bunların başında danışmanım Doç. Dr. Ali Osman Demiral gelmektedir. Hocama tavsiyelerinden ve her türlü yardımlarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarından faydalandığım tüm bilim insanlarına ve bana yardımcı dokunan arkadaşlarıma katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Güzel KEMAÇ

İzmir, 2010

KISALTMALAR

- a.g.e. Adı geçen eser
a.g.m. Adı geçen makale
bkz. Bakınız
c. Cilt
ev. Çeviren
D.İ.A Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.I Encyclopaedia of Islam
Haz. Hazırlayan
İ.A İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
s. Sayfa
sy. Sayı

GİRİŞ

Timur'un 1405 yılındaki ölümünden sonra kurmuş olduğu büyük imparatorluğun iskeleti çatırdamaya başladı. Kendisinden sonra yerine geçen Oğlu Mirza Şahruh var gücüyle devleti bir arada tutmaya çalıştı. İran ve Azerbaycan dışında elden çıkan toprak olmamıştı. Ancak batı sınırındaki Türkmenlerin güçlenmelerinin önüne geçilemedi. Bununla beraber yeni siyasi karakterler de iş başına geçmek için fırsat beklemekteydiler.

Timurluların içinde buldukları savunma pozisyonundan faydalanmak isteyen Özbekler Ebu'l-Hayr Han liderliğinde kuzeyden gelerek Timurluların komşuları oldular. Doğuda ise Moğulistan'daki Çağataylılar kendilerine ait olduklarına inandıkları toprakları Timurlulardan alma düşüncesi içindeydiler.

Mirza Şahruh'un ölümüyle birlikte devletin yıkılışına kadar devam edecek olan taht mücadeleleri başladı. Bu mücadele öyle bir hal aldı ki oğul babasını öldürmekte geri durmadı. Timurluların içine düşmüş oldukları bu durumdan Özbekler yararlanmasını bildiler. Timur tahtına çıkacak hükümdar bile onların yardımıyla belli olmaya başladı. Ama beklenmedik bir şekilde liderlerini kaybettiler. Yeni bir lider çıkıncaya kadar beklemek zorunda kaldılar.

Timurlu Mirzaları arasında kıyasıya devam eden rekabetten faydalanmak sırası Moğulistan'daki Çağataylılara gelmişti. Onlar diledikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Timurlu mirzaları dolaylı ya da doğrudan olarak onların tabiiyeti altına girmişlerdi. Vaziyetin böyle olduğu bir anda Fergana'da Babür, tahta çıktı. Ondan hemen sonra ise Muhammed Şibani Han Özbekleri etrafında toplayarak yeni bir odak noktası oluşturdu. Bu iki lidere bir yenisi daha eklenecekti. İran'da Türkmenleri etrafına toplayarak büyük bir güç haline gelen Şah İsmail, Orta Asya'ya yönelik emeller besliyordu.

Bu tez de 16. yüzyıl başlarında Orta Asya'da tek söz sahibi haline gelen Özbekler karşısında Babür ile Safeviler arasında gerçekleşen ittifak ve bu siyasi aktörler arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 14. ve 15. yüzyıllarda Orta Asya'nın genel görünümü anlatılmıştır. Bu yıllarda yaşanan gelişmeler 16. başlarındaki siyasi fotoğrafın oluşmasına doğrudan etki etmiştir. Birinci bölümde dönemin önemli güçleri olan Timurlular, Şibaniler (Özbekler), Safeviler ve Çağatay kalıntılarının siyasi tarihçeleri verilmiştir. Bu bölümü bir bakıma ikinci bölümün temeli de saymak mümkündür.

İkinci bölüm Babür'ün tahta çıkışıyla başlamaktadır. Bunun akabinde Özbeklerin Orta Asya tarihinde ön plana çıkmalarına değinilmiştir. Kısa bir süre sonra Babür ve Muhammed Şibani Han hedefleri doğrultusunda karşı karşıya gelmek zorunda kaldılar. İkili arasında ilişkiler bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu mücadeleyi kazanan Muhammed Şibani Han kısa sürede Orta Asya'nın hâkimi konumuna geldi. Bu sürecin de üzerinde durulması gerekli görülmüştür. Bir sonraki başlık altında İran'da yükselen bir güç olan Safevilere ve onların politikalarına dikkat çekilmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler Özbeklere karşı Babür ve Safeviler arasında bir ittifakın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ittifak dahilinde yaşananlar tespit ve izah edilmeye çalışılmıştır. Tez hazırlanırken tarih ilminin kendine has metodolojik uygulamaları esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV- XV YÜZYILLARDA ORTA ASYA'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

A- TİMURLULAR

1- Timur'dan Önceki Genel Durum

Cengiz Han ölümünden sonra çocuklarına miras olarak Çin'den Doğu Avrupa'ya, Güney Sibiry'a dan Yakın Doğu'ya kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştı (1227).¹ Bu mirası devralan Cengiz Han'ın dört oğlu daha babaları hayatta iken çok sayıda boyu kapsayan bir ulusa, bu boyların geçimlerini sağlayacak bir yurda ve ele geçirilmiş bölgelerden elde edilen bir gelire sahip olmuşlardı.²

Eski bir devlet geleneği olarak yapılan bu idari taksimattan sonra en büyük oğul olan Cuci'ye (Cöçi), İrtiş nehrinin batısındaki bozkırlar, Moğul atlarının toynaklarınca çiğnenmiş en uzakta ki topraklara kadar bırakılmıştı. Ama Cuci, Cengiz Han'dan 6 ay önce ölünce onun payına düşen topraklar çocuklarının idaresi altına girmiş oldu. İkinci oğul olan Çağatay'a doğuda Uygur ülkesinden batıda Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan bozkırlar, esas olarak İli, Isık göl, yukarı Çu ve Talas havzası ile Kaşgar ve Maverainnehr verilmişti. Cengiz Han'ın üçüncü oğul olan Ögedey, Balkaş Gölü'nün doğu ve kuzey doğusunda, İmil ve Tarbagatay, Kara İrtiş ve Urungu bölgelerini almıştı. En küçük oğul olan Tuluy ise esas yurt olan baba ocağının bulunduğu topraklardan sorumluydu.³

Cengiz Han'ın (1227) ölümünden sonra toplanan kurultayda Cengiz Hanın emri gereğince Ögedey Han ilan edildi. Çağatay küçük kardeşi Ögedey'i kendisi tahta oturtu. Emri altına babasına da hizmet etmiş olan 10 000 kişilik bir muhafız birliği de verilmiş olan Ögedey devletin merkez kısmını idaresinden sorumlu oldu.⁴ Kağanlık kuvvetli

¹ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", D.İ.A, c.7, İstanbul 1993, s.368

² René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, çev. M.Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s.247

³ Grousset, a.g.e, s.248-249; Jean Paul Roux, Moğul İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 2001, s.251-252; Ahmet Temir, Moğulların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han, Ankara 1984, s.117-118

⁴ Moğulların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, Ankara 1948, s.190-191

oldukça Cengiz Han'ın oğulları merkeze sadakatle bağlı kalarak yurtlarını birer vali gibi idare etmişlerdi. Fakat merkezi idarenin zayıflamasıyla bu durum ortadan kalktı.⁵

14. yy başlarına gelindiğinde Cengiz İmparatorluğu birbirinden farklı istikametlerde gelişen ve farklı siyaset takip eden, her biri önemli bir güce sahip dört ayrı siyasi yapı halinde varlığını sürdürüyordu. Güneybatı Asya'da Amu Derya'dan Fırat'a, Kafkaslardan Afganistan'a kadar uzanan topraklarda Moğul Nogaylarının İlhanlılar adıyla anılan egemenliği mevcuttu. Kuzeyde sınırları kesin olmamakla beraber İdil boyunca uzanan güneyde Karadeniz, Hazar Denizi ve Aral Denizine varan Altın Orda Hanlığı yer alıyordu. Merkezde sınırları değişkenlik gösterse de esas olarak İrtiş, İli, Talas, Maveräünnehr ve Kaşgar Bölgelerini elinde tutmuş olan Çağatay Hanlığı vardı. Birbirine zayıf bağlarla bağlı olan bu siyasi yapılar Pekin'deki Büyük Han'ın üstünlüğünü kabul ediyorlardı.⁶

Her biri ayrı bir yolu takip eden dört ulusun da siyasi hayatı uzun sürmedi. İçlerinden ismi tarih sahnesinden erken silinen İlhanlılar olmuştu. İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in öldürülmesinden sonra(1335), kendisinin bir varis bırakmamış olmasının etkisiyle devlet parçalanmış ve yerini mahalli güçler almıştır.⁷ Güçlenen ve birleşen Çin karşısında 1368 yılı sonlarına doğru aldığı yenilgi sonrası Kubilay Hanlığı da son bulmuş oldu.⁸ Deşt-i Kıpçak'ta⁹ hâkimiyet tesis etmiş olan Altın Orda Devleti, Cengiz Han'ın mirasını en uzun süre elinde tutan devlet olmuştu. 15. yüzyılın başlarından itibaren güç kaybetmeye başlayan Altın Orda Devleti dağılmaya başlamış ve devamı olan müstakil hanlıklar ortaya çıkmıştı.¹⁰

Cengiz Han'ın mirasçısı bir diğer devlet olan ve adını Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan alan Çağatay Hanlığı¹¹, merkezi bir devlet özelliğine sahip olmamış, devlet

⁵ Temir, a.g.e, s.117-118

⁶ Roux, a.g.e, s.411-412

⁷ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", D.İ.A, c.22, İstanbul 2000, s.104

⁸ Roux, a.g.e, s.488-489

⁹ Dinyeper'den başlayarak Volga'nın doğu taraflarına kadar uzanan Güney Rus Bozkırları, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar doğu kaynaklarında Deşt-i Kıpçak yani Kıpçak bozkırı adıyla anılmıştır.

¹⁰ A.Yu. Yakubovskiy, Altın Orda ve Çöküşü, çev. Hasan Eren, Ankara 1976, s.296-317

¹¹ Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", D.İ.A, c.8, İstanbul 1993, s.177; Sabri Hizmetli, Çağatay Devleti, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.356

teşkilatı sade bir yapıya bürünmüştü. Hanlık makamına sahip olmak çok zor değildi. Bu nedendir ki kısa bir ömrü olan bu hanlığın siyasi tarihinde (1227-1345) iktidar birçok kez el değiştirmişti.¹²

Tarmaşirin Han'ın 1335 yılında azledilmesinden sonra Çağatay Hanlığı hızlı bir çöküş sürecine girmiştir. Çağatay Hanlığı, Maverâünnehr kolu ve Isık Göl çevresindeki Moğulistan kolu olmak üzere ikiye bölünmüştür.¹³ Bundan sonra idare Maverâünnehr bölgesinde ulus emirleri olarak bilinen askeri güçlere sahip kabile reislerinin eline geçmiş, hanlık kukla hanlar tarafından sözde bir idareye mahkum bırakılmıştı.¹⁴ 1370 yılında Emir Timur'un iktidara gelişi ile durum değişecek ve Çağatay Hanlığı'nın bakiyesi üzerinde Timur kendi devletini vücuda getirecektir.

2- Timur Dönemi

Çalkantılı bir dönem yaşayan Çağatay Hanlığı'nın¹⁵ Maverâünnehr bölgesinde hâkimiyeti ulus emirleri olarak anılan kabile reislerinin ele geçirmişken, doğu eyaletlerinde yani Moğulistan bölgesinde, bu emirlerin hâkimiyetini yavaş yavaş yıkmaya başlayan hanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu hanlardan birincisi olan Tuğluk Timur 18 yaşında iken (1347-1348) yıllarında han olmuştur.¹⁶ Maverâünnehr bölgesinin içinde bulunduğu kargaşa durumdan faydalanmak isteyen Tuğluk Timur, bir ordu hazırlayarak bu bölgeyi fethetmeye niyetlenmişti (1360).¹⁷

Timur Devleti'ni kuracak olan Emir Timur'un tarih sahnesine çıkışı da bu seferle birlikte olmuştur. Çağatay ülkesinde Keş (Şehr-i Sebz=Yeşil Şehir) yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğmuş (1336) ve bu bölgenin etkin bir boyu olan

¹² Mustafa Kafalı, Çağatay Hanlığı, Ankara 2005, s.52-57, 79-135

¹³ Grousset, a.g.e, s.326-327

¹⁴ Kafalı, a.g.e, s.138-140

¹⁵ Nizamüddin Şami, Zafername, çev. Necati Lugal, Ankara 1987, s.18

¹⁶ V.V. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Haz. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara 2006, s.173-174

¹⁷ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi, İng. çev. E. Denison Ross, Türkçe çev. Osman Karatay, İstanbul 2006, s.174

Barlaslara mensup olan Emir Timur'un bu seferden önceki hayatıyla ilgili hiçbir şey bilinmemektedir.¹⁸

Tuğluk Timur bölgeye vardığında birçok beg kaçmış olsa da, Emir Timur kaçtığına başsız kalacak ülkesinin büyük kötülöklere maruz kalabileceğini gerekçe göstererek kaçmamıştı. Hatta Tuğluk Timur Han'ın huzuruna çıkarak ona bağılılığını bildirmişti. Buna karşılık olarak da Keş havalisinin idaresi kendisine bırakıldı.¹⁹ Emir Timur, boy beglerinin geri çekilmeleriyle oluşan siyasi boşluktan faydalanıp kendi boyunun lideri konumuna geldi.²⁰ Emir Timur, Tuğluk Timur Han'ın bölgede çıkan karışıklık ve Emir Hüseyin'in Maveraünnehr bölgesine hâkim olması üzerine yaptığı ikinci seferinde de (1361-1362) kazanmış olduğu itibarı korumasını bildi ve Maveraünnehr bölgesinin idaresinden sorumlu olarak atanan İlyas Hoca Oğlan'ın hizmetine girdi. Kısa bir süre sonra Emir Timur buradaki beglerin zalimce davranışlarına dayanamamış ve Tuğluk Timur karşısında kaçmış beglerden biri olan Emir Hüseyin'in yanına gitmiştir.²¹

Emir Timur'un Emir Hüseyin ile yaptığı ittifak uzun süreli olmuştu. Bunda Emir Timur'un Emir Hüseyin'in kız kardeşiyle evli olmasının da payı vardı. Bu ittifak kısa sürede etrafında taraftarda toplamıştı. Bu konuda Emir Timur, Emir Hüseyin'den daha başarılı olmuştu.²² Emir Hüseyin'in kız kardeşi Olcay Terken Aga'nın ölümünden sonra ikili arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Emir Timur iktidarı önünde kendisine bir rakip sayılabilecek Emir Hüseyin'i Belh kalesinde bulunduğu sırada ani bir baskınla ortadan kaldırdı.²³ Belh şehrinde ayrılan Timur Semerkand'a gelerek burada tahta oturmuştur (1370).²⁴

Tahta çıkmasının ardından Timur birbiri ardına yaptığı seferlerle hâkimiyet sınırlarını genişletti ve siyasi arenada kendi döneminin en önemli gücü haline geldi. İlk

¹⁸ İsmail Aka, Timur ve Devleti, Ankara 2000, s.3-4

¹⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.175-177, Nizamüddin Şami, a.g.e, s.18-19

²⁰ Beatrice Forbez Manz, Timurlenk Bozkırın Son Göçebe Fatih, çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul 2006, s.65

²¹ Aka, a.g.e, s.5

²² Justin Marozzi, Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih, çev. Hülya Kocakulak, İstanbul 2006, s.64

²³ Grousset, a. g. e, s.388-390

²⁴ Aka, a.g.e, s.7

olarak Harezm bölgesine yönelen Timur, 1371-1379 yılları arasında bu bölgeye dört sefer yaparak hâkimiyetini kalıcı hale getirdi.²⁵ Bu seferler esnasında İran'ı daha yakından tanıyan Timur'un ikinci hedefi bu bölge olmuştu. İran'da o sıralarda her biri kendi bölgesinde hüküm süren çok parçalı bir idare mevcuttu. Bu durum Timur'un emellerine ulaşmasını daha da kolaylaştırdı. Üç Yıllık Sefer (1386-1389) olarak anılan bu sefer neticesinde Timur İran'ı ele geçirmiş, Karabağ'a kadar ilerlemişti.²⁶

İran'ın fethinden sonra Timur kendisinin verdiği destek ile Altın Orda tahtına çıkmış olan Toktamış Han meselesi ile uğraşmak zorunda kaldı. Güçlü ve rakipsiz bir lidere sahip Altın Orda devletini kendi çıkarlarına ters gören Timur, Toktamış Han'ı Urus Han'a karşı desteklemiş ve iktidara getirmişti. Ancak Toktamış, iktidarı ele geçirmiş olmasının ve Cengiz Han soyunun bir mensubu oluşunun verdiği güçle Timur'a rakip oldu.²⁷

İlk olarak 1387 yılında Timur Karabağ'da kışlamaktayken saldırıda bulunan Toktamış bu denemesinden başarısızlıkla ayrıldı. Aynı yıl içerisinde Maverâünnehr bölgesine de bir saldırı gerçekleştirmiş olan Toktamış yenilgiyi bir kez daha tattı. Bir yıl sonra Maverâünnehr bölgesine yeni bir akında bulunan Toktamış birlikleri Timur tarafından püskürtülmüştü. Toktamış'ı yakalamakta karalı olan Timur onun peşinden gitmişse de o bozkırda ortadan kaybolmuştu. Toktamış'ın bozkırda saklanmayı iyi bilmesi Timur'u zor durumda bırakmışsa da o bu sorunu kökünden çözmek için 1391 yılında büyük bir sefere çıktı. Timur çetin kış şartları altında kuzeye doğru ilerlemesine rağmen bir türlü Toktamış ile karşılaşamamıştı. Toktamış'ın Ural'da olduğunu öğrenen Timur bu istikamete yönelmiş ve burada iki taraf arasında vuku bulan savaşı Timur'un kazanmasına rağmen Toktamış kaçmayı yine başarmıştı.²⁸

Timur'un Toktamış meselesiyle uğraşmasından faydalanan bazı yerli hâkimler Timur'a sırt çevirmişlerdi. Bunları cezalandırmak için Beş Yıllık Sefer (1392-1396) olarak anılan seferine çıktı. Önce Mazenderan bölgesi hâkimlerini itaat altına alan

²⁵ Nizamüddin Şami, a.g.e, s.77-131

²⁶ İsmail Aka, Timurlular, Türkler, c. 8, Ankara 2002, s.517

²⁷ Marozzi, a.g.e, s.183-184

²⁸ Grousset, a.g.e, s.408-413

Timur, buradan Şiraz'a ilerlemiş ve buradaki Muzafferliler hanedanına son vermiştir. Böylece Anadolu kapılarına dayanmış oldu. O sıralarda Anadolu'da siyasi birliği sağlamaya çalışan bir Osmanlı Devleti, Karamanoğulları beyliği, Sivas-Kayseri yöresinde Kadı Burhaneddin, Doğu Anadolu'da Kara Koyunlular, Maraş civarında Dulkadırlılar, Güneydoğu Anadolu'da Ak Koyunlular mevcuttu. Anadolu'da tam bir birlikten söz etmek mümkün değildi. Ortadoğu'da önemli bir güç olarak Memlûk Devleti varlığını devam ettiriyordu. Timur tehlikesine karşın tedbir almış olmalarına rağmen bunu yetersiz gören bu siyasi aktörlerden Osmanlı Devleti, Kadı Burhaneddin, Memlûk Devleti ve Toktamış Han arasında bir ittifak oluşturuldu. Bu ittifakı dağıtmak için harekete geçen Timur birden bire yön değiştirmiş ve Toktamış Han üzerine yürümüştür.²⁹

Timur, Toktamış meselesini ortadan kaldıracak son seferine 1395 yılında çıktı. Türkistan'dan Kıpçak bozkırına zor şartlar altında yapmış olduğu bu uzun mesafeli seferinde Terek ırmağı civarında Toktamış ile çarpışan Timur, savaştan galip ayrılmış, Toktamış kaçarak bozkırda izini kaybettirmiştir.³⁰ Timur bu seferi esnasında Moskova'ya kadar ilerlemiş tüm Kıpçak ilini alt üst etmişti. Bu savaşla birlikte Altın Orda ikinci derecede bir devlet durumuna düşmüş ve Altın Orda hanları Moskova knezleri için bir tehlike olmaktan çıkmıştır.³¹

Timur'un bir sonraki hedefi Hindistan olmuştur. Bu sıralarda Hindistan'da zayıflamakta olan Tuğluklar hâkimiyeti mevcuttu. Hindistan'ın zenginliklerinin yanı sıra Büyük İskender ve Cengiz Han'ın bu bölgeye yapmış oldukları seferlerle şöhretlerini ölümsüzleştirmiş olmaları da Timur'u bu alana yönelmişti. Semerkand'dan hareket eden Timur'un (1398) başkent Delhi'ye ulaşması güç olmamıştı. Burada yapılan savaşta Tuğluk hükümdarı Mahmut Şah yenilmiş, şehir kısa süreli bir direnişten sonra teslim edilmişti. Böylece Timur Hindistan sahasında da hâkimiyetini tesis etmiş oldu.³²

²⁹ Aka, a.g.e, s.17-20

³⁰ Nizamüddin Şami, a.g.e, s.192-197

³¹ Aka, a.g.m, s.518

³² Neslihan Durak, Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler, Ankara 2000, s.125-156; Salim Cöhce, Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.716-717

Timur bu seferinden sonra devlet sınırlarının batı kısmında bir düzen sağlamaya çalışmıştı. Timur'a karşı oluşturulmaya çalışılan ittifak Kadı Burhaneddin'in ölümü üzerine son bulmuş, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid beyliklere karşı aldığı galibiyetlerle Anadolu'da siyasi birliği sağlamıştı. Bunun yanı sıra bölgenin bir diğer güçlü devleti olan Memlük Devleti de Sultan Berkuk'un ölümünden sonra iç meselelerle boğuşuyordu.³³ Sultan Berkuk'un yerine geçen oğlu Sultan Ferec (Farac) Timur'a tabi olmayı kabul etmemişti. Bunun üzerine harekete geçen Timur Halep, Humus, Hama ve Şam'ı fethederek Memlüklülere ağır bir darbe indirmiştir (1399).³⁴

Artık Timur'un karşısında tek kuvvetli iktidar olarak Osmanlı Devleti kalmıştı. Her iki tarafın da birbirinden ağır ve ardı kesilmeyen isteklerde bulunmaları, çıkarlarını kaybeden beylerin her iki lideri de kıskırtmaları bu ikili arasında savaşı zaruri kılmıştı. Ankara yakınlarında meydana gelen savaşı Timur kazanmış ve Yıldırım Bayezid esir düşmüştü (1402). Bu savaş sonrası da Anadolu'daki siyasi birlik bozulmuş, Timur beyliklere topraklarını geri vermiştir. Osmanlı Devleti'nin hızlı büyümesine sekte vurulmuş, kısa süreli bir fetret dönemi yaşanmıştır. Timur bu sefer sonunda İzmir'e kadar ulaşmıştı.³⁵

Batıya yaptığı bu büyük seferinden sonra Semerkand'a dönen Timur Çin üzerine yaptığı sefer sırasında 18 Şubat 1405 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³⁶ Böylece Delhi'den İzmir'e, Şam'dan Moskova'ya kadar uzanan alanı kasıp kavuran Timur fırtınası dinmişti. Timur'dan sonra Cengiz Han'ın ölümünden sonra yaşandığı gibi bırakmış olduğu büyük hâkimiyet sahası çok çabuk kendi haleflerinin elinden çıkmıştır.

3- Timur'dan Sonraki Dönem

Cengiz Han'ın yaptığı gibi Timur da geniş sınırlara sahip ülkesinin idaresini çocukları ve torunları arasında bölüştürmüştü. Onun ölümünden hemen sonra ise

³³ Aka, a.g.m, s.518

³⁴ Grousset, a.g.e, s.418-420

³⁵ Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402), Ankara 1989, s.135-138

³⁶ Aka, a.g.e, s.32-33

arkalarına askeri ve siyasi gücü alan bu varisler arasında başlayan iktidar mücadeleleri ile devlet parçalanmaya başlamıştı.³⁷

Timur ölümünden önce yerine geçmek üzere veliaht olarak en büyük oğlu Cihangir'in oğlu olan Pir Muhammed'i seçmişti. Ancak Timur'un ölümü esnasında vasiyetine uyacaklarına dair söz veren begler onun ölümünden sonra sözlerini tutmamışlardı. Hükümdarlık için en uygun adayın Timur'un oğlu Şahruh olduğu ifade edilmeye başlanmıştı. Bu sırada babasının ölüm haberini alan Şahruh kendi hâkim olduğu yerlerde adına hutbe okutup, sikke kestirip hükümdarlığını ilan etmiş oldu (Mart 1405). Siyasi belirsizliğin yaşandığı bu dönemde bazı begler ise Timur'un oğlu Miranşah'tan olan torunu Halil Sultan'ı hükümdar ilan etmiş ve Semerkand'ta tahta çıkarmışlardı(1405). Halil Sultan'ın hâkimiyeti uzun sürmedi. Timur'un en küçük oğlu olan Şahruh, Semerkand'ı ele geçirip Maveraünnehr bölgesine hâkim olunca yalnızca Halil Sultan'nın hâkimiyeti değil, Timur sonrasında onun mirası için yapılan hâkimiyet mücadeleleri de bitmiş oldu (1409).³⁸

Şahruh (1405-1447) hâkimiyet döneminde babasından kendisine kalmış olan toprakları koruma siyaseti gütmüştür. Bu politikasında da büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Onun döneminde yalnızca Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Arap Timurlu hâkimiyetinin dışında kalmıştır.

Timur'un ölümünden sonra çıkan mücadelelerden faydalanmak isteyen bu bölgelerin eski sahipleri hemen harekete geçmişlerdi. İkili ittifakta bulunan Kara Koyunlu Yusuf Beg ve Celayirli Sultan Ahmed'in eski topraklarını ele geçirmeleri çok da zor olmamıştı. Kara Koyunlu Yusuf Beg ilk olarak Memlüklü Devletinin hududundan Fırat'a kadar olan yerleri zapt etmişti. Buradan hareketle Mardin, Van, Erzincan bölgelerini de hâkimiyeti altına sokmuştu (1405). Yusuf Beg'in bu işgallerine karşı bölgenin Timurlu idarecileri olan Timur'un oğlu Miranşah ve torunu Mirza³⁹ Ebubekir cevap vermek istemişler de, her ikisi de girdikleri savaşta Yusuf Beg

³⁷ Grousset, a.g.e, s.425

³⁸ İsmail Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, Ankara 1994, s.33-97

³⁹ Timur soyundan olanlar adlarının yanında Mirza ünvanıyla, Cengiz soyundan olanlar ise Han ünvanıyla zikredilirler.

karşında mağlup olmuşlardı. Celayirli Sultan Ahmed ise önce Bağdat sonra da Tebriz'i ele geçirerek eski topraklarında egemenliğini yeniden tesis etmişti.⁴⁰ Bu ikili arasındaki ittifak 1410 yılına gelindiğinde bozulmuş ve Kara Koyunlu Yusuf Beg, Celayirli Sultan Ahmed'i ortadan kaldırıp Azerbaycan'da hâkimiyetini kesinleştirmişti. Böylece Azerbaycan ve Acem Irak, Timur'un ölümünden kısa bir süre sonra Timurlu mirzalarının elinden çıkmış oluyordu. Kara Koyunlular güçlü bir devlet haline gelip Timurluların tehlikeli bir komşusu haline almışlardı.⁴¹

Şahruh, hem Orta Doğu'da kaybolan otoritesini yeniden kurmak, hem de Kara Koyunlulara ağır bir darbe vurmak için 1420, 1429 ve 1434 yıllarında Azerbaycan ve Doğu Anadolu üzerine kalabalık ordularla sefer düzenlemişse de, Kara Koyunlu meselesi onun döneminin çözülemeyen meseleleri arasında kalmıştı.⁴²

Şahruh'un hâkimiyet döneminde kendisinden sonra devletin başına geçecek olan oğlu Uluğ Bey ikinci derecede söz sahibi bir idareci olarak ön plana çıkmaya başlamıştı. Hatta bazı kitabelerde Uluğ Bey için "en büyük sultan, bütün kavimlerin hükümdarlarının efendisi, tanrının yeryüzündeki gölgesi" olarak zikredilmişti. Kendisi Maverâünnehr bölgesinin idaresinden sorumlusuyken, babası Horasan ve Irak'ın hükümdarıydı.⁴³

Uluğ Bey'in ilk harici başarısı Fergana ve Kaşgar'ı hâkimiyeti altına alması olmuştu. Bölgenin Çağataylı hâkimleri Uluğ Bey karşısında mukavemet gösterememiş ve en sonunda bağılılıklarını bildirmek zorunda kalmışlardı (1413). Uluğ Bey iş başında olduğu süre zarfında hem Deşt-i Kıpçak'ta, hem de doğuda Çağataylılar arasında olup bitenleri yakından takip etmişti. Bazen bu bölgelerdeki iktidar mücadelelerinde destekleyici sıfatıyla kendisine sadık kişilerin iktidara gelmesini sağlamış, bazen de yaşanan iç karışıklıklarından faydalanarak seferler tertip etmişti. 1427 yılında Özbekler

⁴⁰ Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s. 52-59, 80-86

⁴¹ İsmail Aka, İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri), Ankara 2001, s.3-4; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, Kara Koyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri, Türkler, Ankara 2002, c.6, s. 863-864

⁴² Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, s.115-123, 140-142, 149-152

⁴³ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.223; W. Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, İstanbul 1930, s.71

üzerine yapmış olduğu seferde almış olduğu başarısız netice sonrasında ise Uluğ Bey'in izlediği siyasette değişimler yaşanmıştı. Bundan sonraki 20 yıllık hâkimiyet döneminde kendisi hiçbir sefere dahil olmamış, görevlendirdiği askeri kıtalarda başarıyla iş görememişlerdi. Gittikçe artan Moğul ve Özbek saldırıları karşılık görmez olmuştu.⁴⁴ Uluğ Bey'den itibaren Timurlular yerleşik bölgeleri Özbeklere karşı savunmaya çalışmışlardı. 15. yüzyıl sonlarına kadar Timurlular tarafından hiçbir karşı saldırıda bulunulmamış, savunma pozisyonunda kalınmıştır.⁴⁵

Şahruh 1446 yılında kendisine karşı isyan bayrağını kaldırmış olan torunu Sultan Muhammed üzerine gittiği sırada Rey yakınında hayatını kaybetmiştir (12 Mart 1447).⁴⁶ Azerbaycan üzerine başarısızlıkla sonuçlanan seferler düzenlemesine rağmen Şahruh, bu bölge hariç kendisine miras olarak kalan diğer toprakları uzun bir süre elinde tutmayı başarmıştı. Ancak onun hâkimiyet döneminde Maverâünnehr bölgesinin Timurlulardan sonraki hâkimleri haline gelecek olan Özbek tehlikesine karşı koyulmamıştı. Şahruh'tan sonra Timur Devleti güçlü bir idareciye sahip olamadı ve bir bakıma yıkılma sürecine girdi.

Şahruh'un ölümünden sonra yerine uzunca bir süredir ülkenin doğu kısmının idaresinden sorumlu olmuş olan Uluğ Bey geçti. Uluğ Bey babası hayatta iken devlet işlerine fazla karışmamış, babasının düzenlediği seferlere yardımcı birlikler göndermekle yetinmişti. Devlet işlerine sırt çeviren Uluğ Bey ilim alanında ki faaliyetleriyle anılır olmuştu. Astronomi ve Matematik'e ilgi duyan Uluğ Bey zamanında Semerkand bir ilim merkezi haline gelmişti.⁴⁷

Uluğ Bey'in babasının ölümünden sonraki iktidarı çok kısa sürmüştü. Kendi iktidarına karşı oğlu Abdüllatif'in isyanının patlak vermesiyle zor durumda kalan Uluğ Bey isyanı bastırmak için oğlu üzerine sefere çıktı. İki taraf arasında meydana gelen savaşı Uluğ Bey kaybetti. Kendiliğinden oğluna teslim olan Uluğ Bey'e başlangıçta Mekke'ye gitme izni verilmişken, daha sonra gıyabında yapılan yargılama sonucunda

⁴⁴ Barthold, a.g.e, s.75-89,

⁴⁵ Yakubovskiy, a.g.e, s.298

⁴⁶ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.254-259

⁴⁷ Barthold, a.g.e, s.109-121

vaktiyle Abbas adlı birinin babasını öldürtmüş olmasından dolayı kısas hükmü verilmişti. Uluğ Bey Mekke'ye gitmek için yola çıktığı sırada Abbas adlı kişi tarafından öldürülmüştü.⁴⁸ Abdüllatif'in iktidarı ele geçirme tarzı devletin içinde bulunduğu idari boşluğun ve güçsüzlüğün en açık göstergesi sayılmalıdır. Bundan sonra Timur Devleti'nde mirzalar arasındaki iktidar mücadeleleri artacak ve devletin sonu hızla yaklaşacaktır.

Babasını bir isyan ile tahtan indiren ve ortadan kaldıran Abdüllatif'in de sonu hayırlı olmamış, kendisi yaptıklarının karşılığını bir suikaste kurban giderek ödemiştir (8 Mayıs 1450).⁴⁹ Abdüllatif'in öldürülmesinden sonra Semerkand'daki ileri gelenler Mirza Abdullah'ı sözde tahta çıkardılar. Ülkenin içinde bulunduğu kargaşadan faydalanmak isteyen Mirza Ebu Said Semerkand üzerine yürümüştü. Mirza Abdullah ve Ebu Said arasında cereyan eden savaşı Mirza Abdullah kazandı ve Ebu Said Türkistan beldelerine yöneldi (1450). Mirza Abdullah iktidarını korumak için bu seferde Mirza Alaüddeve ile mücadele etmek zorunda kalmıştı.⁵⁰ Ardı kesilmeyen taht mücadeleleri neticesinde devlet gittikçe güç kaybetmekteydi.

Mirza Abdullah iktidarını devirmek adına yaptığı ilk girişimden yenilgi ile ayrılan Mirza Ebu Said, Yesi şehrini ele geçirmişti (1451). Bunu haber alan Mirza Abdullah Ebu Said üzerine bir ordu gönderdi ve Yesi şehrini kuşatma altına aldırdı. Ancak Ebu Said'in Özbek hanı Ebu'l-Hayr Han'ın yardıma geldiği söylentisini çıkarması kuşatmanın kaldırılmasına yetti. Bu seferdeki başarısızlığının izlerini kendi idare ettiği bir seferle silmek isteyen Mirza Abdullah, Ebu Said üzerine ikinci kez sefere çıkmıştı.⁵¹ Fakat bu kez Özbek Hanı Ebu'l-Hayr Han'ın gerçek desteğini yanına alan Ebu Said, Mirza Abdullah'ı yenmişti. Yapılan savaş sonucunda hayatını kaybeden Mirza Abdullah'ın yerine Ebu Said tahta çıkmıştır (1451).⁵² Artık Özbekler bölgenin önemli bir gücü haline geldiklerini göstermişlerdi. Ayrıca Timurlular ilk kez Cengiz soyunun temsilcileri karşısında bu kadar alçalmıştı.

⁴⁸ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.286-289

⁴⁹ İsmail Aka, Timurlular, Ankara 1995, s.125-126

⁵⁰ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.296

⁵¹ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.304, Henry Hoyle Howorth, History of Mongols, London 1880, s.688

⁵² W. Barthold, "Ebülhayr", İ.A, c.4, Eskişehir 1997, s.84; Howorth, a.g.e, s.688

Timur devletini ihya etmek için çalışan son Timurlu hükümdarı olan Ebu Said'in iktidar dönemi bu amacından ziyade kendi soyundan olanlara karşı vermiş olduğu mücadelelerle geçmişti.⁵³ Ebu Said döneminde Moğulistan bölgesindeki Çağataylılar II. İsen-buğa önderliğinde güçlenmeye ve Türkistan sınırlarına akınlar yapmaya başlamıştır. Ebu Said, İsen-buğa'ya karşı bir rakip çıkararak sorunu çözme yoluna gitmişti. Ebu Said'den destek alarak hareket eden Yunus Han neticede Moğulistan'nın batı kısmında İli ve Isık göl civarında hâkimiyetini tesis etmişti. Ülkenin doğu kısmında ise İsen-Buga'nın varlığı devam etti.⁵⁴ Böylece Ebu Said'in doğu politikası başarıyla sonuçlandı.

Ebu Said için büyük tehlike batı sınırlarında belirmeye başlamıştı. Diyarbakir merkezli Akkoyunlu Devleti Uzun Hasan önderliğinde hızla sınırlarını genişletmekte ve güç kazanmaktaydı. Devleti aleyhine olan ve hızla büyüyen bu tehlikeyi ortadan kaldırmak isteyen Kara koyunlu hükümdarı Cihanşah 15 Mayıs 1467 tarihinde büyük bir ordu ile Tebriz'den hareket etti. Aynı yılın Ekim ayında Muş ovasına inmiş olan Cihanşah'ın göndermiş olduğu öncü kuvvetler Uzun Hasan tarafından mağlup edilmişti. Cihanşah, kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle askerlerinin çoğunu dağıtmıştı. Casusları aracılığıyla bu durumu öğrenen Uzun Hasan ani bir baskınla Cihanşah'ı ve askerlerini bozguna uğrattı. Cihanşah kaçamayarak bu savaşın bedelini hayatıyla ödemiş oldu (11 Kasım1467).⁵⁵

Ebu Said batı sınırında beliren bu tehlike karşısında Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali'nin yardım isteklerinin de etkisiyle Uzun Hasan üzerine sefere çıktı. Ebu Said 1468 sonbaharında Sultaniye'ye vardı. Uzun Hasan ise bu sırada kışın yaklaşması sebebiyle daha ılık bir havaya sahip Karabağ'da kışlamaktaydı. Ebu Said'in ordusunun iaşe ve erzak sıkıntısı çekmeye başladığını öğrenen Uzun Hasan, Ebu Said'in ordusunu ablukaya aldı. İki taraf arasında vuku bulan savaşı Uzun Hasan kazandı. Esir düşen Ebu Said Timurlu şehzadesi Yadigar Mirza tarafında öldürüldü (7 Şubat1469).⁵⁶

⁵³ Grousset, a.g.e, s.431

⁵⁴ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.241-252

⁵⁵ Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s.41-44

⁵⁶ Hinz, a.g.e, s.44-46; John E. Woods, Akkoyunlular, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 176-177

Ebu Said'in ölümünden sonra Timurlular bir zamanlar çok geniş sınırlara sahip devletlerinin artık çok küçük bir parçasını ellerinde tutuyorlardı. Böyle bir durumda olmalarına rağmen hala bu küçük toprak parçaları için birbirleriyle mücadeleden vazgeçmiyorlardı. Ebu Said'in oğlu Mirza Ahmed Semerkand ve civarını elinde tutuyordu.⁵⁷ Mirza Hüseyin Baykara Herat'ta hükümdarlığını ilan etmişti (1468). Hâkimiyet mücadelelerinin çok sık yaşandığı bir dönemde Hüseyin Baykara, Batı ve Kuzey Afganistan'ı, Harezm'i ve Doğu İran'ı doğrudan veya dolaylı olarak kontrolü altında tutuyordu.⁵⁸ Fergana ise Ebu Said'in bir diğer oğlu olan Ömer Şeyh'in hâkimiyetindeydi ve onunu çocuklarından biri olan Babür 12 yaşında Fergana'da tahta çıkarak (10 Haziran 1494), kendi soyunun mirasına sahip olma mücadelesine atıldı.⁵⁹ Timurlu Devleti'nin içinde bulunduğu bu dağınık yapı bölgeyi istilaya açık bir konuma getirmiş ve bu durumdan yararlanan Şibaniler (Özbekler) bölgenin bundan sonraki hâkimi olmaya soyunmuşlardır.

⁵⁷ Grousset, a.g.e, s.432

⁵⁸ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.474-475; Jean Paul Roux, Büyük Moğulların Tarihi, çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul, s.39

⁵⁹ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi Babur'un Hatıratı, Türkçe çev. R. Rahmeti Arat, Ankara 1987, c.1, s.1; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.343-345

B- ŞİBANİLER (ŞEYBANİLER)

1- Şiban Sülalesi ve Özbek Ulusu'nun Oluşumu

Cengiz Han hâkim olduğu toprakları çocukları arasında paylaştığında İrtiş nehrinin batısındaki bozkırları gidebildiği en son noktaya kadar oğlu Cuci'ye (Cöçi) bırakmıştı. Cuci'nin vefatı babasından önce gerçekleşmiş ve onun payına bırakılan topraklar çocuklarının idaresinde kalmıştı.⁶⁰

Cuci'nin 18 çocuğu olmasına rağmen, bunlardan yalnızca dördü sülale teşkil ederek Cuci Ulusu'nu⁶¹ idare etmeye muvaffak olmuşlardır. Bunlardan ilki Ak Orda hanedanını (1227-1360) kuran Batu (Sayın) Han olmuştur. Bu sülaleye mensup olanlar bütün Cuci Ulusu üzerinde hâkimiyeti elinde tutmaktaydılar. İkincisi Gök Orda hanedanını (1227-1329) kuran Orda İçen Han'ın sülalesi olmuştur. Bunlar Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Sayın Han sülalesine tabi olarak hüküm sürmekteydiler. Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban ve on üçüncü oğlu Togay Timur'un kurmuş oldukları sülalelerde Cuci ulusunu idare eden üçüncü ve dördüncü sülaleler olmuşlardır.⁶² 15. yüzyılın ilk yarısında Ebu'l-Hayr Han idaresinde Orta Asya'nın siyasi tarihinde etkin bir güç olarak varlıklarını kabul ettiren Şibaniler (Şeybaniler), Cuci'nin beşinci oğlu olan Şiban neslinden gelmektedirler.⁶³

Şiban adının tarihçiler tarafından farklı şekillerde okunmuş olması bu kavmin Şeybaniler veya Şibaniler şeklinde iki farklı isimle anılmasına neden olmuştur. Şiban kelimesinin Arapça ve aynı zamanda bir Arap kabilesinin de ismi olan Şeyban şeklinde okunması sonucu yanlışla düşülmüştür. Şiban soyundan gelen hanların Uygur harfleriyle yazılan şecerelerinde ve bazı el yazması eserlerde “شبان” şeklinde yazılmış olması bu yanlışlığı açıklamaktadır. Ayrıca Moğulca kaynaklarda bu isim hem “شپان” hem de “شبان” şeklinde mevcuttur. Birinci imladaki “ى” harfi “y” karşılığı olarak değil

⁶⁰ Roux, a.g.e, s.251-252, Temir, a.g.e, s.117-118

⁶¹ Cuci ulusu kavramıyla Cuci'nin oğullarının hâkim oldukları coğrafya üzerinde siyasal ve kültürel olarak kemikleşmiş bir yapıya bürünmüş boy birliği kastedilmektedir.

⁶² Mustafa Kafalı, Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu, Makaleler, Ankara 2005, s.57

⁶³ W. Barthold, “Şeybaniler (Şaybaniler)”, İ.A, c.11, Eskişehir 1997, s.456-457; R.D. McChesney, “Shibanids”, E.I., c.7, Leiden 1997, s.428

” i “ veya “ ı ” sesini bariz hale getirmek için kullanılmıştır. Moğulca da “ ı ” sesi olmadığına göre bu harfin kesinlikle “ i ” sesini karşıladığı ortaya çıkmaktadır.⁶⁴ Bu bilgilerin ışığında Şibani ismini kullanmak daha doğru olmalıdır.

Batu Han idaresinde batıya yapılan büyük sefere (1229-1241) katılan Şiban Han, bu seferde göstermiş olduğu üstün hizmetlerden ötürü ödüllendirilmişti. Batu Han tarafından kendisine on bin kişilik tebaa ile Kuşçu, Karluk, Beyrek, Nayman illeri verilmişti. Şiban Han’a yaylak olarak Irgız, Savuk, Or, İlek ırmaklarından Ural Dağlarına kadar olan saha, kışlak olarak ise Kara-Kum, Ara-Kum sahası ile Sir Derya boyu ve Sarı-Su, Çu ırmaklarının Sir Derya’ya döküldükleri topraklar verilmişti. Şiban Han ve sülalesi kendilerine verilmiş olan Deşt-i Kıpçak’ın doğu kısmında kalan yurtlarında Altın Orda’ya bağlı kalarak varlıklarını devam ettirmişlerdi.⁶⁵ Şiban Han’ın kendisine tahsis edilmiş yurdunda ne kadar süreyle hükümranlılık yaptığı ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir.⁶⁶

Hâkimiyet dönemlerindeki faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olmamamıza rağmen Şiban ulusunu sevk ve idare etmiş olan hanların adları bilinmektedir. Ebu’l-Gazi Bahadır Han’ın naklettiği bilgiye göre Şibani hanedanında hükümdarlık nesiller boyunca sürekli olarak babadan oğula intikal etmiştir. Şiban Han’dan sonra sırasıyla Bahadır, Cuci-Buka, Badakul, Külük-Ming Timur Şiban ulusuna liderlik etmişlerdir.⁶⁷

Hâkimiyet dönemi Altın Orda Han’ı Özbek Han’nın (1312-1340) dönemine denk düşen Külük-Ming Timur döneminden itibaren Şiban sülalesinden Özbek adı altında Özbek ulusunun ve ilinin bir mensubu olarak bahsedilmeye başlanmıştı.⁶⁸ Ebu’l-Gazi’nin nakline göre “il ve ulusunu İslam’a sokması sebebiyle Özbek Han devrinde başlayarak bütün Cuci iline Özbek ili” denmiştir.⁶⁹ 14. yüzyıl başlarında Tarih-i Güzide

⁶⁴ Kafalı, a.g.m, s.58; Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve YakınTarihi, İstanbul 1981, s. 35

⁶⁵ Abdullah Gündoğdu, Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu’nun Teşekkülü, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.606

⁶⁶ Kafalı, a.g.m, s.61

⁶⁷ Barthold, “Şeybaniler”, s.456

⁶⁸ Kafalı, a.g.m, s.62

⁶⁹ Gündoğdu, a.g.m, s.607

adlı eseri yazmış olan Hamdullah Kazvini, kitabında Kafkaslara harekette bulunan Özbek Han'ın askerlerinden Uzbekiyan yani Özbekler olarak bahsetmektedir. Aynı zamanda Cuci ulusu için de Mamlakat-ı Uzbeki yani Özbek Memleketi tabirini kullanmıştır. Tarih-i Güzide'nin yazımını devam ettiren Hamdullah Kazvini'nin oğlu Zeyneddin, Canıbek Han'ın (1342-1357) devrinden bahsederken Cuci ulusuna Özbek ulusu adını vermiştir.⁷⁰ Özbek ismi zamanla Özbek Han dönemine ait bir tabir olmaktan çıkmış, daha geniş bir coğrafyada farklı birçok boyu bünyesinde bulunduran bir üst kimlik vasfı kazanmıştır.

Özbek Han'ın tahta çıkışı ve daha sonra gelişen hâkimiyet mücadelelerinde Şiban evladı Özbek Han'ın yanında yer almıştı. Mübarek Hoca'nın Özbek Han'a karşı bağımsızlığını ilan etmesinin ardından da Şiban ulusu Özbek Han'a sadakatle bağlı kalmışlardı. Şiban evladının ve onlara tabi unsurların bu bağlılıklarının neticesinde Özbek adını kazanmış oldukları düşünülmektedir.⁷¹ Bununla birlikte unutulmamalıdır ki o dönem şartları içinde bozkırda siyasi olarak varlığı sürdürebilmenin ilk şartı güçlü bir boy birliğinin bir parçası olmaktır. Şiban neslinde buldukları yeri ve konumlarını muhafaza etmek için Özbek birliği çatısı altına girme siyasetini gütmüş olmaları da düşünülmelidir. Bu birlik içinde uzun süre yaşayan Şibaniler, Özbek kimliğini özümsemiş olmalıdırlar ki, onlardan birdenbire Özbekler olarak bahsedilmeye başlanacaktır.

Altın Orda Han'ı Berdi-Bek Han'ın ölümüyle (1360) Cuci ulusunun idaresini elinde tutan Sayın Han neslinden hanlık makamına çıkacak kimse kalmamıştı. Bundan sonra Şiban ve Tokay Timur neslinden gelenler hanlık mücadelesinde ön plana çıkmaya başlamışlardı.⁷² Altın Orda'nun içinde bulunduğu bu idari boşlukta 1360-1380 yılları arasında 20 yıllık süre zarfında sayıları 25'ten fazla olan han, kendi adına para

⁷⁰ Yakubovskiy, a.g.e, s.194-195

⁷¹ Kafalı, a.g.m, s.63-64

⁷² Togan, a.g.e, s.35

bastırarak hanlıklarını ilan ettiler.⁷³ Bu hanlardan birisi de birçok Özbek uruklarının desteğini alan Şiban neslinden gelen Hızır Han olmuştur.⁷⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Şiban ulusunun başında Külük-Ming Timur'un oğlu Pulat (Fulat) bulunuyordu. Pulat Han'ın Arap Oğlan (Arap Şah) ve İbrahim adlarında iki oğlu bulunuyordu. Babalarının ölümünün ardından kısa bir süre sonra hâkimiyet bu iki kardeşin eline geçecekti.⁷⁵ Toktamış Han, bütün Cuci ulusu üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırken Arap Oğlan'ın da yardımını almıştı. Bu yardımın karşılığı olarak da Toktamış Han tahta çıktıktan sonra Şiban uruklarının başına Arap Oğlan'ı getirmişti (1381). Arap Oğlan ile İbrahim babalarından kalan toprakları kendi aralarında pay edip, Yayık ırmağının baş kısımlarında yaylamakta, Sir Derya'nın döküldüğü yerlerde de kışlamaktaydılar.⁷⁶

Arap Oğlan'dan sonra Özbek ulusunun başına 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Mahmudek Hoca geçmiştir. Onun hâkimiyeti ise bir müddet sonra Özbek ulusunu müstakil bir teşekkül haline getirecek olan Ebu'l-Hayr Han tarafından sonlandırıldı.⁷⁷ Cuci ulusunun önemli bir unsuru olan Şibaniler, Altın Orda devletinin parçalanmaya başladığı 15. yüzyılın ilk yarısında Özbek birliğinin idaresini ellerine geçirmişlerdi.

2- Ebu'l-Hayr Han Dönemi

Toktamış Han'ın iktidara gelmesinden sonra güçlü bir siyasi otoriteye sahip olan Altın Orda Devleti, Timur'un 1395 yılında gerçekleştirdiği büyük seferden çok ağır yaralar alarak çıkmıştı.⁷⁸ Bu seferden sonra Altın Orda dağılma sürecine girmişti. Nitekim 15. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde Altın Orda'dan geriye şehir merkezleri etrafında kurulmuş, birbirinden bağımsız hanlıklar kalmıştı. Bunların başlıcaları 1430'da Kırım'da Giray Han tarafından kurulmuş olan Kırım Hanlığı, Kazan şehrini merkez alan 1445 yılında Uluğ Muhammed tarafından kurulmuş olan Kazan

⁷³ Yakubovskiy, a.g.e, s.167

⁷⁴ Togan, a.g.e, s.35

⁷⁵ Kafalı, a.g.m, s.68; Barthold, "Şeybaniler", s.456-457

⁷⁶ Gündoğdu, a.g.m, s.607

⁷⁷ Kafalı, a.g.m, s. 68-69; Barthold, "Ebü'l Hayr", s.84

⁷⁸ Aka, Timurlular, s.518

Hanlığı ve 1466'da Astarhan'da Kasım Han tarafından kurulmuş olan Kasım Hanlığı idi.⁷⁹ Altın Orda'nın parçalanmaya başladığı yıllarda Doğu Deşt-i Kıpçak'ta da Özbekler bağımsızlıklarını kazanmaya çok yaklaşmışlardı.

Altın Orda devletinin parçalanmaya başladığı yıllarda Cuci Han'ın en küçük oğlu olan şıban neslinden gelen Ebu'l-Hayr Han, 1428 yılında henüz 17 yaşındayken Tobolsk'un batısında Tura vilayetinde Özbek kabile liderlerinin de desteğini alarak Han ilan edilmişti.⁸⁰ Ebu'l-Hayr Han, Özbek ulusunun başına geçtiği vakit hâkimiyeti altında olan boyların sayısı 24'ten daha az idi.⁸¹ Ancak tarihin birçok devirlerinde görüldüğü gibi ortaya çıkmış olan bu yeni fatihin de etrafındaki kalabalık kısa zamanda artmıştı. Moğulistan'dan dahi bu yeni teşekküle katılımlar olmuştu.⁸²

Cuci ailesinden başka bir hanı mağlup ettikten sonra Ebu'l-Hayr idaresindeki Özbekler Ural dağlarının doğusunda ve Sir Derya'nın kuzeyindeki topraklara hâkim olmuşlardır. 1430-31 yılına gelindiğinde ise Harezmi bölgesini ve Ürgenç'i zapt eden Ebu'l-Hayr Han bir müddet sonra iklim şartlarından ötürü geri çekilmişti.⁸³ Mirza şahruh babası Timur'un ölümünden sonra zor bir dönemin içine girmiş olan devletini bir arada tutmaya çalışırken kuzeyden gelen Özbek akınlarının önüne geçemediği gibi içinde bulunduğu durumdan ötürü de Özbeklere karşıda başarılı bir politika takip edememişti. Mirza şahruh'un ölümünden az bir müddet önce Timurluların elinde bulunan Sir Derya boyundaki Sığnak, Arkuk, Ak-Kurgan, Özkend şehirleri Özbeklerin egemenliğine girmiş bulunuyordu. Sir Derya boyunca uzanan bu hat, Timurlular ile Özbekler arasındaki doğal sınırı oluşturmuştur ve Özbekler Ebu'l-Hayr döneminde bu hattın güneyinde kesin bir hâkimiyet tesis edememişlerdi.⁸⁴

⁷⁹ Nurten Kılıç Schubel, XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (şıbaniler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.625; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", D.İ.A, c.2, s.539-540

⁸⁰ Barthold, "Ebül Hayr", s.84; Nagendra Kr Singh, Ebu'l Hayr Khan, International Encyclopedia of Islamic Dynasties, India 2005, s.45

⁸¹ Edward Allworth, The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present, California 1990, s. 34

⁸² Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.243

⁸³ Barthold, "Ebül Hayr", s.84; Grousset, a.g.e, s.442-443; Aka, Mirza şahruh ve Zamanı, s.147

⁸⁴ Barthold, "Ebül Hayr", s.84; Singh, a.g.e, s 45; Howorth, a.g.e, s.687

Özbekler Sir Derya boylarına geldikten sonra Timurlular ile olan siyasi münasebetleri de artmıştı. Ebu'l-Hayr Han, Mirza Şahruh'un ölümünden sonra dağılma süreci hızlanan Timurluların iç işlerine müdahale edecek kudrete erişmişti. 1451-1452 yılına gelindiğinde Deşt-i Kıpçak'ın en büyük hükümdarı olarak anılıyordu.⁸⁵ Timurlu Ebu Said, Ebu'l-Hayr Han'dan aldığı yardım sayesinde Timurlu tahtına oturabilmişti.⁸⁶ Özbeklerin sahip oldukları siyasi ve askeri gücün ehemmiyetini göstermesi açısından bu hadise dikkat çekicidir.

Gücünün doruk noktasına ulaşmış Özbek lideri Ebu'l-Hayr Han 1456-1457 yılında doğudan gelen Oyrat veya Kalmuk saldırısı karşısında mağlup olmuş ve Sıgnak'a kaçmıştı. Sir Derya boyları bu yenilgi sonrasında yağmaya maruz kalmıştı.⁸⁷ Bu saldırı Özbek ulusuna vurulmuş olan ağır bir darbeydi ve Özbek birliğinden başlayacak olan kopmalarında habercisiydi.

1466 yılına gelindiğinde Ebu'l-Hayr Han, kendisinin destekleyicileri olan Tokay Timur neslinden Barak Han'ın oğulları Kirey ve Canıbek hanların muhalefeti ile karşılaştı. Onlar Ebu'l-Hayr Han'dan ayrılarak doğudaki Çağatay oğullarına sığınmışlar ve Çağatay hanı İsen Buga Han'ın desteğini almışlardı. Bu ayrılan Özbek boyları bu tarihten itibaren kendi başına ve bağımsız hareket eden manasına gelen Kazak Özbeki adıyla anıldılar.⁸⁸ Bu topluluklar kısa zamanda büyük bir kitle halini alıp Kazak ulusunun da temelini oluşturmuşlardır.

Ebu'l-Hayr Han'ın ulusunu bir arada tutmak için sarf ettiği son çabaları da başarısızlıkla neticelenmişti. 1468 yılında Kazak Özbeki saldırısı esnasında aldığı yaralardan dolayı Ebu'l-Hayr Han hayatını kaybetmişti.⁸⁹ Ebu'l-Hayr Han'dan sonra Özbekler bir başıboşluk içine girmişlerdi. Kısa bir müddet sonra ise Ebu'l-Hayr Han'ın bıraktığı mirası torunu Muhammed Şibani devralarak Maverâünnehr bölgesinde Özbek ulusunun kalıcı hâkimiyetinin temellerinin atacaktı.

⁸⁵ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.256

⁸⁶ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.304

⁸⁷ Grousset, a.g.e, s.443, Barthold, "Ebül Hayr", s.84; Howorth, a.g.e, s.668-669

⁸⁸ Togan, a.g.e, s.36; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.246; Martha Brill Olcott, The Kazakhs, California 1995, s.8

⁸⁹ Barthold, "Ebül Hayr", s.84

C- SAFEVİLER

1- Safeviyye Tarikatının Oluşumu ve Gelişimi

Safevi adının kaynak noktası olan Safeviyye tarikatı, Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısında bulunan Erdebil'de Şeyh Safiyüddin (1252-1334) tarafından kurulmuştur(1301). Zengin bir aileye mensup olan Safiyüddin, genç yaşta dünyevi işlerden elini çekmiş, Geylan taraflarında bulunan Şeyh Zahidi'nin müridi olmuştur. Bu şeyhin 20 yıl müddetle müridi olduktan sonra Safiyüddin, Erdebil'e dönerek kendi tarikatını kurmuştur.⁹⁰ Şeyh Safiyüddin'in kurduğu tarikatın şöhreti giderek artmış ve bölgenin hâkim gücü olan İlhanlılar tarafından da itibar görmekteydi.⁹¹

Şeyh Safiyüddin'in kökeni kesin olarak bilinmese de Safevi Devleti'nin kurulması aşamasında tarikatın ecdadı Hz. Ali'ye dayandırılmıştır.⁹² Ancak bu durumun doğrulunda şüpheler oluşturacak gerçeklerde mevcuttur. Hem coğrafyacı hem de tarihçi olan Hamdulah Kazvini, Nüzhetü'l Kulub adlı eserinde Erdebil ahalisinin çoğunluğunun Sünni olduğunu ve Şafî mezhebine bağlı olduklarını nakletmektedir.⁹³ Tarikatın kısa sürede önemli sayıda taraftar kazandığı düşünüldüğünde, Sünni egemen bir çevrede Şii bir yapının kısa bir zamanda böylesine bir gelişimi göstermesi beklenemez.

Safeviler dönemine ait kaynakların tetkik edilmesinden sonra görülmüştür ki, bu kaynaklar tahrifata uğramıştır. Safevi Neseppnamesi üzerinde Safevi soyunun Hz. Ali'ye hatta Hz. Muhammed'e (s.a.v) dayandığını göstermeye yönelik değişiklikler yapılmıştır. Bu tamamen bilinçli, siyasi amaçlar güdülerek, dönemin siyasi yapısının gereği olarak yapılmıştır. Neticede Sünni inanca bağlı, batıda Osmanlılar ve Memlükler, doğuda

⁹⁰ David Morgan, *Medieval Persia 1040-1797*, London 1988, s.107; Carl Brockleman, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 2002, s.261; Hinz, a.g.e, s.5

⁹¹ Brockleman, a.g.e, s.261, John Andrew Boyle, *İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi*, Belleten, XXXV/156, Ankara 1975, s.653

⁹² Tufan Gündüz, "Safeviler", D.İ.A, c.35, İstanbul 2008, s.451

⁹³ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Kökeni ve Gelişimi*, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s.42-43

Özbeklerle çevrelenmiş İran'da milli bir cereyan oluşturmak için Şi'îlik bir araç olarak kullanılmıştı.⁹⁴

Şeyh Safiyüddin'den sonra oğlu Sadreddin Musa (1334-1392), ardından da torunu Hacı Ali (1391-1429) tarikat postuna oturmuştu. Bu şeyhlerin şöhretleri Osmanlı sarayına kadar varmıştı. Hatta her yıl Osmanlı Devleti'nden Çerağ akçesi adı altında Erdebil'e hediyeler gönderiliyordu. Ayrıca Timur'da Ankara savaşından sonra Erdebil zaviyesini ziyaret etmişti. Timur, zaviyenin her türlü ihtiyacını karşılamakla yetinmeyip zaviyenin bulunduğu araziye de vakıf olarak Safevilere bağışladı. Timur'un koruması altına girmiş tarikat rahatça hareket etme imkânı da kazanmış oldu.⁹⁵ Hacı Ali'den sonra şeyhlik makamına oturan Şeyh Haydar (1429-1447) döneminin sonlanmasıyla tarikat dini bir cereyan olmaktan çıkıp Şeyh Cüneyd önderliğinde siyasi bir nitelik kazanmaya başladı.⁹⁶

2- Tarikatten Devlete Giden Yol

Anadolu'nun siyasi birlikten yoksun olduğu 14. yüzyıl ortalarında Van merkezli, Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan sahada Kara Koyunlular⁹⁷ ve Diyarbakır merkezli Güneydoğu Anadolu bölgesine hâkim Ak Koyunlular⁹⁸, iki farklı Türkmen konfederasyonu olarak tarih sahnesine çıkmışlardı. 15. yüzyıl başlarına gelindiğinde Timur'un batıya yapmış olduğu büyük sefer sonrasında her iki devletin hâkim olduğu topraklar Timur'un eline geçmişti. Timur'un ölümünden sonra ortaya çıkan boşluktan yararlanan Kara Koyunlular eski toprakları geri almakla kalmayıp tüm Azerbaycan'da hâkimiyetlerini tesis etmiş oldular.⁹⁹

Kara Koyunluların Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Arap bölgelerindeki bu yükselişleri bir diğer Türkmen devleti Ak Koyunlular tarafından son buldu. Kara Koyunlu Cihan Şah'ı yenen Ak Koyunlu Uzun Hasan bölgenin tek hâkimi haline geldi

⁹⁴ Mirza Abbaslı, Safevilerin Kökenine Dair, Belleten, XL/158 (1976), s.287-328; Hinz, a.g.e, s. 5-6

⁹⁵ Gündüz, "Safeviler", s.451; Brocklemann, a.g.e, s.261; Hinz, a.g.e, s.7-9

⁹⁶ Morgan, a.g.e, s.108; Allouche, a.g.e, s.47-48

⁹⁷ Erdem, Uyar, a.g.m, s.861,

⁹⁸ Woods, a.g.e, s.67-73

⁹⁹ Hasan-ı Rumlu, a.g.e, s.317-320, 387-390

(1467).¹⁰⁰ Hem Ak Koyunlular hem de Kara Koyunlular devrinde İran sahasına yapılan göçler, bu coğrafyada Türkmen aşiretlerinin ciddi sayılabilecek bir çoğunluğa ulaşmasına vesile olmuşlardı.¹⁰¹ Bir bakıma Safevi devletinin kuruluş sürecinin temelleri atılmıştı.

Anadolu Türklerinin önemli bir kısmını Safevi tarikatına bağlayan Şeyh Cüneyd olmuştu. Şeyh Cüneyd, 1447-1448 yıllarında Safevi tarikatının liderliğini üstlendiği yıllarda amcası Şeyh Cafer'in muhalefeti ile karşı karşıya kaldı. İran'ın o dönemki Kara Koyunlu hâkimi Cihan Şah tarafından Erdebil'i terk etmek zorunda bırakılan Şeyh Cüneyd, Ak Koyunlu Uzun Hasan'a iltica etmişti.¹⁰² Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan himayesinde Anadolu'daki faaliyetleri ile Anadolu Türklerinin büyük bir kısmını Safevi tarikatına bağlayan kişi olmuştur.

15. yüzyıl Anadolu'sunun köylü ve göçebelerinin dini inançları hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Buna rağmen medrese tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin büyük bir kısmı Orta Asya'dan getirdikleri eski dini inançlarını devam ettirmekteydiler. Onların dini hayatında bugün dahi varlıklarını Anadolu Aleviliği içinde devam ettiren “dede” ünvanlı kişiler mevcuttu. Hudul'ül Alem de Oğuzların tabiblerinin oldukları ve onlara rastladıkları zaman secde ettikleri kaydedilmişti. 1240 yılında Anadolu da büyük bir isyan çıkarmış olan Baba İshak'a müridi olan Türkmenler Baba Resulullah diyerek peygamber gözü ile bakıyorlardı. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Anadolu Türkmenlerinin Şeyh Cüneyd ve haleflerine mehdi yahut peygamber gözüyle bakmalarının önünde bir inanç engeli yoktu. Anadolu'yu karış karış gezen Şeyh Cüneyd, bu durumdan yararlanmasını bilerek kısa zamanda etrafındaki müridlerin sayısını giderek artırdı. Kendisinin Hz. Ali soyundan geldiğini ifade etmesi, gayesinin siyasi olduğunu gizlememesi, köylü ve göçebe Türklerin içinde buldukları

¹⁰⁰ Hinz, a.g.e, s. 42-44; Allouche, a.g.e, s 48

¹⁰¹ Faruk Sümer, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s.7

¹⁰² H. Mustafa Eravcı, Safevi Hanedanı, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.883; Sümer, a.g.e, s.7; Brockleman, a.g.e, s.261

sosyal ve ekonomik durumun bozukluğu Şeyh Cüneyd'in siyasetinin başarıyla neticelenmesini sağladı.¹⁰³

Uzun Hasan'ın kızıyla evlenerek Ak Koyunlu hanedanının bir parçası olan Şeyh Cüneyd'in ölümünden (1460) sonra Uzun Hasan tarafından oğlu Şeyh Haydar Safevi liderliğine getirildi.¹⁰⁴ Şeyh Haydar önce Uzun Hasan'ın kızıyla evlenerek Ak Koyunlular ile olan bağlarını korudu. Şeyh Haydar ile birlikte tarikat müridleri Şeyh Haydar'ın on iki imamı simgeleyen on iki dilimli kırmızı bir taç giymesi nedeniyle artık Kızılbaş olarak anılmaya başladılar.¹⁰⁵ Bununla birlikte Şeyh Haydar'ın müridlerinin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Özel olarak eğitilmiş halife ünvanıyla zikredilen müridler Anadolu'nun birçok yerine taraftar toplamak için gönderiliyordu. Tarikatın Anadolu'da bu hızlı gelişmesinde Osmanlı hükümdarı Bayezid'in gevşek politikasının da etkisi vardı.¹⁰⁶ Şeyh Haydar'ın 1488 yılında çıktığı sefer esnasında hayatını kaybetmesinden sonra idare Safevi Devleti'ni vücuda getirecek olan çocuklarına geçti.¹⁰⁷ Şeyh Cüneyd ile başlayan ve Şeyh Haydar ile devam eden tarikatten devlete geçiş süreci Ak Koyunlu devletinin parçalanmasının etkisiyle hızlanmıştı. Kısa bir müddet sonra ise Şah İsmail Safevi devletini kurma başarısına nail oldu.

¹⁰³ Sümer, a.g.e, s.7-10

¹⁰⁴ Allouche, a.g.e, s.56-57; Brocklemann, a.g.e, s.261

¹⁰⁵ Hinz, a.g.e, s.63-64; Morgan, a.g.e, s.109-110

¹⁰⁶ Sümer, a.g.e, s.12-13

¹⁰⁷ Allouche, a.g.e, s.64-73; Sümer, a.g.e, s.14-15; Boyle, a.g.m, s.654

D- MOĞULİSTAN VE ÇAĞATAY KALINTILARI

1- Çağatay Hanlığının Kuruluşu ve Genel Yapısı

Cengiz Han ölümünden sonra oğlu Çağatay'a doğuda Uygur ülkesinden başlayarak batıda Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan bozkırlar kalmıştı. Çağatay'ın hâkimiyet sahası alan itibariyle İli, Isık Göl, yukarı Çu ve Talas Havzası ile Kaşgar ve Maverâünnehr bölgelerini kapsamaktaydı.¹⁰⁸ Çağatay Han'ın hüküm sürdüğü yıllarda bağımsız bir devletten söz etmek mümkün değildir. Çağatay Hanlığı sahasındaki tüm şehirler büyük kağan tarafından tayin edilen genel bir vali tarafından idare edilmekte idi. Bu durum hanlığın siyasi gelişmesinin önünde engel teşkil etmişti. Durumun önemini idrak etmiş olan Çağatay Han kısa süre sonra bu vali yerine kendi idarecisini görevlendirmişti.¹⁰⁹ Çağatay Han diğer kardeşleri gibi kağanlığa sadakatle bağlı kalarak kendi yurdunu idare etmişti.¹¹⁰

Çağatay hanlığı ve ulusunun genel yapısını izah etmek gerekirse, Çağatay ulusu, Han ailesi başta olmak üzere yurtlarında bozkır hayat şartlarına uygun bir şekilde yaşamaktaydılar. Esas geçim kaynaklarını hayvancılık oluşturmaktaydı. Bu nedenle yaylak kışlak arasında akıp giden bir yaşamları olmuştu. Çağatay hanlığı sahasında ki şehirler Moğul hâkimiyetinden önce Türk ve Müslümanların yaşadığı şehirlerdi. Çağatay egemenliği altında bu unsurlar varlıklarını devam ettirdikleri gibi Moğul kabileleri arasında Türklüğün ve İslam'ın hızla yayılmasına vesile olmuşlardı. Çok kısa zamanda Türkçe hanlık içinde son derece yaygın bir hale gelmiştir. İbni Batuta, Çağatay Hanı Tarmaşirin'i ziyaretinde aralarında geçen Türkçe konuşmalardan bahsetmektedir. Nitekim Çağatay Türkçesinin günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olması bu dönemde oluşan dil birliğinin kuvvetini göstermektedir. Devlet teşkilatı ise sade bir yapıya sahipti. En önemli devlet organı yılda bir kez toplanan toy idi. Askeri teşkilat eski Moğul askeri esaslarına uygun düzenlenmişti.¹¹¹

¹⁰⁸ Jean Paul Roux, Moğul İmparatorluğu Tarihi Babur, İstanbul 2001, s.251-252; Temir, Moğulların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han, s.117-118

¹⁰⁹ Kafalı, a.g.e, s.76

¹¹⁰ Temir, a.g.e, s.117-118

¹¹¹ Kafalı, a.g.e, s.33-72

2- Hanlığın Siyasi Tarihinin Kısa Özeti

Çağatay Han (1227-1242), hanlığı süresince Cengiz sülalesinin en yaşlısı ve itibarlısı olmuştu. Kendisi seferlere katılmamış oldukça sakin bir hükümdarlık dönemi geçirmişti. Cengiz yasasının katı bir uygulayıcısı olan Çağatay Han bu sert politikasını İslam dinine karşı da devam ettirmişti. Çağatay Han'ın hâkimiyeti 1242 yılında ölümüyle son buldu.¹¹²

Çağatay Han'ın ölümünden sonra yerine önce torunu Kara Hülagü (1242-1246) daha sonra ise oğlu Yesü Mönke (1246-1251) geçti. Bu dönemlerde Çağatay hanları Karakum'daki büyük kağanlıktan bağımsız olarak hareket edememişlerdi. Yesü Mönke'den sonra Çağatay hanlığının başına oğlu Mübarek Şah'ın naibesi olarak Ergene Hatun geçti (1251-1261).¹¹³ Ergene Hatun'un ölümünden sonra başa geçen Algu (1261-1266), büyük kağan Mönge'nin ölümünden sonra çocukları Kubilay ve Arık Büke arasında çıkan mücadeleden istifade ederek, Harezm, Türkistan ve Afganistan'ı ele geçirmişti. Bu nedenle Algu Çağatay Hanlığı'nın gerçek kurucusu sayılır.¹¹⁴ Algu'dan sonra hanlığını ilan etmiş olan Mübarek Şah (1266) zamanında İslamiyet resmen kabul edilmiştir. Çağatay Hanlığı'nda İslamiyet Barak Han (1266-1271) döneminde de yayılmaya devam etmişti.¹¹⁵ Hanlık, başa geçen hanların yetersizliklerinden ötürü 14. yüzyılın ilk çeyreğine gelinceye dek güçlü bir yönetimden mahrum kalmıştı.

1319-1326 yılları arasında tahtta kalan Kebek Han dönemiyle birlikte hanlığın bağımsız bir kimliğe büründüğünü söylememiz mümkündür. Kebek Han kendi namına para darp ettiren ilk Çağatay Han'ı olmuştu.¹¹⁶ Zira bu yıllar da artık Cengiz Han'ın varisleri arasındaki siyasi bağlar kopmuştu. Bu durumda Çağatay Hanlığının bağımsızlığına giden yolu açmıştı.

Çağatay Hanlığı bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra Tarmaşirin Han (1326-1335) döneminde parçalanmakla yüz yüze geldi. Tarmaşirin Han'ın azledilip tahtan indirilmesinden sonra hızlı bir çöküş sürecine giren hanlık, Maveraünnehr ve

¹¹² Kafalı, a.g.e, s.84-90

¹¹³ Abdülkadir Yuvalı, Çağatay Hanlığı, D.İ.A, c.8, İstanbul 1993, s.177

¹¹⁴ Aka, Timur ve Devleti, s.2

¹¹⁵ Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", s.177

¹¹⁶ Kafalı, a.g.e, s.130-131

Moğulistan olmak üzere iki kola ayrılmıştı.¹¹⁷ Maverünnehr bölgesinde bundan sonra hâkimiyet ulus emirleri adıyla zikredilen, askeri güce sahip kabile reislerinin eline geçti. Timur üstün bir şahsiyet olarak bunlar arasında sıyrılıp Batı Çağatay sahasında kendi devletini kurmayı başardı.¹¹⁸ Maverünnehr bölgesinde emirler arasında mücadelelerin yaşandığı yıllarda Moğulistan bölgesinde bazı hanlar ön plan çıkmaya başlamışlardı. Bu hanlardan biri olan Tuğluk Timur, Maverünnehr bölgesine 1360-1361 yıllarında iki kez sefer düzenlemişti.¹¹⁹

3- Moğulistan'daki Çağataylılar

Batıda Timur önderliğinde giderek güçlenen siyasi yapı karşısında Moğulistan bölgesindeki Çağataylılar, Maverünnehr bölgesine karşı ciddi bir siyaset takip edememişlerdi. Buna karşın Timur doğudaki tehlikenin farkında olup tedbirli davranmıştı. Timur, hâkimiyetinin ilk yıllarından Tuğluk Timur'dan sonra bölgede ön plana çıkmaya başlayan Emir Kamerüddin dönemine kadar bölgeye beş sefer düzenlemişti.¹²⁰ Timur'dan sonra Mirza Şahrüh zamanında doğu vilayetlerinin idaresinden sorumlu olan Uluğ Beg'in desteğiyle Şir Muhammed iktidar gelmişti. Ancak Şir Muhammed'in kısa bir süre sonra Uluğ Beg ile ittifakının aksi yönünde hareket etmesi üzerine Uluğ Beg tarafından bölgeye sefer tertip edilmiş ve Çağataylılar ağır bir yenilgiye uğratılmıştı.¹²¹

Doğu Çağatay yurdunda bir sonraki güçlü hükümdar Veys Han (1418-1428) olmuştu. İyi bir Müslüman olan Veys Han döneminde kafir Kalmuklarla mücadele edilmişti.¹²² Onun ölümünden sonra iki oğlu Yunus Han ve İsen Buga Han Çağataylılar üzerinde hâkimiyeti ele geçirmek için birbirlerine rakip olmuşlardı. Bu mücadeleden İsen Buga galip ayrılmış Yunus Han, Uluğ Beg'e sığınmıştı.¹²³

¹¹⁷ Grousset, a.g.e, s.326-327; William Erskine, A History of India Under Babur and Humayun, London 1854, s.38

¹¹⁸ Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s.173-174

¹¹⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.174-180

¹²⁰ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.191-205, 208-213

¹²¹ Aka, Timur ve Devleti, s.64-65

¹²² Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.228-229

¹²³ Grousset, a.g.e, s.453; Erskine, a.g.e, s.44

İsen Buga (1429-1462) genç yaşına rağmen tüm Moğulistan üzerinde hâkimiyet tesis etmişti. İsen Buga'nın gücünün giderek tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine Timurlu Ebu Said sürgünde olan Yunus Han'a askeri destek sağlayarak İsen Buga üzerine harekete geçirmişti. Yunus Han'ın girişmiş olduğu mücadeleden başarıyla çıkması neticesinde Moğulistan iki kısma ayrılmıştı. Yunus Han, Moğulistan'ın batı tarafında İli civarında hüküm sürerken, İsen Buga Aksu, Yulduz ve Uygur bölgesinde hüküm sürmekteydi. İsen Buga'nın ölümünden (1462) sonra ise Yunus Han, Moğulistan'ın tamamının tek idarecisi haline geldi.¹²⁴

Yunus Han, kızlarını Timurlu Ebu Said'in çocukları Ahmed ve Ömer Şeyh ile evlendirerek akrabalık bağları kurdu. Bu iki kardeş arasında var olan mücadelelere de müdahil olan Yunus Han, Ömer Şeyh'i destekleyerek Fergana'da kendine tabi bir idarenin var olmasını sağladı.¹²⁵ Onun döneminin bir başka meselesi de Kaşgar bölgesinin Duğlat emirlerinin hâkimiyetine girmesi olmuştur.¹²⁶ Yunus Han'ın ölümünden sonra oğlu Ahmed, Doğu Moğulistan ve Uygur ülkesinde hüküm sürerken (1486-1503), kardeşi Mahmud (1487-1508), babasının yerine geçmiş Batı Moğulistan'a hâkim olmuştu. Mahmud Han'ın hizmetine aldığı ve Türkistan'nın (Yesi) idaresiyle görevlendirdiği Muhammed Şibani, zamanla etrafında güçlü bir Özbek birliği oluşturdu. Neticede Şibani Han tarafından Batı Türkistan'daki Çağatay hâkimiyetine son verildi.¹²⁷ Doğudaki topraklar ise 17. sonlarında bölgedeki dini liderlerin eline geçti. Böylece Çağatay Hanlığının doğu kolu da son bulmuş oldu.¹²⁸

¹²⁴ Grousset, a.g.e, s.454; Erskine, a.g.e, s.48-53,

¹²⁵ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.260,276-278

¹²⁶ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.263; Erskine, a.g.e, s.56-57

¹²⁷ Grousset, a.g.e, s.457, Gündoğdu, a.g.m ,s.607, Roux, Büyük Moğulların Tarihi Babur, s.45

¹²⁸ Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", s.178

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKLERE KARŞI BABÜR VE SAFEVİ İTTİFAKI

A- BABÜR'ÜN TAHTA ÇIKIŞI VE İLK YILLARI

1- Babür'ün Tahta Çıkışından Önce Orta Asya'nın Genel Durumu

Timurlu hükümdarı Ebu Said öldüğünde arkasında kendi mirasına sahip çıkacak on bir erkek çocuk bırakmıştı. Bu hak sahiplerinden yalnızca dördü muhtelif bölgelerde babalarından kendilerine kalan topraklarda kendi hâkimiyetlerini vücuda getirmişlerdi. Uluğ Beg Mirza Kabil ve Gazne'de, Ahmed Mirza Semerkand'da, Ömer Şeyh Mirza Fergana ve Hindistan'ın bazı kısımlarında, Mahmud Mirza Kunduz ve Badahşan'da hâkimiyet tesis etmişlerdi.¹²⁹ Bunların dışında Herat merkezli batıda Bistam ve Damegan'dan doğuda Gazne ve Belh'e, kuzeyde Harezmi'den güneyde Kandehar'a kadar uzanan bölgeyi elinde bulunduran Hüseyin Baykara, en kudretli Timurlu hükümdarı olarak varlığını devam ettirmekteydi.¹³⁰ Sözde varlığını devam ettiren ama Timur dönemindeki ihtişamından eser kalmayan imparatorluğun, bu son idarecileri yıllardan beri süregelen hanedan mücadelelerine dur diyememişlerdi. Bunun neticesinde ülke toprakları tehlikelere karşı dirençsiz kaldı. Bu şartlar içinde Hüseyin Baykara çeyrek asırdan daha fazla bir süre iktidarda kalarak Timur Devleti'ni bir arada tutmaya çalışan son kişi olmuştur.

Hüseyin Baykara iktidarının ilk yıllarında Ak Koyunlu tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu tehlike Osmanlı Devletince ortadan kaldırıldıktan sonra Hüseyin Baykara, iktidarına karşı oluşan baş kaldırmalarla mücadele etti. Belki de bu nedenle gittikçe önem kazanan Özbek tehlikesine karşı tedbirler alamadı.¹³¹

Orta Asya'nın batısında bunlar yaşanırken doğuda Çağatay neslinden gelen hanlarının hâkimiyeti devam etmekteydi. Veys Han'ın oğlu İsen Buga, Moğulistan'ın

¹²⁹ Mahomed Kasım Ferishta, History of the Rise of the Mahomedan Power in India, İng., çev. John Briggs, London 1829, s.2; Erskine, a.g.e, s.74

¹³⁰ Algar-Alparslan, "Hüseyin Baykara", s.530,

¹³¹ Aka, Timur ve Devleti, s.93-105

tamamının kontrolünü ele geçirmişken, Timurlu Ebu Said Mirza'nın teşvikiyle gelen kardeşi Yunus Han'ın muhalefeti ile karşılaştı. Bu mücadele sonrasında Yunus Han Moğulistan'ın batı kısmının idaresini elde ederken ülkenin doğu kısmının idaresi ise kardeşine kaldı. İsen Buga'nın ölümünden sonra Yunus Han Moğulistan'ın tamamında tek söz sahibi haline geldi.¹³²

Yunus Han kızlarını Ebu Said Mirza'nın çocukları Ahmed Mirza ve Ömer Şeyh Mirza ile evlendirerek Timurlu toprakları üzerindeki emellerine ulaşmaya çalıştı. Babalarının ölümünden sonra kardeşler arasında cereyan eden mücadelelere müdahil olan Yunus Han, bu sayede Taşkent başta olmak üzere birçok yeri ele geçirmişti.¹³³ Yunus Han döneminin önemli hadiselerinden biri de Ebu'l-Hayr Han'dan sonra dağılan Özbeklerin önemli bir kısmını etrafında toplayan Buruc Oğlan'a karşı girişmiş olduğu mücadeledir. Buruc Oğlan ve emrinde bulunan 20 bin kadar Özbek Yunus Han tarafından ortadan kaldırıldı.¹³⁴ Böylece kısa süreli de olsa Özbeklerin güçlenmesi engellenmiş oldu.

Çağatay Hanı Yunus Han'ın ölümünden (1487) sonra hâkim olduğu saha doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştü. Yunus Han'ın büyük oğlu Sultan Mahmud Han babasının yerine tahta çıkarılmış ve ülkenin batı kısmının idaresini üstlenmişti. Doğudaki bütün topraklar küçük oğul olan Sultan Ahmed Han'ın yönetimindeydi.¹³⁵ Yunus Han'ın varislerinin dışında Kaşgar civarında hâkimiyeti elinde bulunduran Duğlat emirlerinden Ebu Bekir Mirza giderek güçlenmekte ve hâkim olduğu sahayı genişletmekte idi. Yunus Han sağlığında Ebu Bekir Mirza'yı ortadan kaldırmak için teşebbüste bulunmuşsa da başarılı olamamıştı.¹³⁶

Taşkent ve Urallar arasındaki topraklarda Kazaklar bulunmaktaydılar. Bunlar Ebu Hayr Han'ın ölümünden sonra Özbeklerden kopan kitleleri de bünyelerine katarak

¹³² Grousset, a.g.e, s.453; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.247-252

¹³³ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.261-262, 276-279; Erskine, a.g.e, s.59-62

¹³⁴ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.257

¹³⁵ Bayur, Hindistan Tarihi, C. II, s.7-8; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.280, Fernand Grenard, Babur, Haz. Orhan Yüksel, İstanbul 1971, s.13

¹³⁶ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.263-271, Halis Bıyıktay, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1991, s.8

gün geçtikçe sayılarını artmaktaydı. Özbekler ise dağınık bir vaziyette bozkırda yaşamlarını sürdürüyorlardı.¹³⁷ Kısacası Orta Asya'ya bu devirde sürekli cereyan eden harp ve anarşi havası hâkimdi. Bu durumunda belli başlı nedenleri; saltanat verasetinin bir kurala bağlı olmaması, devletin tüm ailenin ortak malı sayılması, büyük kabile reislerinin kazanmış oldukları nüfuzları sebebiyle hükümdarlara bağlılıklarının ortadan kalkması ve halkın kendi menfaatlerini düşünerek siyasi değişikliklere ilgisiz kalmasıdır.¹³⁸

2- Babür'ün Tahta Çıkışı

Timurlu Ebu Said'in oğlu olan Ömer Şeyh, dağılmaya başlayan büyük Timur İmparatorluğu'nun küçük bir parçası olan Fergana vilayetinde hâkimiyetini tesis etmişti. Fergana ülkesi, doğusunda Kaşgar, batısında Semerkand, güneyinde Bedahşan bulunan, üç tarafı Tanrı Dağlarıyla çevrili olduğu için doğal bir korumaya sahip küçük bir vilayetti. Ülke yalnızca Semerkand'a bakan batı taraflarından tehlikeye maruz kalmaktaydı. Bu bölge aynı zamanda ülkenin tek çıkış yoluydu. Bölgenin ahalisi yerleşik hayata geçmiş Türklerden ve Türkleşmiş Moğullardan oluşmasına rağmen hepsi Müslümandı. Bölgede konuşulan dil en saf haliyle Çağatay Türkçesiydi. Oldukça kıt kaynaklara sahip olan Fergana'nın geliriyle yalnızca 3000-4000 asker beslemek mümkündü.¹³⁹

Ömer Şeyh, bu küçük ülkeyle yetinmeyerek ve hâkim olduğu toprakları sürekli olarak genişletmek siyasetini tatbik etti. Birçok kez Semerkand tarafına, yani kardeşi Ahmed Mirza üzerine asker sevk etmişse de mufavvak olamadı. Kardeşiyle olan mücadelesine her ikisinin de kayınpederi olan Çağatay hanı Yunus Han arabuluculuk etmişti. Bunun karşılığı olarak Taşkent ve birçok vilayet onun hizmetine verilmişti. Yunus Han'ın ölümünden sonra Moğul ulusunun başına geçen Sultan Mahmud Han, Semerkand hâkimi Ahmed Mirza ile Ömer Şeyh'e karşı ittifak oluşturdular. Müttefikler Ömer Şeyh üzerine harekete geçmişken talihsiz bir kaza sonucu Ömer Şeyh hayatını kaybetti. Yüksek bir uçurumun kenarına inşa edilen Ahsi hisarının uçuruma yakın olan

¹³⁷ Bayur, a.g.e, s.7; Grenard, a.g.e, s.13; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.256

¹³⁸ Mehmet Fuad Köprülü, "Babur", İ.A, c.2, Eskişehir 1997, s.181

¹³⁹ Roux, a.g.e, s.131-133; Babur, Babur'un Hatıratı, s.1-5, Erskine, a.g.e, s.79-81

kısmına Ömer Şeyh bir güvercin hane yaptırmıştı. Bu güvercin haneye tırmanırken birden bastığı yer ağırlığını kaldıramadı ve Ömer Şeyh uçuruma düşerek can verdi (9 Haziran 1494).¹⁴⁰ Bundan sonra Ömer Şeyh'in üç erkek çocuğunun en büyüğü olan Babür babasının mirasını sahiplendi.

Babür 14 Şubat 1483 tarihinde doğdu. Annesi Moğulistan hâkimi Yunus Han'ın kızı Kutluk Nigar hanımdı. Bu bakımdan Babür damarlarında hem Timur hem de Cengiz neslinin kanını taşıyordu. Doğduğunda ona dönemin en önde gelen alimlerinden olan Nasreddin Ubeydullah tarafından dinin koruyucusu Muhammed manasına gelen Zahirüddin Muhammed adı konuldu. Ancak bir müddet sonra isminin uzunluğu nedeniyle telaffuzunun zor oluşundan dolayı eski bir Türk adı olan, kaplan yahut panter manasına gelen Babür ismi verildi.¹⁴¹ Babür'ün çocukluğu kusursuz sayılabilecek bir eğitim hayatının parçası olmuştu. Dönemin en ünlü alimlerinden dersler almış, daha çocuk yaşta üstün bir birikim sahibi oldu. Bu nedenle de küçük yaşına rağmen büyük başarıların mimarı olmuştur. Birçok atabeyin gözetiminde bulunan Babür, en çok isim babası olan Nasreddin Ubeydullah Hocanın etkisinde kalmıştır. Nasreddin Ubeydullah Hoca, fikirleriyle ve kişiliğiyle etrafında geniş kitleler toplamış, her ne şarta olursa olsun dönemin hükümdarları tarafından kendisinin kararları ve tavsiyeleri kabul görmüştür. Nasreddin Hoca, çatışmaların yoğun şekilde yaşandığı bir dönemde hep arabulucu, yol gösterici kimliğiyle ön planda olmuştur.¹⁴²

Babür daha küçük yaşta iken Türkçeyi en iyi şekilde öğrenmişti. Moğulcaya ilgi duymamış olan Babür, Türkçenin yanı sıra Farsça bilmekte, edebiyata ve şiire ilgi duymakta idi. Hayatının ileriki safhalarında bu ilgisini mevcudiyetini günümüze kadar koruyan eserlerle süsleyecekti.¹⁴³ Kısacası Babür babasının yerine geçerken siyasi, askeri ve kültürel manada yeterli birikime sahipti.

¹⁴⁰ Babur, Babur'un Hatıratı, s.5-6; Grenard, a.g.e, s.3, Erskine, a.g.e, s.75-76

¹⁴¹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.342-343; Grenard, a.g.e, s.4; Köprülü, "Babur", s.180; Enver Konukçu, Babür, D.İ.A, c.4, İstanbul 1991, s.395

¹⁴² Roux, a.g.e, s.134-137; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.261, 276-279

¹⁴³ Roux, a.g.e, s.136-137; Köprülü, "Babur", s.181-186

Babür, babasının ölüm haberini aldığı anda henüz 12 yaşında idi ve Fergana'nın küçük bir şehri olan Andican'da yanındaki atalığı (atabeyi) ile bir nevi vali görevini üstlenmişti.¹⁴⁴ Babalarından miras kalan ülkenin idaresini ele almak adına Babür yaşı itibarıyla diğer iki kardeşinden bir adım daha öndeydi. Ölüm haberinin ertesi günü Babür maiyetindeki adamları ile birlikte bulunduğu yere 90 kilometre uzaklıktaki hanlığın idare merkezi olan Ahsi'ye (Aksı) doğru yola çıktı. Babür, Ahsi'ye vardığında onu amacından vazgeçirmek isteyenler olmuşsa da o yolundan dönmemiştir. Babür, Han olarak babasının mirasını sahiplenmiş ve karşısındaki ittifaka karşı bu mirası koruma mücadelesine atılmıştır.¹⁴⁵

İçinde bulunduğu durum Babür açısından hiç de iç açıcı değildi. Zira amcası Ahmed Mirza ve dayısı Sultan Mahmud, Fergana üzerine biri kuzeyden biri güneyden sefere çıkmışlardı. Ancak bundan sonra olaylar beklenmedik şekilde gelişmeye başladı. Babür yaşanan bu olayları daha sonra hatıratında ilahi takdire bağlayacaktı. Ahmed Mirza, Uratepe, Hocent ve Mergelan'ı almıştı. Ancak emrindeki birlikleri bir bataklıkta geçerken birçok asker ve at zayi olmuştu. O sıralar çıkan bir salgın hastalıkta can kayıplarının artmasına neden olmuştu. Tüm bunlara Fergana'yı savunan birliklerin yek vücut olması da eklenince askerler korkuya kapıldı ve anlaşma yapılarak geri dönüldü. Yolda Ahmed Mirza'nın hastalanıp ölmesiyle ittifakta parçalanmış oldu. Sultan Mahmud ise Ahsi'yi muhasara etmişti. Ancak hem kalenin korunaklı oluşu, hem de kaleyi koruyan askerlerin cesurca savaşması muhasarayı uzattı. Sultan Mahmud, uzayan savaştan bıkmıştı ve aynı zamanda hasta da düşmesi nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Babür iktidarı önündeki ilk büyük engelden kurtulmuş oldu. Fakat yeni bir tehlike ile burun buruna kaldı. Uzunca bir süredir Kaşgar bölgesine hâkim olan Ebu Bekir Mirza, Özgend taraflarına saldırıda bulundu. Ancak Fergana kuvvetleri bu saldırıyı da püskürtmeyi başardılar.¹⁴⁶ Babür böylece iktidarı önündeki engelleri kaldırmış oldu.

¹⁴⁴ Bayur, a.g.e, s.8; Grenard, a.g.e, s.4

¹⁴⁵ Babur, Babur'un Hatıratı, s.15-16,

¹⁴⁶ Babur, Babur'un Hatıratı, s.16-17; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.4-5; Bıyıktay, a.g.e, s.10, Erskine, a. g.e, s.87-90, Roux, a.g.e, s.144-145

3- Babür'ün İlk Hedefi: Semerkand

Babür çok güçlü olmasa da hâkimiyetini tesis etmişti. Asfera'da Hüseyin Sarı'nın isyanını bastırmış, Hocent'te üstünlüğünü kabul ettirmiş, sadece Uratepe'de (Uratippa) yenilmişti. Babür askeri faaliyetlerinin yanı sıra diplomatik ilişkiler kurma teşebbüsünde bulunmuştu. Moğul hanı olan dayısını ziyaretini bir anlaşma ile neticelendiren Babür için yükselişin kapıları ardına kadar açılmıştı.¹⁴⁷

Semerkand hâkimi Ahmed Mirza, Babür'e karşı çıkmış olduğu seferden geri dönerken yolda hastalanıp öldü (Temmuz 1494). Sultan Ahmed'in iki erkek çocuğu olmuş ama küçük yaşta ölmüşlerdi. Yani arkasında bir varis bırakmamıştı. Bunun üzerine ileri gelen beyler Hisar hâkimi ve ölen hükümdarın kardeşi olan Mahmud Mirza'dan yardım istediler. Mahmud Mirza hemend'a gelip hiçbir zorluk çekmeden tahta oturdu.¹⁴⁸

Mahmud Mirza'nın ilk hedefi yeğeni Babür'ün iktidarını sonlandırmak olmuştu. Bunu başarabilmek için bir sefer düzenlemek yerine siyasi bir darbe planlıyordu. Fergana'daki adamı Hasan Yakup aracılığı ile Babür'ün kardeşi Cihangir Mirza etrafında bir grup oluşturmaya çalıştı. Böylece Cihangir'in tahta çıkmasını sağlayacak, sonra da idareyi ele geçirecekti. Ancak bu plan Babür'ün büyükannesi İsen Devlet Begim tarafından bozuldu. O, eşik ağası Hasan Yakup'u ava gittiği bir gün gıyabında yargılayarak, suçlu bulup görevinden azletti. Bir süre sonra da Hasan Yakup ortadan kaldırılarak mesele kökünden çözülmüş oldu.¹⁴⁹

Mahmud Mirza'nın Temmuz 1494'te ölümünden sonra hâkim olduğu topraklar çocukları arasında pay edildi. Büyük oğlu Mesud Mirza Hisar'da, küçük oğlu Baysungur Mirza ise Semerkand'da hükümdar oldu. Buhara ise Sultan Ali Mirza'nın idaresi altındaydı.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Grenard, a.g.e, s.17-18; Erskine, a.g.e, s.92-93

¹⁴⁸ Babur, Babur'un Hatıratı, s.23, Bayur, a.g.e, s.8

¹⁴⁹ Roux, a.g.e, s.145-147; Babur, Babur'un Hatıratı, s.25,26

¹⁵⁰ Bayur, a.g.e, s.8

Baysungur Mirza tahta çıktığında henüz 18 yaşında idi. Semerkand'ın ileri gelen bazı beyleri Moğul hanı Mahmud Han'ın hükümdarlığını arzu ediyorlardı. Aslında onun da aklında Semerkand vardı. Çok geçmeden Semerkand üzerine sefere çıktı. Kamyay (Kenbay) denilen yerde Baysungur Mirza ile karşı karşıya geldi. Yapılan muharebe beklenmedik bir şekilde Mahmud Han'ın yenilgisi ile sonuçlandı.¹⁵¹

Baysungur Mirza bu saldırıyı başarıyla atlatmasına rağmen Semerkand'da kendisine karşı olan muhalefeti ortadan kaldıramamıştı. Bu muhalefet gittikçe tehlikeli boyutlara ulaştı ki, Baysungur Mirza bir anda kendini hapiste buldu. Yerine kardeşi Ali Mirza tahta çıkarıldı. Baysungur Mirza bir yolunu bularak hapisten kurtulmuş, kardeşini tahtan indirerek yeniden hükümdar olmuştu. Kardeşi tarafından öldürülmeyip bağışlanan Sultan Ali Mirza, Buhara'ya dönmüştü. Bundan sonra iki kardeş arasındaki mücadele devam edecektir.¹⁵²

Babür babasının yolundan gidiyordu. O da babası gibi yalnızca Fergana ile yetinmek istemiyor, hâkim olduğu sahayı genişletmek arzusu güdüyordu. Kendisi hem Cengiz hem de Timur soyunun bir üyesi idi. Bundan ötürü Orta Asya'nın her karışında hak iddia etmesi çok doğaldı. Baysungur Mirza ve Sultan Ali Mirza arasında var olan sürtüşmeler ve her ikisinin de Semerkand'ı koruyabilecek güce sahip olmaması Andican'da bulunan Babür'ü harekete geçirdi (Temmuz 1496). Semerkand üzerine hareket eden yalnızca Babür değildi. Baysungur Mirza'nın kardeşleri Sultan Ali Mirza Buhara'dan ve Mesud Mirza ise Hisar'dan Semerkand üzerine sefere çıkmışlardı. dönlerine gelindiği vakit ise bu üç kuvvet Baysungur'a karşı kısmen de olsa bir ittifak vücuda getirdiler. 3-4 ay kadar şehir muhasara edildi. Kış mevsiminin yaklaşması ve şehir halkının da teslim olacak kadar kötü şartlar içinde bulunmaması nedeniyle muhasara ertesi yıl devam etmek üzere kaldırıldı. Babür Andican'a, Sultan Ali Mirza Buhara'ya dönmüştü. Mesud Mirza ise hayatını farklı bir yola sokmuştu. O, sevdiği kızla evlenmek üzere Semerkand'dan ayrılmış ve memleket davasından vazgeçmiştir.¹⁵³

¹⁵¹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.284; Babur, Babur'un Hatıratı, s.31

¹⁵² Grenard, a.g.e, s.18-19; Erskine, a.g.e, s.97-99

¹⁵³ Babur, Babur'un Hatıratı, s.39; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.345; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.6-7; Roux, a.g.e, s.152-153

Babür kararlaştırıldığı üzere ertesi yıl müttefiki Sultan Ali Mirza ile birlikte yeniden Semerkand'ı kuşattı. Bu sefer her iki taraf da sefere iyi hazırlanmıştı. Şehrin civarındaki müstahkem mevkiiler bir bir ele geçirildi. Çok kanlı çarpışmalar yaşanmamakta civar şehirlerin çoğu kendiliğinden teslim olmaktaydı. Babür bu şehirlerde yaşayan insanların her türlü hakkını korumaya çalışıyordu. Bir bakıma yalnızca şehirleri değil insanların kalbini de fethetmek arzusundaydı. Artık sıra Semerkand'a gelmişti. Semerkand uzun süreli bir kuşatma altına alındı. Bu sırada Baysungur tek başına bu işin üstesinden gelemeyeceğini düşünmüş olmalı ki, Özbek lideri Şibani (Muhammed Şibani) Han'ı yardıma çağırdı. Babür, o an için elinde az sayıda askeri bulunmasına rağmen Şibani Han'a karşı bunları iyi kullanmasını bildi. Şibani Han savaşa dahi girmeden Türkistan'a (Yesi) geri döndü. Böylece Baysungur Mirza'nın son ümidi de tükenmişti. Yaklaşan kış, şehir halkının var olan sıkıntılarını daha da artırmakta idi. Baysungur Mirza, yanındaki 200-300 adamı ile şehri terk ederek, Kunduz'da bulunan Hüsrev Şah'ın yanına kaçtı. Bunun ardından şehir teslim oldu (Kasım 1497). Babür atası Timur'un büyük imparatorluğunun başkentini ele geçirmişti.¹⁵⁴

Çok genç yaşta büyük bir başarıya imza atan Babür için bu güzel rüyanın sonu gelmişti. Şehir uzun süre kuşatma altında kaldığı için elde bulunan her şey tüketilmişti. Kapıya dayanan kış, şartları daha da ağırlaştırmıştı. Açlık ve mutsuzluk içinde yaşayan halkı bu durumdan kurtarmak da mümkün değildi. Yokluk son derece kötü boyutlara ulaşmıştı ki, halka ekeceği tohum dahi temin edilemiyordu. Büyük bir fetih gerçekleştiren askerler umduğu mükafatı alamamıştı. Asya'nın bu en değerli ve güzel şehrinde askerlerin nerdeyse tamamı geldikleri yerdeki hayatını arar olmuştu. Tüm bunlar karşısında Babür'ün yapabileceği fazla bir şey yoktu. Kendi deyişiyle askerler birer ikişer kaçmağa başladılar. Babür kendisine ihanet eden askerlerini geri döndürmek için Hoca Ahmed Kadı ve Uzun Hasan'ı¹⁵⁵ görevlendirdi. Ancak bir süre sonra Uzun Hasan'nın kendisinin muhalifi olduğunu anlayacaktı. Babür yaklaşık bin kadar askeriyle

¹⁵⁴ Babur, Babur'un Hatıratı, s.39-47; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.7; Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi, s.345

¹⁵⁵ Bu kişi aynı adı taşıyan Ak Koyunlu hükümdarı ile karıştırılmamalıdır.

Semer kand'da çaresiz bir halde kalmıştı.¹⁵⁶ Büyük bir fetih gerçekleştiren Babür tecrübesizliğinin acı sonucuyla karşı karşıydı. Bir bakıma Babür kendi kendine yenilmiş olacaktı.

4- Hükümranlığını Kaybeden Babür

Andican'da Babür'e karşı hoşnutsuzluk giderek artmıştı. Büyük umutlarla sefere katılanlar umduklarını bulamadıkları gibi, ellerinde olanları da kaybetmişlerdi. Bunun yanı sıra Babür'ün karşısında yeni siyasi aktörler sivrilmeye başladılar. Bunlardan biri anne tarafından kuzeni olan Moğul Sultan Ahmed Tembel idi. Sultan Ahmed Tembel ve Uzun Hasan kısa sürede Babür'e karşı halkı kendi taraflarına çektiler. Bunlar daha sonra Andican ve Ahsi'nin Babür'ün küçük kardeşi Cihangir Mirza'ya verilmesini istediler. Moğul Hanı Sultan Mahmud Han da Semerkand'ın fethinden sonra Andican'ı istemişti.¹⁵⁷ Babür kimi seçerse seçsin çok zor durumda kalacaktı. O kararsızlığı seçerken olaylar çok daha ciddi bir hal almaya başladı.

Sultan Ahmed Tembel'in, Cihangir Mirza'ya kendisine verilmeyeni zorla alması yönünde yaptığı kışkırtmalar etkili oldu. Cihangir Mirza abisine karşı isyan bayrağını kaldırarak, Sultan Ahmed Tembel ve Uzun Hasan'nın desteğiyle Andican'ı kuşattı (1498). Babür'ün Andican'da bulunan sadık adamları, başta Hoca Mevlana Kadı ve Ali Dost Tagayı şehri canları pahasına korumaya çalıştılar. Onlara göre bu durumdan tek kurtuluş yolu Babür'ün Semerkand'dan ayrılıp Andican'a gelmesiydi. Gönderdikleri habercilerle bu düşüncelerini Babür ile de paylaştılar. Ancak Babür belki de aldığı haberlerin etkisiyle hastalanmıştı. Durumu öyle bir hal aldı ki, tam dört gün boyunca hasta yatağında yatan hükümdarın ağzı bile açılmadı. Babür'ün yakında öleceği haberleri ayyuka çıkmıştı. Bu dedikodu teslim olmamak için direnen Andican'da direncin kırılmasına neden oldu. Ancak Babür bu hastalığı yenmesini bildi. Annesi, büyükannesi İsen Devlet Begim ve Hocası Mevlana Kadı'nın gönderdiği mektupların ardı kesilmiyordu. Babür bunlara kayıtsız kalamazdı. Semerkand'da yüz günlük hükümdarlık yapan Babür esas başkenti olan Andican'a doğru yola çıktı. Babür geri

¹⁵⁶ Roux, a.g.e, s.159-161; Erskine, a. g.e, s.106-107; Grenard, a.g.e, s.21-22

¹⁵⁷ Babur, Babur'un Hatıratı, s.54; Roux, a.g.e, s.161; Bayur, a.g.e, s.10

dönüş yolunda Andican'dan kaçan annesi, büyükannesi ve 200 kadar adamı ile Hocent'te buluştu. Tam bu sırada ise Andican'ın dayanacak gücü kalmamıştı. Şehrin idaresinden sorumlu Ali Dost Tagayi şehri teslim etti. Böylece Babür hem fethettiği Semerkand'ı, hem de esas yurdu olan Fergana'yı kaybetmiş oldu.¹⁵⁸

Ancak tek kaybeden Babür olmamıştı. Bu toprakların gerçek mirasçıları dahi birer kukla vazifesi görüyorlardı. Bu son günlerini yaşayan Timur İmparatorluğu'nda uzunca bir süredir var olan bir durumdu. Bu yıllarda (1497-98) Maverünnehr ve Fergana'da vaziyet şu şekilde idi: Buhara ve Semerkand'da tarhanların kontrolünde Sultan Ali Mirza, Hisar'da Hüsrev Şah'ın elinde kukla olan Baysungur Mirza, Fergana'da Sultan Ahmed Tembel ve Uzun Hasan'ın denetiminde Cihangir Mirza'nın sözde idareleri mevcuttu. Bunlardan farklı olarak bağımsız bir idareye sahip olan Hüseyin Baykara ise başta oğlu Bedi'üz-zaman Mirza olmak üzere oğullarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Babür ise başıboş dolaşmakta, kazaklık etmektedir.¹⁵⁹

Bu karamsar hava içinde dahi Babür hedeflerinden vazgeçmedi. Bu azim ve iradesini de şu sözleriyle açık bir şekilde gösteriyordu: “Mademki saltanat davası ve mülk edinme maksadı vardı. Bir iki defa işin yürümemesi ile bundan vazgeçip, karşıdan bakmak olmazdı”. Babür, Andican'ı geri almak fikriyle kendisinden yardımını esirgemeyeceğini düşündüğü Taşkent'teki dayısı Sultan Mahmud Han'ın yanına gitti. Babür destek olarak kendisine verilen az sayıda askerle harekete geçmişse de, kısa süre sonra böyle küçük bir kuvvetle bu işin başılamayacağını anladı ve Hocend'e geri döndü. Ancak büyük hedeflerin peşinden koşan Babür bu küçük vilayete sıkışıp kalamazdı. Zira Hocend Babür ve maiyetindeki 200 kadar adamı artık besleyemez olmuştu.¹⁶⁰

Babür elini kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Bir taraftan akrabaları arasında ittifaklar kurmaya, diğer taraftan mevcut duruma muhalif olanları kendi safına çekmeye çalışıyordu. Kısa süre sonra annesinin kız kardeşinin eşi ve tarihçi Haydar Mirza'nın da

¹⁵⁸ Babur, Babur'un Hatıratı, s.55-57; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.345; Erskine, a.g.e, s.108-111

¹⁵⁹ Bayur, a.g.e, s.10

¹⁶⁰ Babur, Babur'un Hatıratı, s.58-59; Roux, a.g.e, s.164-165; Grenard, a.g.e, s.21-22; Erskine, a.g.e, s.112-113

babası olan Muhammed Hüseyin Duğlat ile Babür arasında bir ittifak kuruldu. Muhammed Hüseyin Duğlat, Babür'e hem asker hem de saldırısı için üs olarak kullanacağı Peşagar'ı verdi. Babür kışı Peşagar'da geçirip, Semerkand'a hareket etti. Ama Semerkand'a çok yaklaşmışken kuzeni Sultan Ali Mirza'nın saldırısıyla tüm planları bozuldu. Zorunlu bir sulh yapılarak, geri dönüldü (1499).¹⁶¹

5- Babür Yeniden Fergana'da

Bir zamanlar Asya'nın en güzel şehirlerinin hâkimi olan Babür'ün artık gidecek yeri de kalmamıştı. Bu sırada sıtma hastalığına yakalanan Babür, adamlarıyla birlikte boş yaylalarda ne yapacağını bilmez bir haldeydi. Bu karanlığın içinde uzaktan gelen bir atlı umut ışığı oldu. Bu gelen Andican'ı teslim ettiği gerekçesiyle Babür'ün hain gözüyle baktığı Ali Dost Tagayi'nin adamıydı. Ali Dost, Babür'den af dilemekte, şayet gelirse Merginan'ı ona teslim edeceğini bildirmekteydi. Babür var olma mücadelesi veriyordu ve bu durumda müttefik seçme lüksü yoktu. O ve adamları Merginan'a yerleştiler. Ahali mevcut durumdan rahatsız oldukları için Babür'ü hoş karşıladılar. O ise durumun farkındaydı ve hemen memnuniyetsizleri kendi safına çekme gayreti içine girdi.¹⁶²

Fergana'da Cihangir Mirza'yı kukla olarak kullanarak, idareyi elinde bulunduran Uzun Hasan ve Sultan Ahmed Tembel, Babür'ün Merginan'a yerleştiğini duyunca hemen harekete geçtiler. Kısa süre sonra Merginan'ı kuşattılar. Babür az sayıda adamı ile direnirken, Fergana'da çıkan bir ayaklanma hem kuşatmanın kaldırılmasına, hem de Babür'ün Fergana'yı tekrar ele geçirmesine vesile olmuştu. Uzun Hasan ve Sultan Ahmed Tembel'in zulmünden bıkan halk isyan etmişti. Andican'a geri dönen müttefikler şehrin kapılarının kapalı olduğunu gördüler. Bu haberi duyan Babür aynı gün içinde Andican kapılarının da görüldü. Bir buçuk yıldan fazla süreyle başkalarının elinde olan baba toprakları Babür tarafından yeniden ele geçirilmiş oldu (Haziran 1499). Şehrin önceki hâkimleri, Cihangir Mirza ve Ahmed Tembel, Özgend'e (Özgent) kaçarken, Uzun Hasan Ahsi'ye kaçmıştı. Babür, Ahsi'ye giden Uzun Hasan

¹⁶¹ Erskine, a.g.e, s.113-114; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.9

¹⁶² Babur, Babur'un Hatıratı, s.62-63; Roux, a.g.e, s.165-166

tehlikesinden bir anlaşma yaparak, savaşmadan kurtulmuş oldu. Cihangir Mirza ve Ahmed Tembel ülkenin güney bölgelerinde hala söz sahibi idiler.¹⁶³

Babür, Andican'ı ele geçirince Semerkand'da yapamadığı şeyi yaptı ve kendisini terk etmeyen askerleri ödüllendirdi. Kendisini terk edenlerin ise cezalandırılması kararlaştırıldı. Babür yaşının 17'ye gelmesine rağmen hala idareciliği konusundaki acemiliğini üzerinden atamamıştı. Askerlerine zararlarının karşılığı olarak kendisini terk edenlerin mallarına el koymaları hakkını verdi. Babür'ü ilk terk eden Moğullar bu durumdan rahatsız oldular ve 1500-2000 kadar kişi Ahmed Tembel'in safına geçti. Babür, bunlara karşı giriştiği mücadeleden yenik ayrılarak hatasını farkına vardı.¹⁶⁴

Bu yenilgiden sonra ise dümene kendisi geçti. Fergana'nın tek hâkimi olmak niyetiyle Cihangir Mirza ve Ahmed Tembel üzerine sefere çıktı. Babür, Ahmed Tembel ve ona katılmış olan Moğulları mağlup etmişse de, Moğul hanı dayısı Mahmud Han devreye girince seferi kesin bir sonuca kavuşturamamıştı. Her iki taraf da yapılacak bir barış anlaşmasına olumlu bakıyordu. Kısa bir süre sonra yapılan anlaşma ile Fergana'nın idaresi tanzim edildi. Sir Derya sınır kabul edilerek kuzeyi Babür'e, güneyi Cihangir Mirza'ya bırakılacaktı. Her iki kardeş Semerkand'ın alınması için işbirliği yapacak, Semerkand alındığı vakit idaresi Babür'e bırakılacak, Fergana ise Cihangir Mirza'ya verilecekti (1500).¹⁶⁵

Babür'ün kalbinde yanan Semerkand ateşi halen ilk canlılığını korurken birden bire karşısına çok güçlü bir rakip çıktı. Bundan sonra Babür, Semerkand başta olmak üzere ata toprakları için Muhammed Şibani Han¹⁶⁶ ve Özbekler (Şibaniler) ile karşı karşıya gelecekti

¹⁶³ Babur, Babur'un Hatıratı, s.65-68; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s. 10-11; Bıyıktay, a.g.e, s.12-13; Grenard, a.g.e, s. 25

¹⁶⁴ Roux, a.g.e, s.168-169; Grenard, a.g.e, s.21

¹⁶⁵ Erskine, a.g.e, s.123-126; Bayur, a.g.e, s.11

¹⁶⁶ Bizim çalışmamızda Muhammed Şibani olarak zikredeceğimiz Özbek hükümdarının ismine dair bilgi karmaşası mevcuttur. Çeşitli kaynaklarda ve dillerde farklı şekillerde yazım ve telaffuz olduğundan, bilim dünyasınca ismin üzerinde henüz bir mutabakat sağlanamamıştır. Kaynaklarda Şiban, Şiban, Şibani, Şeybani, Şah Baht Han, Şahi Beg Han, Mehmet Şaybak, Muhammed Şibani gibi çok çeşitli adlarla aynı kişi ve olaylar anılmış ve anlatılmıştır. Kaynakların geniş bir coğrafyaya ait olması şüphesiz bu farklılığın temel sebebidir. Şiban adı ile ilgili olarak yaptığımız izahın doğruluğuna inandığımızdan ve kendisine ait

B- ÖZBEKLERİN (ŞİBANİLERİN) ORTA ASYA'DA ÖN PLANA ÇIKMALARI

1- Ebu'l-Hayr Han'dan Sonra Özbeklerin Durumu

İktidar dönemi Altın Orda Devleti'nin dağılma sürecine denk gelen Ebu'l-Hayr Han bu durumun da etkisiyle etrafında güçlü bir siyasi yapı oluşturdu. Özbek adıyla anılan bu siyasi yapı Orta Asya'da oluşan yönetim boşluğundan Ebu'l-Hayr Han önderliğinde en iyi şekilde yararlanmasını bildi. Özbekler, Timur dönemiyle kıyaslanabilecek durumda olmasa da varlığını devam ettiren Timurlu devletinin iç işlerine karışabilecek bir güce erişmişlerdi. Orta Asya'da sivrilen bu birlik, bozkır tarihinde süregelen bir şekilde kısa sürede sayıca da kalabalıklaşmıştı. Ebu'l-Hayr Han'ın ölümünden sonra ise lidersiz kalan bu topluluk, kısa süreli bir bekleyişin içine girdi.

Ebu'l-Hayr Han'ın ölümünden sonra kendilerini bir anda boşluğun içinde hisseden halkından pek çok kimse, yeni bir seçim yaptı. Bu Orta Asya tarihinin belki de ilk zamanlarından beri var olan yöntemdi. Bunun neticesinde ahalinin pek çoğu oyunu, Ebu'l-Hayr Han'a muhalafet ederek ayrılan Kiray Han ve Canı Beg Han'dan yana kullandı. Bu iki han Moğulistan'da bulunan Çağatay asıllı hanlar tarafından da destekleniyordu. Bu sebeple Moğulistan hanları ve Özbekler arasında bir husumet söz konusu idi.¹⁶⁷

Ebu'l-Hayr Han geriye dört hanımdan on bir erkek çocuğu bıraktı. Bunların isimleri şöyledir: Burkut boyundan olan ilk eşinden Şah Budağ (Budak) ve Hoca Muhammed Sultan, ikinci eşinden Muhammed Sultan ve Mehmet Sultan, üçüncü eşinden Şeyh Haydar Han, Sancar Sultan ve İbrahim Sultan, dördüncü eşi Uluğ Beg'in kız kardeşi Rabia Sultan'dan Köçkücü ve Suyunç Han.¹⁶⁸

Şiban Han Divanı'nda Şibani adının ekseriyetle kullanılmış olduğundan dolayı eserimizde Muhammed Şibani adını kullanmayı daha doğru bulduk. Bkz. Şiban Han Divânî, haz. Yakup Karasoy, Ankara 1998

¹⁶⁷ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.256; F. Henry Skrine, E. Denison Ross, The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from Earliest Times, London 1899, s.183-184

¹⁶⁸ Howorth, a.g.e, s.690

Ebu'l-Hayr Han'dan sonra Buruc Ođlan¹⁶⁹ atalarından kalan mirası sahiplendi ve tebaasını etrafında toplamayı başardı. Güçlenen Kiray ve Canı Beg Han'dan çekindiği için onlardan uzak durmayı tercih etti ve Türkistan'a çekildi. Türkistan ahalisi Moğulların kendi topraklarına doğru hareket ettiklerini öğrenince hemen karşı harekete geçtiler. Moğul Hanı Yunus adamlarıyla birlikte ava çıktığı için obası savunmasız kalmıştı. Yanında 20 bin kadar adamı bulunan Buruc Oğlan obayı ele geçirmişti. Bunu haber alan Yunus Han hemen obasına geri döndü. Özbekler ne olduğunun farkına bile varamadan Moğulların ellerine geçtiler. Buruc Oğlan ile birlikte adamlarının çoğu katledildi. Bundan sonra Ebu'l-Hayr Han soyundan olan sultanlar farklı yönlerle dağıldılar.¹⁷⁰

2- Muhammed şibani Han'ın Ortaya Çıkışı

Muhammed şibani Han daha önce de açıkladığımız gibi kaynaklarda farklı adlarla zikredilmiştir. Tam adıyla Ebu'l-Feth Muhammed şibani Han 1451 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Ebu'l-Hayr Han'ın en büyük oğlu olan şah Budak, annesi ise bir Kalmuk prensesi olan Ak Kızı Begüm'dür. Babası Kazakların yardımına gelen Yunus Han tarafından boynu vurularak öldürülmüştür (1468).¹⁷¹ Bu hadise yukarıda Buruc Oğlan ile Yunus Han arasında cereyan eden olayla çok büyük benzerlik göstermekte ve Buruc Oğlan'ın şah Budak olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Babası öldüğünde henüz 17 yaşında olan şibani Han, kardeşi Mahmud ile birlikte Uygur hanı Emir Karaçin ve Astarhan hanı Kasım Han himayesinde kendilerini tehlikelere karşı korumuştur. şibani Han zor şartlar altında geçen bu sürgün hayatı sayesinde her konuda tecrübe kazandı.¹⁷² Bundan sonra şibani Han kendi çıkarları doğrultusunda sürekli bir saf değiştirme planını bağımsız hareket edebilecek güce erişinceye kadar en iyi şekilde uyguladı.

¹⁶⁹ H.H. Howorth'ın Ebu'l-Hayr Han'ın çocuklarının adını verdiği listede Buruc Oğlan adı yoktur. Ama kendisi Buruc Oğlan'ın Ebu'l-Hayr Han'ın en büyük oğlu olan şah Badağ (Budak) olabileceğini ileri sürmekte, buna dayanak olarak da Özbek idarecilerinin çeşitli lakaplarla ya da ikinci bir isimle anıldıklarını göstermektedir. Bkz. Howorth, a.g.e, s.691

¹⁷⁰ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.256-257

¹⁷¹ L. Bouvat, "şeybani Han", İ.A, c.11,Eskişehir 1997, s.154; Togan, a.g.e, s.157

¹⁷² R. D. McChesney, "şibani Khan", E.I, c.7, Leiden 1997, s. 426, Allworth, a.g.e, s.51

Şibani Han atalarından kendisine kaldığını iddia ettiği toprakları geri alma mücadelesine atıldı. Sir Derya kıyılarında kendisine taraftar toplamaya başladı. Bu ilk girişimi Canı Beg Han'ın oğlu İrançi karşısında aldığı yenilgiyle başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yenilgiden sonra Şiban Han Buhara'ya gidip Abdul Ali Tarkan'a sığındı. Burada iki yıl (1474-1475) geçirdikten sonra kendisi Suğnak'a döndü. Burada Mangıtların hanı Musa ona Deşt-i Kıpçak hükümdarlığını vereceğini söylemişse de sözünde durmadı. Burunduk adında bir Kazak hanını yendikten sonra Şiban Han, Canı Beg'in oğlu Mahmud Sultan karşısında aldığı bir yenilgi sonrasında Harezm'e sığınmıştır. Şiban Han'ın bundan sonraki durağı Semerkand hâkimi Timurlu Ebu Said'in oğlu Sultan Ahmed'in yanı olacaktı.¹⁷³ Bu son durak aynı zamanda Şiban Han'ın yükselişinin de ilk basamağıydı. Şibani Han, Semerkand hâkimi Sultan Ahmed Mirza'nın emirlerden birisinin yanında eşik ağası olarak hizmet görmekteydi. Büyük hedefleri olan Şibani Han kısa sürede, ordu mensubu 3000 kişiyi kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Elde etmiş olduğu bu güç sayesinde iktidar yürüyüşüne başladı.

Moğulistan hanı Yunus iktidarı döneminde daha öncede bahsettiğimiz gibi Ebu Said'in çocukları arasındaki mücadeleye onların kayınpederleri olması sebebiyle müdahil olmuş ve birçok vilayeti kendi egemenliği altına almıştı. Yunus Han'ın ölümünden sonra ise Semerkand sahibi Sultan Ahmed Mirza elinden çıkan toprakları geri almak niyetiyle Taşkent üzerine yürüdü. Her iki ordu da doğal bir engele takıldı. Aralarında bir Çir(Şir) nehri akıyordu. Bu nedenle beklemeye geçtiler. Bu esnada Şibani Han siyasi yeteneğini kullanmaya başladı. Savaşın galibi eğer kendisinin yardımıyla belirlenirse çok şeyler kazanacağını düşünmüş olmalı ki Şibani Han, Moğulistan Hanı Mahmud Han ile görüştü. O, hana savaş esnasında saf değiştirerek Semerkand ordusunun düzenini bozabileceğini söyledi. Her iki taraf bu sözlerden sonra anlaşta. Gerçekten de Şibani Han üzerine düşeni yaptı ve savaş esnasında maiyetindeki adamlarıyla karşı tarafa geçti. Bu plan gerçekleşince Semerkand ordusu Çir (Şir) savaşından yenilgiyle ayrılmış oldu. Moğulistan Hanı Mahmud Han savaşta göstermiş olduğu yaralıktan dolayı Türkler için manevi değeri çok yüksek olan Yesi (Türkistan)

¹⁷³ Howorth, a.g.e, s.691-692

şehrini tımar olarak Şıbanı Han'a verdi (1488).¹⁷⁴ Şıbanı Han'ın yüksek derecede bir siyaset geliştirme kabiliyetine sahip olduğunun en açık göstergelerinden birisi de bu hadisedir. O, iktidarını oluşturabilmek adına babasının katilleriyle bile ittifak yapmaktan çekinmemiştir. Bu özelliği onun sürekli mücadele halinde olan Timurlular arasından sıyrılıp, bölgenin tek hâkimi olmasını sağlayacaktır.

Muhammed Şıbanı Han'ın yükselişini ani gelişen bir olay değildi. Timurluların içinde buldukları parçalanmış ve güçsüz durum bu yükselişin temel sebebi gibi gözükse de, bundan başka nedenler de vardı. Ebu'l-Hayr Han döneminden itibaren Özbek urukları Maverâünnehr bölgesine doğru gelmeye başlamışlardı. Sir Derya kıyısındaki birçok şehir daha önce naklettiğimiz gibi Özbek egemenliğine girmişti. Ayrıca Timur ve oğullarının döneminde Maverâünnehr bölgesinde var olan siyasi ve medeni hayatın cazibesi Deşt-i Kıpçak'ta yaşayanları bu bölgeye çekiyordu. Bunlar Timur ve oğullarının hizmetine girerek varlıklarını devam ettirmişlerdi.¹⁷⁵ Kısacası bölgede kuzeyden göç edip gelenlerin sayısı gittikçe artmıştı ve Muhammed Şıbanı Han'ın örgütleyebileceği bir zümre oluşmuştu.

Bunlardan başka ve en önemlisi olduğunu düşündüğümüz sebep ise, Muhammed Şıbanı Han'ın Cengiz soyuna mensup oluşudur. Timur kendisinin Cengiz soyundan geldiğini iddia etmişse de, nihayet Çağataylı birisini kukla hükümdar olarak tahta çıkararak varlığını devam ettirebilmişti.¹⁷⁶ Yani ne kadar güçlü de olsa halkın kendisini meşru hükümdar kabul etmeyeceği korkusunu yaşıyordu. Bu durum Çağatay mülkü üzerinde varlığını devam ettirebilmesi için şarttı. Timur elinde bulundurduğu büyük güç sayesinde bu eksikliğinin kullanılmasını engelleyebilmişti. Timur'dan sonra ise mirasçılarını bu hususta çok yetersiz kalmışlardı. Cengiz evladından olan Muhammed Şıbanı'ye karşı mücadeleye bir adım geriden başlamışlardı.

Dönemin en önemli iktidar sahiplerinden birisi ve aynı zamanda Timurlular üzerinde son derece etkili olan Moğulistan hanı Sultan Mahmud Han tarafından himaye görmesi Muhammed Şıbanı Han'ın rahat hareket etmesini sağlamıştı. Arkasına bu

¹⁷⁴ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.280-281, 283

¹⁷⁵ Togan, a.g.e, s.105

¹⁷⁶ Nizamüddin Şami, a.g.e, s.135

desteği alan Şibani Han ilk olarak daha önce yendiği Kazak beyi Burunduk’u (Barandak) yenilgiye uğrattı. Daha sonra Ürgenç Şehrini kuşattı ise de alamadı. Şibani Han’ın kardeşi Mahmud Sultan Sabran Őehrine vali olmuştu. Ancak bir süre sonra Kazak baskısına maruz kalınca abisinin yanına geldi. Muhammed Şibani Sabran zerine yürümüŐ ve Şehrin valisi Muhammed Mezit Tarhan esir edilmiŐse de Kazaklara karşı ittifak yapmak Őartıyla affedilmiŐtir. Muhammed Şibani Han çeşitli ittifaklarla gücünü artırmaya devam etmekteydi. Birçok kez karşı karşıya geldiği Burunduk ile barış yapmış, akrabalık kurma yoluyla ittifaklarını gclendirmiŐti.¹⁷⁷ Görüldüğü gibi Şibani Han son derece esnek bir politika uyguluyordu. Zira hâkimiyetini kurana kadar bunu yapmak zorundaydı.

Orta Asya’da Timurlu idaresi açısından 1494 yılı kara bir yıl olmuştu. Aynı yıl içerisinde önce Fergana hâkimi mer Şeyh bir kaza sonucu ölmüŐtü. Bunu müteakip Semerkand hâkimi Ahmed Mirza hastalık sonucu hayatını kaybetti.¹⁷⁸ Onun yerine geçen Hisar hâkimi kardeşi Mahmud Mirza’nın da aynı yıl içerisinde ölmesiyle ortaya çıkan kargaşa durumundan faydalanmak isteyen Moğulistan hanı Mahmud Han, Semerkand zerine harekete geçti. Ancak Mahmud Han’ın oğlu Baysungur Moğulistan hanına karşı giriştiği savaşı kazandı. Bu hadise Muhammed Şibani Han’ın istikbalini etkiledi. Moğulistan Hanı’nın ordusunda bulunan bazı beyler, hanı Semerkand ve Buhara’nın alınabilmesi için Şibani Han’ın kendilerince desteklenmesi gerektiğine, böylece kendilerinin Taşkent’te rahat içinde olacaklarına ikna ettiler. Bunu kabul eden Mahmud Han TaŐket’e geri döndü.¹⁷⁹ Bundan sonra Şibani Han’ı Őeenlerin sayısı gittikçe arttı. Şibani Han’ın Semerkand’ı alıŐını konu edinen destanda sürgünde olan Şibani Han tek başına hayat mücadelesi verirken birden bire büyük bir kudretin sahibi haline gelişi anlatılmaktadır. İnsanlar onu kendilerine bey etmiş ve çok kısa süre içinde Cengiz diyarındaki 92 zbek boyu onun tarafına geçmişti.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Bouvat, “Şeybani Han”, s.154; Yakup Karasoy – Mustafa Toker, Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Őibanı-name, Konya 2005, s.45

¹⁷⁸ Babur, Babur’un Hatıratı, s.6-31

¹⁷⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.284

¹⁸⁰ Polken Şair, Őeybanı Han Destanı, Haz. Münevver Tekcan, mit zgr Demirci, Gaybullah Babayarov, Kocaeli 2010, s.87-111

Görüldüğü üzere şartlar sürekli olarak Muhammed Şibani Han'ın lehine gelişmekteydi. O da bu durumu son derece iyi değerlendirmiş, çok kısa bir süre sonra bölgedeki Timurlu hâkimiyetine son vermek için harekete geçecek kudreti kendinde görmüştü. Şibani Han işe can alıcı bir noktadan başladı ve Timurluların başkenti olan Semerkand'ı almak için harekete geçti. Böylece Semerkand üzerinde ortak emeller besleyen iki hükümdar, Muhammed Şibani Han ve Babür karşı karşıya gelecekti.

C- MUHAMMED ŞİBANİ HAN VE BABÜR MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI

1- Muhammed Şibani Han ve Babür'ün İlk Karşılaşması

Muhammed Şibani Han'ın karşısında yıllardır mirzalar arasında süregelen hâkimiyet mücadeleleri sebebiyle paramparça bir hale gelmiş bir Timurlu hâkimiyeti vardı. Şibani Han ilk zamanlarda kesin olarak sonuçlandıramadığı akınlarla rakiplerini sindirmeye çalışmakta ve aynı zamanda gelir elde etmekteydi. Hüseyin Baykara'nın idaresinde bulunan Harezm bölgesine yaptığı akınlar bu türdendi.¹⁸¹ Bundan sonraki hedefler daha büyük ve anlamlı olmuştur.

Şibani Han'ın yeni hedefleri Buhara ve Semerkand idi. Semerkand ve havalisi Timurlu Ebu Said'in torunları Baysungur Mirza ve Sultan Ali Mirza tarafından idare edilmekteydi. Ancak onların bağımsız bir hâkimiyete sahip olduğunu söylemek mümkün değildi. Tarhanlar adıyla anılan güç sahibi beyler iktidarın gerçek sahipleriydi. O dönemin en güçlü toplumsal sınıfını teşkil eden tarhanlar başlarda çok fazla etkili olmayan üst düzey devlet idarecileriydiler. Zamanla bunlar zenginleştiler ve beraberinde nüfuzları da giderek arttı. Faaliyetlerinde birliktelik söz konusu olan tarhanlar giderek iktidarı ellerine geçirdiler. Özellikle Buhara civarında tarhanlar tek söz sahibi haline gelmişlerdi.¹⁸²

Muhammed Şibani Han'ın Semerkand üzerine yaptığı seferin hemen öncesinde yaşananlar Semerkand'ın gücünü daha da azaltmıştı. Hisar bölgesinin hâkimi Hüsrev Şah, Belh üzerine hareket etmişti. Karşı harekete geçen Baysungur Mirza ve birçok adamı Hüsrev Şah tarafından saltanat iddiasıyla tutuklatıp öldürüldü (1500).¹⁸³ Böylece Sultan Ali Mirza Semerkand'ın tek hükümdarı haline geldi.

Sultan Ali Mirza, otoritesini güçlendirmek adına tarhanlar'ın son derece güçlü varlıklarını ortadan kaldırmayı planlıyordu. Zira tarhanlar öyle bir güce erişmişlerdi ki,

¹⁸¹ Mehmet Alpargu, Türkistan Hanlıkları, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.558

¹⁸² Roux, a.g.e, s.175

¹⁸³ Babur, Babur'un Hatıratı, s.71-72

bir bakıma devlet içinde devlet halini almışlardı. Hiçbir gelir kaynağını paylaşmamakta, devletin her türlü imkanını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktaydılar. Tarhanların bir mensubu olan Muhammed Mezid Tarhan Buhara ve Semerkand'da tam hâkimiyet oluşturmuştu. Sultan Ali Mirza'nın kendilerine yönelik planlarını haber alan tarhanlar Moğulistan hanından yardım talep ettiler. Gelen yardıma rağmen Sultan Ali Mirza, tarhanları yenmeyi başarmıştı. Sultan Ali Mirza'ya karşı kardeşi Veys Mirza'yı koz olarak kullanmayı düşünen tarhanlar, bu teşebbüslerinde de başarısızlığa uğradılar.¹⁸⁴

Bir zamanlar Semerkand'da Babür'ü desteklemeyen tarhanlar, şimdi ise Babür'e kurtarıcı gözüyle bakmaktaydılar. Babür kardeşi Cihangir ile anlaşma sağlamasına rağmen huzur bulamamıştı. Anlaşma yapılmasına rağmen kardeşler arasındaki sürtüşmeler sona ermemişti. Bunun yanında anlaşmaya aracı olan beyler her iki tarafından güçsüz oluşundan yararlanmaya başlamışlardı. Babür'e en zor anında yardım elini uzatmış olan Ali Dost Tagayi'nin gerçek emelleri gün yüzüne çıkmıştı. O, Babür gibi genç bir hükümdar tarafından idare edilmekten haz duymuyordu. Babür'ü baskı altında tutmakta, onun en güvendiği adamlarını yanından uzaklaştırmaktaydı. Cihangir'in destekçisi Sultan Ahmed Tembel de hala idarede söz sahibiydi. Bu iki kişi aynı zamanda birbirlerinin destekçileriydi.¹⁸⁵ Bu vaziyet dahilinde Babür Semerkand'dan gelen çağrıya kayıtsız kalamazdı. Mevcut durum Babür'ü bir kukla hükümdar haline getirecekti. Ayrıca Semerkand ile Andican'ın değeri kıyaslanamazdı. Bu durumun farkına varmış olmalı ki, Semerkand'a doğru harekete geçti.

Babür daha yolda iken Sultan Ahmed Tembel'in kardeşi Halil'in Uş şehrini ele geçirdiği haberini aldı. Babür geri dönmek niyetinde değildi ve kesin hedefini belirlemişti. Tarhanların elçileri Semerkand halkı üzerinde büyük bir nüfuza sahip Hoca Yahya ile anlaşılırsa şehrin savaş yapılmadan teslim alınabileceğini Babür'e bildirdiler. Hoca Yahya ile görüşmeleri başladı. Hoca başlarda kararsızken, bir müddet sonra "gelsinler şehri teslim ederiz" dedi. Her şey güzel giderken Uratepe mevkiine gelindiğinde Babür bir kötü haber daha aldı. Şibani Han Debusi kalesinde Baki Tarhan'ı

¹⁸⁴ Erskine, a.g.e, s.128-129; Grenard, a.g.e, 29; Bayur, a.g.e, s. 11

¹⁸⁵ Erskine, a.g.e, s.127-128; Grenard, a.g.e, s.28

yenmişti ve Buhara üzerine yürümekteydi.¹⁸⁶ Bu beklenmedik misafir her şeyi alt üst etmişti. Babür'den yana olan şans birden yok olup gitmiş, işler beklenmedik istikamette gelişmeye başlamıştı. Hoca Yahya ile Babür arasındaki gizli anlaşmanın haberi Semerkand'a Babür'den önce varınca Babür şehri alamadan geri döndü.¹⁸⁷

Şibani Han, Orta Asya'nın tek hâkimi olmak için harekete geçmişti. Çünkü ilk zamanlar yanında 3.000-5.000 adamı varken şimdi ise 50.000-60.000¹⁸⁸ kişilik bir kuvvetin idarecisi haline gelmişti.¹⁸⁹ Deşt-i Kıpçak'ta amaçsızca dolaşan Ebu'l-Hayr Han'ın tüm beyleri ve adamları ona katılmışlardı. Debusi kalesindeki zaferinden sonra Buhara'yı kuşatma altına aldı. Şehir kuşatmaya yalnızca üç gün dayanabildi, dördüncü gün teslim oldu. Şibani Han şehrin idaresini Emir Muhammed Salih Bayat'a bağışlayıp Semerkand üzerine harekete geçti. Ancak yolda Debusi kalesinde yendiği Baki Tarhan'ın Buhara'ya yaklaştığı haberini alınca geri döndü ve şehri yağmalatıp, idareyi kardeşi Mahmud Sultan'a bırakarak Semerkand'a yöneldi.¹⁹⁰

Muhammed Şibani Han Semerkand'ı muhasara altına aldı. Kuşatmanın üzerinden birkaç gün geçmişken, Semerkand'daki çekişmelerden faydalanmak için harekete geçti. Sultan Ali Mirza ile şehrin gerçek sahibi gibi hareket eden Hoca Yahya arasındaki ilişkiler çok iyi gitmiyordu. Şibani Han, Sultan Ali Mirza'ya gönderdiği mektupta, Hoca Yahya'nın nedenli güçlendiğinden haberdar olduklarını, Sultan Ali Mirza'nın şayet huzura kavuşmayı istiyorsa kendilerine katılması gerektiğini dile getiriyordu. Bu mektuba cevap beklenirken Semerkand'dan gelen bir diğer mektup vaziyeti daha farklı bir şekle soktu. Sultan Ali Mirza'nın annesinden gelen mektupta, "eğer Şibani Han kendisi ile evlenirse, oğlu Semerkand'ı teslim edecektir. Fakat Şibani Han şehri teslim aldıktan sonra babasının vilayetini idaresini tekrar sultan Ali Mirza'ya geri verecektir." deniyordu.¹⁹¹ Karşı taraftan gelen bu manevrayı normal karşılamak

¹⁸⁶ Babur, Babur'un Hatıratı, s. 81-82

¹⁸⁷ Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.14

¹⁸⁸ Bu sayının doğru olmaması gerekir. O yıllarda böyle bir kuvvete ancak uzun süredir varlığını devam ettiren bir devlet sahip olabilirdi. Kanımızca bu karşılaştırma yapılırken Şibani Han'ın hızlı şekilde cereyan eden yükselişi kastedilmiştir.

¹⁸⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.336

¹⁹⁰ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi (Ahsen'üt Tevarih), çev. Cevat Cevan, Ankara 2004, s.58-59

¹⁹¹ Babur, Babur'un Hatıratı, s.82-83, Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.59

gerekir. Çünkü o an için Maveräünnehr bölgesindeki siyasi aktörlerden hiçbirisi Şibani Han ile boy ölçüşecek kudrete sahip değildi.

Şibani Han, Sultan Ali Mirza'nın annesinin vaadi üzerine Bağ-ı Meydan denilen yere geldi. Sultan Ali Mirza birkaç adamı ile Şibani Han'ın yanına vardı. Onun şehirden çıktığını duyan Hoca Yahya da Şibani Han'ın huzuruna geldi. Şibani Han karşısındakileri aşağılayıcı bir tavır takınarak onlar geldiklerinde ayağa kalkmaya bile gerek görmemişti. Şibani Han'ın gözünde Sultan Ali'nin annesinin hiçbir değeri yoktu. Şehrin sahiplerinin acizliği karşısında böyle bir şartı yerine getirmeye gerek de yoktu. Sultan Ali Mirza ve adamları birkaç gün içinde ortadan kaldırıldı. Hoca Yahya'nın şahsi öneminden çekinen Şibani Han, onun iki oğluyla Horasan taraflarına gitmesine izin verdi. Ancak onlarda yolda Sultan Ali Mirza'nın akıbetine uğradılar (1500).¹⁹² Böylece Muhammed Şibani Han, en büyük rakibi Babür ile dolaylı olarak ilk karşılaşmasında rakibine yenilgiyi tattırmıştı. Babür Semerkand'ın fethinden sonra daha önce yaşadığı duyguları tekrardan yaşamaya başladı. Hükümdarlığının ilk yıllarında hem fethettiği Semerkand'ı, hem de tahta çıktığı Andican'ı kaybetmişti. Tarih Babür için tekerrür etmişti.

Semerkand'ın Muhammed Şibani Han, yani Özbekler tarafından fethinin önemi çok büyüktü. Bu fetihle birlikte Maveräünnehr bölgesindeki Timurlu hâkimiyeti tarih sahnesine bir daha çıkmamak üzere ortadan kaybolacaktı. Bölgede Şibaniler ya da Özbekler baskın unsur halini alacak ve günümüze kadar gelecek olan varlıklarının ilk temellerini atacaklardı. Babür tek başına bunun gerçekleşmemesi adına mücadele verecek, ama sonuç beklediği gibi olmayacaktı.

2- Babür Semerkand'ı Geri Alıyor

Semerkand'ın Şibani Han tarafından fethedilmesinden sonra Babür yeniden sıkıntılı günler yaşamaya başladı. Kendisi ve adamlarının ne kalacağı bir yerleri vardı, ne de gidecekleri yer belliydi. Bu çıkmazda Babür'den ayrılanların sayısı artmaya başladı. Ayrılanlar bir bakıma haklıydılar; çünkü onlar için ufuk gözün göremeyeceği

¹⁹² Howorth, a.g.e, s.695-696; Erskine, a.g.e, s.140-141

kadar karanlıktı. Yanında kalan 240 adamı ile birlikte Babür kuzeye doğru yöneldi. Hiç kimseye güveni kalmayan Babür insanların geçmesinin çok zor olduğu dağ yollardan çıkarak kendilerini güvence altına aldı.¹⁹³

Şibani Han fetihten sonra şehirde 500-600 kişilik bir garnizon bırakıp Maveräünnehr bölgesini yağmalama işine başlamıştı. Babür harekete geçmek için en uygun zamanın bu olduğunu düşünmekteydi. Çünkü Şibani Han'ın Semerkand'ı almasının üzerinden henüz çok bir süre geçmemiş, dolayısıyla şehir halkı ile onun arasında henüz bir gönül bağı oluşmamıştı. Babür şehri almaya yönelik bir harekette kendilerine yardım etmeseler dahi, şehir halkının Özbekler için vuruşmayı tercih etmeyeceklerini düşünmekteydi. Ayrıca rüyasında Hoca Ubeydullah Hazretleri Babür'e şehri alacağını müjdelemişti.¹⁹⁴

Babür düşüncelerini eylem haline getirdi. Ani yapılan bir gece çıkartmasıyla şehri ele geçirmeyi planlıyordu. Adamlarından yetmiş seksen kadarlık bir grubu merdivenler vasıtasıyla gizlice şehre sokmayı başardı. Onlar içerde güvenliği sağladıktan sonra şehrin kapısını açtılar ve Babür adamlarıyla birlikte şehre girdi. Kısa müddet sonra şehrin ahalisi Babür'ün şehri ele geçirdiğinden haberdar oldu. Babür'ün gelişi sevinçle karşılandı ve şehirdeki Özbekler el birliğiyle ortadan kaldırıldı (1500-1501).¹⁹⁵

Babür Semerkand'ı ele geçişini bu şekilde nakletmektedir. Ancak aynı konuda başka bir kaynağın bize söyledikleri kafamızda şüphe tohumlarını filizlendiriyor. Bu kaynağa göre Şibani Han'ın Semerkand'ı alışının üzerinden dört ay geçmişti. Abdulcelil Morganani'nin evlatlarından Hacı Elmekarim (Abulmekarim), Babür Padişah'a bir haberci göndermişti. Padişah'ın falan gece Semerkand'da olacak şekilde yola çıkmasının uygun olacağını ve kendisinin de şehrin kapısını açacağını buyurdu. Bu haber alan Babür 240 adamı ile birlikte Semerkand'a doğru harekete geçti. Bu şekilde

¹⁹³ Grenard, a.g.e, s.32, Roux, a.g.e, s.180-181

¹⁹⁴ Babur, Babur'un Hatıratı, s.86-87,

¹⁹⁵ Babur, Babur'un Hatıratı, s.87-89,

kararlaştırılan gece Semerkand kapısına vardı. Hacı Abulmekarim, Hazreti Padişahı Şehre getirdi ve Şehir kapılarını koruma altına aldı.¹⁹⁶

Hangi kaynak bize doğruyu söylemektedir? Babür kendisini kcltecek gerçekleri yazma büyüklüğünü gösterememiş midir? Neden üstüne basa basa Semerkand'ı ben fethettim diyor? Ne yazık ki bu soruların kesin bir cevabını bulmak mümkün gözükmüyor. Bildiğimiz tek gerçek Timurlu başkentinin yeniden bir Timurlunun eline geçtiğidir.

Semerkand'ın Babür tarafından alındığını duyan Şibani Han hemen Demir Kapı'ya¹⁹⁷ ulaştı. Ancak elinde o an için yaklaşık 100-140 kişilik bir kuvvet vardı. Ayrıca Babür'n Semerkand'ı aldığını duyanlar tekrardan ona bağlanmışlardı. Kışın da yaklaşması zerine Şibani Han Buhara'ya çekilmek zorunda kaldı.¹⁹⁸ Bu durum beraberinde kısa süreli bir sessizlik dönemini getirdi. Ancak aynı hedeflere yürüyen bu iki rakip çok kısa bir süre sonra yeniden karşılaşmak zorundaydılar.

3- Serpül Savaşı

Semerkand'ı ele geçiren Babür, burayı elde tutmanın fetihten daha önemli olduğunun farkındaydı. Onun yardım sesi bozkırda yankılanırken bu sese kulak veren olmadı.¹⁹⁹ Babür yalnızca kendi soyundan olanlardan destek gördü. Ahmed Tembel 100 kadar, Moğulistan Hanı dayısı Sultan Mahmud Han ise 400-500 kadar adam göndermişlerdi.²⁰⁰ Babür sahip olduğu gücün sınırlı olmasına karşın, karşısındaki rakibi Muhammed Şibani Han'ı kcmsemekte, onun sahip olduğu kudrete aldırış etmemekteydi.²⁰¹ Buhara'ya dönmüş olan Muhammed Şibani Han ise baharla birlikte yeniden harekete geçmiş ve Kara Gl ile Debusi kalelerini tekrardan ele geçirmişti.²⁰²

¹⁹⁶ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.59-60

¹⁹⁷ Semerkand Őehrinin ana kapısıdır.

¹⁹⁸ Erskine, a.g.e, s.149; L.F. Rushbrook Williams, An Empire Builder of the Sixteenth Century: A Summary Account of the Political Career of Zahir-d-din Muhammed Surnamed Babur, London 1918, s.57

¹⁹⁹ Roux, a.g.e, s.184

²⁰⁰ Erskine, a.g.e, s.150

²⁰¹ Babur, Babur'un Hatıratı, s.46; Polken Şair, Őeybanı Han Destanı, s.149

²⁰² Rushbrook Williams, a.g.e, s.59

İki rakibin karşı karşıya gelmesi yakınlaşmıştı ki, Babür sonuçları üzerinde fazla kafa yormadığı ilk adımını attı ve Muhammed Şibani Han ile harp etmek için harekete geçti. Elindeki kuvvet en fazla 1000-2000 kişi iken, Muhammed Şibani Han 5000-6000 kişilik bir orduya sahipti. Biz Babür böyle bir hatayı nasıl yapmıştı diye düşünürken, o Zühre yıldızının karşı tarafta oluşundan dolayı harekete geçtiğini söylüyordu. Çünkü bir inanışa göre yüzü Zühre yıldızına bakan taraf savaş sırasında olağanüstü güçler kazanırdı. İki taraf Serpül denilen yerde karşı karşıya geldiler ve batıl bir inanç yüzünden bu işe kalkışan Babür savaşı kaybetti (Nisan-Mayıs 1501). Babür yanındaki 10-15 adamı ile Semerkand'a sığınarak canını zor kurtarmıştı.²⁰³ Muhammed Şibani Han ve Özbekler karşısında aldığı bu çok ağır bir yenilgi sonrasında onların kudretinin farkına varmış olmalı ki, iktidar için çıktığı uzun yolda bundan sonra yanında sürekli bir müttefik ihtiyacını hissetmeye başlayacaktı.

4- Muhammed Şibani Han Semerkand'ı Kuşatıyor

Serpül savaşının ardından Babür ve Semerkand halkını zor günler bekliyordu. Muhammed Şibani Han, Semerkand'ı almakta kararlıydı ve bu kararlığını Semerkand'ı kuşatarak gösterdi. Babür ve adamları Muhammed Şibani Han'ın tüm saldırısına başarıyla karşılık verdi. Ancak kuşatması öyle sağlamdı ki, içerinin dışarıyla tüm ilişkisi kesilmişti. Bu durum kuşatmanın sonucu belirleyen en önemli husustu.²⁰⁴

Günler geçtikçe sıkıntılar artmaya başladı. Yiyecek ve içecekler ilk günden itibaren kısıtlı kullanılmasına rağmen bitmek üzereydi. Hasat vakti gelmesine rağmen insanlar tarlalarına gitmeye dahi cesaret edemiyorlardı. Açlık öylesine büyük boyutlara ulaştı ki, insanlar köpek ve eşek eti yemeye bile başlamışlardı. Adeta ölümü bekliyorlardı. Babür'ün yardım çağrıları ise karşılıksız kalıyordu. O an için Timurlular arasında en önemli güce sahip olan Hüseyin Baykara dahi yardım gönderememişti. Durumun böylesine kötü olduğundan haberdar olan Şibani Han, Babür'e bir elçi göndererek şehri teslim etmesini istedi. Babür ölüm yerine şehri teslim etmeyi seçti.

²⁰³ Babur, Babur'un Hatıratı, s.92-94; Rushbrook Williams, a.g.e, s.58

²⁰⁴ Roux, a.g.e, s.189-191,

Annesi ve iki yüz adamı ile birlikte ayrılarak, şehri Şibani Han'a bıraktı. Ayrıca Babür'ün kız kardeşi, yaptıkları sulh icabı Şibani Han ile evlendi.²⁰⁵

Babür küçük gördüğü rakibinden çok büyük bir darbe yemişti. İkinci defa Semerkand'dan ayrılmak zorunda kaldı. Aslında bu beklenen bir sondu. Babür'ün Semerkand fethi her iki sefer de aniden gelişen olaylarla olmuştu. Her iki seferde de Babür Semerkand'ı elinde tutacak kudrete ve otoriteye sahip değildi. Günlük siyasetlerin sonucunda kazanılanlar günü geldiğinde çok çabuk kaybedilebiliyordu. Babür'ün aksine Muhammed Şibani Han adım adım hedefe ilerlemişti. O, en güçlü olduğu anda Maveräünnehr bölgesine yönelmişti. Ayrıca siyasi rakipleriyle kıyaslanamayacak bir kudreti elinde bulunduruyordu. Bundan sonra Babür adına işler kötü gitmeye başlarken, Muhammed Şibani Han'ın şansı yaver gitti ve Orta Asya'nın en güçlüsü olma yolunda büyük mesafe katteti.

²⁰⁵ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.345; Babur, Babur'un Hatıratı, s. 97-99; Gülbeden, Hümayunname, çev. Abdürrab Yelgar, Ankara 1987, s 116

D- MUHAMMED ŞİBANİ HAN'IN ORTA ASYA'YA EGEMEN OLMASI

1- Moğulistan (Çağatay) Hanları İle Mücadeleler

Muhammed Şibani Han'ın Moğulistan'a hâkim olan Çağatay asıllı hanlarla münasebetleri güzel bir şekilde başlamıştı. Çok küçük bir kuvvete sahip olan Şibani Han Çir (Şir) savaşında saf değiştirerek Moğulistan hanı Sultan Mahmud'un galip gelmesini sağlamıştı. Moğulistan hanı ise savaşta göstermiş olduğu yararlılıktan dolayı Şibani Han'a Türkistan (Yesi) şehrini tımar olarak vermişti. Bir müddet sonra ise Maverâünnehr ve Buhara'yı fethetmek için Şibani Han'ı kullanmaya karar verdiler. Moğulistan hanının planları gerçekleşmiş, Maverâünnehr ve Buhara fethedilmişti. Ancak gerçek kısa süre sonra anlaşıldı ki, asıl kullanılan Mahmud Han'dı. Muhammed Şibani Han etrafında topladığı güçle artık herkese kafa tutabilecek konuma erişmişti ve maskesini indirip, herkese gerçek yüzünü gösterdi. Semerkand ve Buhara'nın alınmasından sonraki hedef Taşkent'teki Moğulistan Hanı olmuştu.

Muhammed Şibani Han 1502 yılı kışının ortalarında Şahruhiye ve Bişkent taraflarına akında bulundu. Bunu haber alan Babür adamlarının azlığına rağmen Şibani Han üzerine yürümüşse de, onlar Bişkent vardıklarında Şibani Han'ın geri döndüğünü gördüler. Yaz mevsimi başlarında ise Uratepe üzerine sefer tertip etti. Şibani Han, Uratepe'de fazlaca durmamış, ortalığı biraz karıştırdıktan sonra geri çekilmişti.²⁰⁶ Her şeyini belli bir plan dahilinde yapan Şibani Han, Moğulistan hanına gücünü göstermek için fırsat bekliyordu ki, bu fırsat çok kısa bir süre sonra ortaya çıktı.

Fergana'da Babür'ün kardeşi Cihangir Mirza'yı kullanarak hâkimiyeti elinde bulunduran Sultan Ahmed Tembel, aynı soydan olmasına karşı Moğulistan hanı Sultan Mahmud'a karşı isyan bayrağını kaldırmıştı. Bunun üzerine Sultan Mahmud, oğlu Muhammed Han'ı güçlü bir orduyla Taşkent'te bırakarak kardeşi Sultan Ahmed Han ile birlikte Fergana üzerine hareket etti (1502-1503). Şibani Han'ın olası bir saldırısına karşı da Mirza Muhammed Hüseyin Kurkan, Uratepe'de bekletilmekteydi. Taşkent

²⁰⁶ Bouvat, "Şeybani Han", s.454-455; Rushbrook Williams, a.g.e, s.66; Erskine, a.g.e, s. 163; Howorth, a.g.e, s.699

hanının çok az bir kuvvetle hareket ediyor olması Şibani Han'ın beklediği fırsattı. Hemen Uratepe'den geçerek Ferganya'ya doğru yola koyuldu. Uratepe'ye gelindiğinde Şibani Han askeri dehasını konuşturdu. Şehri kuşatmaya gelmiş gibi yaparak düzen kurmuş, gece karanlığında aniden orduyu toplayarak Fergana'ya doğru yola koyulmuştu. Kimse olan bitenin farkına varamamış, vardıkları vakit ise iş işten geçmişti.

Moğulistan hanları, Sultan Ahmed Tembel'e tam teslim olmayı kabul ettireceklerdi ki, Şibani Han Tembel'in imdadına yetişti. Sultan Mahmud ve Sultan Ahmed düşmanın sayıca üstünlüğü karşısında hiçbir şey yapamamışlardı. Şibani Han ise gücünü onların sayesinde kazandığını söyleyerek onları serbest bıraktı. Taşkent Muhammed Şibani Han'a bırakıldı. Ayrıca hanların kız kardeşlerinden üç tanesiyle çocuklarını evlendirerek kan bağı oluşturdu. Buradaki amacı akrabalık bağlarını kullanıp karşı tarafın kuvvetlerini kendi yanına çekmekti. Nitekim savaşın sonrasında yapılan anlaşma gereği 30.000 kişilik Moğul kuvveti Şibani Han'a katılacaktır.²⁰⁷

Moğulistan'a dönen hanlardan Sultan Ahmed Han çok geçmeden hayatını kaybetti (1503-1504). Kardeşi Sultan Mahmud Han ise 4-5 yıl gibi bir süre sessizliğini korudu. Ancak daha sonra çevresindeki adamlarının teşvikiyle Şibani Han üzerine yeni bir harekate girişti. Bu hareket onun ve beş çocuğunun sonu oldu. Muhammed Şibani Han "seni ikinci defa affetmem devletimin sonu olur" diyerek han ve çocuklarını öldürttü (1508-109).²⁰⁸ Böylece Muhammed Şibani Han Türkistan'daki Çağatay egemenliğini ortadan kaldırmış ve babasının intikamını ağır bir şekilde almış oldu.

Horasan'a hareket etmeden önce Muhammed Şibani Han, Fergana ve Sultan Ahmed Tembel meselesini de sonuçlandırmak istemişti. Muhammed Şibani Han'ın Fergana üzerine hareket ettiğini öğrenen Sultan Ahmed Tembel tüm kaleleri terk edip, kuvvetlerini Andican kalesinde topladı. Başlangıçta savunma pozisyonuna geçen Sultan Ahmed Tembel, Muhammed Şibani Han ile açık alanda karşılaşmaya karar verdi. Bu ise onun sonu oldu. Adamlarının çoğunu çarpışmada kaybeden Sultan Ahmed Tembel,

²⁰⁷ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.327-329; Erskine, a.g.e, s.183-185; Howorth, a.g.e, s.699-700

²⁰⁸ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.285, 331-332; Roux, a.g.e, s.208-210; Grenard, a.g.e, s.46

kendisini kaleye zar zor atarak canını kurtarmıştı. Bunun üzerine Muhammed Şibani Han kaleyi kuşatmıştı. Şibani Han'ın kuşatmasına Ahmed Tembel'in dayanabilmesi mümkün gözüküyordu. Nitekim kuşatmanın 41. gününde Tembel, kardeşleriyle birlikte teslim oldu. Şibani Han, Tembel ve kardeşlerine yaşam hakkı tanımadı ve Fergana'nın idaresini kuzeni Canı Beg Sultan'a bıraktı (1504).²⁰⁹ Böylece Taşkent ve Fergana, Muhammed Şibani Han'ın idaresi altına girmiş oldu. Bundan sonraki hamlesi ise Horasan'a hâkim olup, Timurlu varlığını sonlandırmak oldu.

2- Timurlular İle Mücadeleler

Horasan, Timurlu mirzaları arasındaki mücadelelerin en yoğun şekilde yaşandığı yerd. Bölgenin ve o dönem Timurluların içinde en kudretlisi olan Hüseyin Baykara dahi saltanatının büyük çoğunluğunu kendisine isyan eden çocuklarıyla mücadele ederek geçirmişti.²¹⁰ Bu nedenle bölgede Muhammed Şibani Han'ı zorlayacak bir idare oluşturulamamıştı.

Muhammed Şibani Han, Sultan Ahmed Tembel meselesini halletmeye kalkmadan önce Hüseyin Baykara'nın en büyük oğlu olan Bedi'üz-zaman'ın idare ettiği Belh'i bir kaç ay süreyle kuşatarak bölgeyi tanıma fırsatı bulmuştu (1503-1504).²¹¹ 1504 yılı sonlarında Hüseyin Baykara oğlu Bedi'üz-zaman ile barış yaparak Muhammed Şibani tehlikesi karşısında harekete geçmeye karar verdi.²¹²

Hüseyin Baykara, yıllardır yapılmayan bir şeyi başarmaya çalıştı. O, Muhammed Şibani Han ve Özbekleri defetmek için tüm çocuklarını, Timur soyundan olan herkesi, yek vücut olmaya çağırdı. Çok geç olsa da Muhammed Şibani Han karşısında ciddi bir birlikteliğin ilk adımı Timur hanedanının en yaşlı ve itibar gören kişisi tarafından atılmış oldu. Babür bu ittifakın bir parçası olmak niyetindeydi. Hatta O

²⁰⁹ Erskine, a.g.e, s.187-189; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.337-339

²¹⁰ Algar - Alparslan, a.g.m, s.530; Aka, Timur ve Devleti, s.101-103

²¹¹ Erskine, a.g.e, s.186-187; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.98-99

²¹² İsmail Aka, Timur ve Devleti, s.103-104

bunun ne kadar geç bir hamle olduğunu şu sözleriyle dile getirdi: “Şibani Han gibi bir düşman üzerine eğer herkes ayakla giderse, bizim başla gitmemiz lazımdır.”²¹³

Muhammed Şibani Han, Taşkent ve Fergana’yı aldıktan sonra Hisar ve Kunduz’u elinde tutan Hüsrev Şah üzerine yürüdü. Bir yıl önce Belh’e düzenlediği sefer esnasında buraları ele geçirmenin çok kolay olacağı kanısına varmıştı. Her şey Muhammed Şibani Han’ın düşündüğü gibi oldu. Hüsrev Şah, Muhammed Şibani Han’ın karşısına çıkma cesaretini bile gösterememiş, her şeyini bırakarak kaçıp canını kurtarmıştı.²¹⁴ Özbeklerin bu girişimine karşılık olarak Hüseyin Baykara, Ceyhun’u geçerek Merv taraflarına gelen Muhammed Şibani Han’ın üzerine asker sevk etti, Baba-Haki’ye geldiği zaman ise hayatını kaybetti (5 Mayıs 1506).²¹⁵ Böylece Özbekler karşısında oluşturulan Timurlu cephesi daha işin başında bir bakıma mağlup oldu.

Hüseyin Baykara’nın ölümünden sonra hükümdarlık müştereken iki oğlu, Bedi’üz-zeman Mirza ve Muzaffer Mirza tarafından paylaşıldı.²¹⁶ Bu durum Muhammed Şibani Han’ın işini daha da kolaylaştırmıştı. 1507 yılında Mayıs ortalarında Şibani Han Murgab’ı geçtiğinde Timurlu Mirzaları Baba-Haki’ye²¹⁷ toplanmışlardı. Onlar yaklaşan tehlike karşısında ortak hareket etmek yerine her biri bir tarafa kaçmayı tercih ettiler. Muhammed Şibani Han, 27 Mayıs günü Herat’a girdi. Muzaffer Mirza ve Bedi’üz-zeman Mirza kaçarak canlarını kurtardılar. Muzaffer Mirza birkaç ay sonra hastalanarak öldü, Bedi’üz-zeman Mirza ise Azerbaycan’a gelip Safevilere sığındı.²¹⁸ Böylece Muhammed Şibani Han Timurlu hâkimiyetini tamamen ortadan kaldırmış oldu. Ancak Babür Timurlu idaresini Orta Asya’da hâkim kılmak adına faaliyetlerine devam etmekteydi ve bunu çok güçlü bir ittifakla gerçekleştirmeye teşebbüs edecekti.

²¹³ Babur, Babur’un Hatıratı, s.176-177; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.371

²¹⁴ Grenard, a.g.e, s.52-53

²¹⁵ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.107-108

²¹⁶ Babur, Babur’un Hatıratı, s.201

²¹⁷ Burası Herat’ın 100 km doğusunda bulunuyordu.

²¹⁸ Aka, a.g.e, s.104; Roux, a.g.e, s.265-266; Bouvat, “Şeybani Han”, s.455

3- Özbeklerle Mücadelede Babür'ün İzlediği Yol

Muhammed Şibani Han'ın kuşatmasına dayanamayarak Semerkand'ı rakibine teslim eden Babür, içinde ölüm korkusuyla yeniden yollara düştü. Bu yolculuğun rotası belli değildi. Babür'ün amansız düşmanı Muhammed Şibani Han ve Özbekler her an her yerden karşılarına çıkabilir ve Babür acı sonla karşılaşabilirdi. Bu nedenle olsa gerek Babür yüzünü kendisini güvende hissedebileceği bir yöne doğru çevirdi. Taşkent'te bulunan dayısı Sultan Mahmud Han'ın yanına gitmeye karar verdi.²¹⁹ Babür geçmişten ders çıkarmış olmalı ki, bundan sonra yalnız başına hareket etmemeye çalışmış, ortak düşman karşısında oluşturulan her türlü ittifakın bir parçası olma siyasetini takip etmeye başlamıştır.

Babür, huzur bulma ve makam sahibi olma umuduyla geldiği Taşkent'te beklediği gibi karşılanmadı(1501-1502). Geldiği Dihket'e geri döndü. Babür'ün buradaki yaşamı bir kaçağın yaşamından farksızdı. Muhammed Şibani Han'ın sefere çıktığı anlarda Babür ona yakalanmamaya çalışıyordu.²²⁰ Böyle dağdan dağa, işsiz güçsüz dolaşmaktan bıkan Babür yeniden Taşkent'e gitmeye karar verdi. Bu sefer öncekinden daha iyi karşılandı. Ancak üstündeki ümitsizliği atamamış, hatta Hıtay taraflarına (Çin hudutları) gitmeyi bile düşünmüştü. Tam bu sırada Sultan Mahmud Han'ın hiç görmediği kardeşi olan Sultan Ahmed Han çıkageldi(1502-1503).²²¹

Kendilerinin desteğiyle var olan Muhammed Şibani Han, Moğulistan'ın Çağataylı hanları için açık bir tehlike halini almış ve onun desteklediği Sultan Ahmed Tembel, hanlara isyan etmişti. İki kardeş birleşerek bu tehlikeyi ortadan kaldırmayı planlıyorlardı. Bu plana Babür'ü de dâhil etmeyi düşünüyorlardı. Ona önce Fergana'yı, daha sonra ise Semerkand'ı vermeyi taahhüt ettiler. Babür dayılarının söylediklerine pek inanmasa da tekliflerini kabul etti. Fergana üzerine yapılan hareket da güneyden taarruz eden Babür bir ara şehri ele geçirebilecek konuma erişmişti ki, ani bir gece

²¹⁹ Erskine, a.g.e, s.160

²²⁰ Babur, Babur'un Hatıratı, s.101

²²¹ Rushbrook Williams, a.g.e, s.66-67; Grenard, a.g.e, s.37-38

baskını sebebiyle her şey en başa döndü. Çarpışma sırasında yaralanan Babür canını zor kurtardı ve dağlardaki kaçak hayatına geri dönmek zorunda kaldı.²²²

Moğulistan hanları ve Sultan Ahmed Tembel arasındaki mücadele 1503 yılı yazında yeniden başladı. Babür de hanların yanındaki yerini aldı. Mücadele Moğulistan hanları aleyhine sonuçlanacakken, Muhammed Şibani Han devreye girdi ve iki hanı ağır bir yenilgiye uğratarak Taşkent'e hâkim oldu.²²³

Babür bu savaştan sonra kaçarak Hisar bölgesini elinde tutan Hüsrev Şah'ın yanına geldi. Buraya geldikten sonra Babür lehine gelişmeler yaşanmaya başladı. Taşkent'den sonra Fergana'yı da hâkimiyeti altına alan Muhammed Şibani Han tuğlarını Hisar yönüne çevirmişti. Hüsrev Şah, Muhammed Şibani Han'a karşı ülkesini koruma cesaretini gösteremedi ve her şeyini bırakarak kaçtı. Böylece, o an için emri altında hiçbir kuvveti bulunmayan Babür, 20 bin kişinin efendisi olmuştu. Babür ele geçirmiş olduğu bu kuvvetle yönünü Kabil'e çevirdi. Burası Hüseyin Baykara'nın mirzalarından Zünnun Argun'un oğlu Mukim'in idaresi altındaydı. O, başlangıçta Babür'e karşı direnmişse de, daha sonra aman dileyip şehri Babür'e teslim etmiştir (1504).²²⁴

Babür Kabil'de sağlam bir yönetim oluşturmak için kollarını sıvadı. Ordusunu sağlam bir nizam altına soktu. Halkın gönlünü kazanmak için asker tarafından yapılan en küçük haksızlığı dahi ölümle cezalandırdı. Hindikuş ve Gazne arasında bulunan memleketini kendisiyle beraber gelen kumandanlara taksim etti. Özbek istilasını önünden kaçanları bu yeni sahaya yerleştirmeye çalıştı.²²⁵

Yeni ve güvenli bir yurt edinmesine rağmen Babür ata topraklarından vazgeçmiş değildi. Hüseyin Baykara'nın Muhammed Şibani Han ve Özbeklere karşı birlik olma yönündeki çağrısına Babür gönülden evet demişti. Hüseyin Baykara'nın hayatını kaybetmesinden sonra oğulları tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bu fikir icabı

²²² Roux, a.g.e, s.199-203

²²³ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.327-329;Howorth, a.g.e, s.699-700

²²⁴ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.346-347

²²⁵ Köprülü, "Babur", s.181

Horasan'a giderek samimiyetini ortaya koymuştu. Ancak kendisi Kabil'de çıkan bir isyan nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı.²²⁶ Tahta çıktığı ilk günlerden itibaren Timur Devleti'ni yeniden canlandırmak düşüncesinde olan Babür, Kabil'e sahip olmasına rağmen yüzünü ata topraklarından başka yöne evirmemişti. O topraklarla ilgili fikirlerini sürekli canlı tutmuştu.

²²⁶ Babur, Babur'un Hatıratı, s.176-177; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.371-372; Gülbeden, a.g.e, s.118-119

E- SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULMASI VE GÜÇLENMESİ

1- Safeviye Tarikatının Devletleşmesi

Orta Asya'da Muhammed Şibani Han ve Özbek rüzgarı hızını hiç kesmeden esmeye devam ederken, yanı başlarında yeni ve ciddi bir güç belirmeye başladı. İran'da uzun yıllardır hüküm sürmekte olan Türkmenler yeni bir iktidarı iş başına getirdiler. Şeyh Cüneyd ile başlayan Safeviye tarikatının siyasallaşma süreci, Şeyh Haydar ile birlikte genişleyerek devam etmişti. Bölgeyi elinde tutan Akkoyunlu Devleti en güçlü lideri Uzun Hasan'ın ölümünden sonra parçalanma süreci içine girmiş, Safeviye tarikatı liderleri ve müridleri bu süreci kendi açılardan son derece doğru kullanarak devletlerini vücuda getirmişlerdi.

Akkoyunlu idarecileri tarikatın yükselişinden rahatsız olmaktaydılar ve kendileri adına büyük bir tehlike barındırdıklarının farkındaydılar. Bu sebeple tarikatın lideri Şeyh Haydar'ın Çerkezler üzerine yaptığı bir sefer esnasında karşı taraftan gelen yardım çağrısına Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup tarafından olumlu cevap verildi. Akkoyunlular'ın da yardımıyla Çerkezler galip gelmiş Şeyh Haydar hayatını kaybetmişti (1488).²²⁷ Sultan Yakup tarikat mensuplarını sindirmek adına Şeyh Haydar'ın başını vücudundan ayırarak Tebriz sokaklarında teşhir etmişti.²²⁸ Akkoyunlular ve Safeviye tarikatı arasında geçmişte var olan dostane ilişkilerden eser kalmamıştı. Devletin içinde bulunduğu güçsüz durum ve tarikatın sahip olduğu nüfuz bu meselenin kökünden sökülüp atılmasını da engelliyordu.

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra müridleri oğlu Sultan Ali etrafında toplandılar. Sultan Yakup bu tehlikeye karşı Sultan Ali'yi annesi ve diğer iki kardeşiyle (İsmail ve İbrahim) birlikte İstahr kalesine hapsetti. Şeyhzadeler yaklaşık iki yıl bu kalede tutuklu kaldılar. 1490 yılı sonuna gelindiğinde Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup beklenmedik bir şekilde hayatını kaybetti.²²⁹ Sultan Yakup'un ölümü beraberinde

²²⁷ Roger Savory, *Iran Under The Safawids*, Cambridge 1980, s.18-19; Morgan, a.g.e, s.110

²²⁸ Sümer, a.g.e, s.76

²²⁹ Savory, a.g.e, s.20; Hinz, a.g.e, s.77-80

iktidar mücadelelerini getirmiş ve bu durum çöküş sürecine giren Akkoyunlu Devleti'nin sonunu hızlandırmıştır.

Sultan Yakup'un ölümünden sonra yerine oğlu Baysungur geçmesine rağmen memnun olmayanlar Uzun Hasan'ın torunlarından Rüstem Beg'i iktidara getirmek niyetindeydiler. Rüstem Beg arkasına Safevi desteğini aldığı takdirde Baysungur'a karşı galip gelebileceğini düşünerek, hapiste tutulan Safevi ailesinin salıverilmelerini sağladı. Böylece Safevilerin desteğini kazanmış olan Rüstem Beg iktidarın tek sahibi haline geldi. Buna karşın Safeviyye tarikatının başına geçen Sultan Ali'ye olan ilgi ve sevgi giderek artmaktaydı. İktidarı ele geçirmek için Safevi desteğine muhtaç olan Rüstem Beg bu tehlikeyle yüzleşmek zorundaydı. Şeyh Sultan Ali'nin ortadan kaldırılmasının en doğrusu olduğuna karar kılındı ve harekete geçildi. Akkoyunlular ve Safeviler arasında cereyan eden savaşta Şeyh Sultan Ali hayatını kaybetti (1493). Ancak o olacakların farkına varmış ve iki kardeşini (İsmail ve İbrahim) en güvendiği adamlarına emanet ederek, Erdebil'e göndererek hayatlarını güvence altına almıştı.²³⁰

Safevi müridleri kendilerine emanet edilmiş olan İsmail ve İbrahim'i emin bir yerde saklamaktaydılar. Yapılan aramaların sıklaşması üzerine müridler iki kardeşi Gilan bölgesine kaçırdılar (1493).²³¹ İsmail sürgün hayatı yaşamasına rağmen kendisi ve tarikatının lehine olan gelişmelerin ardı kesilmemekteydi. İsmail'i yakalamak için bizzat harekete geçen Akkoyunlu Rüstem Beg yolda hayatını kaybetmişti (1497). Onun ölümünün ardından Akkoyunlu Devleti'nde iktidar mücadeleleri son derece ciddi boyutlara ulaşmıştı. Tahta çıkan hükümdarlar senesini bile doldurmadan yalnızca iktidarlarını değil canlarını da kaybetmekteydiler. Böyle bir vaziyet içinde henüz 12 yaşında olan İsmail harekete geçme hissi duyarak Gilan'dan ayrıldı.²³² Genç yaşına rağmen büyük bir gücü sevk ve idare eden İsmail, Akkoyunlu devletinin içinde bulunduğu durumdan da yararlanarak tarikatten devlete giden süreci sonlandıracaktı.

²³⁰ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.3-5; Hinz, a.g.e, s.80-82; Woods, a.g.e, s.259

²³¹ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", İ.A, c.11, Eskişehir 1997, s.275

²³² Sümer, a.g.e, s.15-16

2- Şah İsmail, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Genişlemesi

İsmail, kendi devletini kurmak amacıyla faaliyetlerine Gilan'dan ayrılarak başladı (1499). Türkmen aşiretlerinin ileri gelen beyleri İsmail'in tüm faaliyetleri sırasında yanında olmuşlardı. İsmail ilk olarak tarikat merkezi olan Erdebil'e doğru yol aldı. Buraya geldiklerinde şehrin valisi onları gitmeleri için uyarılmış, o ve maiyetindeki adamları Hazar Denizi kıyısında bulunan Astara civarına yönelmişlerdir. Kışı burada geçirdikten sonra baharda Erdebil'e gidip atalarının mezarlarını ziyaret edip, yönünü Anadolu'ya çevirdi. O daha kışlaktayken Anadolu'ya gönderdiği elçiler vasıtasıyla müridlerinden Erzincan'da toplanmaları istiyordu. İsmail, Erzincan'a vardığında Anadolu'nun her köşesinden Türkmen aşiretleri, yaklaşık 7000 kişi onun huzuruna gelip, bağlılıklarını bildirdiler (1500). Bu aşiretlerin başlıcalarını Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlılar ve Varsaklar oluşturmaktaydı. Safevi Devleti'ni kuran ve devam ettiren bu Anadolu Türkleri idi. İsmail'in Anadolu'ya gelişiyle Faruk Sümer'in dediği gibi "baş ile gövde birleşmişti."²³³ Arkasına bu desteği alan İsmail bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır.

İran ve Azerbaycan sahasında İsmail ve taraftarlarının karşısında durabilecek 3 önemli rakip bulunmaktaydı. Bunlar Şirvanşahlar'ın lideri Feruh Yesar, Akkoyunlu mülkünü kendi aralarında paylaşmış olan iki Akkoyunlu hükümdarı Murad ve Elvend begler idi. İsmail bu üç rakipten ilk olarak Feruh Yesar'ın üzerine yürüdü. İsmail'in babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd, Çerkezler üzerine yapılan seferler esnasında hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu nedenle bu sefer hem İsmail, hem de askerleri için farklı duygularla çıkılan bir seferdi. İki ordu Gülistan Kalesi yakınlarındaki Cebânî mevkisinde karşılaştılar. İsmail'in ordusu 7.000 kişiden oluşurken, Ferruh Yesar 26.000 kişiden oluşan düzenli bir orduya sahipti. Sayıca karşı tarafın büyük üstünlüğü bulunmasına rağmen İsmail ve askerleri üstün bir gayret ile savaşmış ve galip gelmeyi

²³³ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.3-45, 51; Sümer, a.g.e, s.16-20; Allouche, a.g.e, s.69-70; Savory, a.g.e, s.25

başarmışlardır. Bölgede Şirvanşahların hâkimiyeti altında bulunan başta Bakü ve Gülistan kalesi olmak üzere birçok kale ele geçirildi (1500-1501).²³⁴

Yayılma sahasındaki ilk rakibinden kurtulan İsmail bundan sonra gözünü Ak koyunlular üzerine çevirdi. Akkoyunlu Devleti'nde yaşanan hâkimiyet mücadeleleri 1500 yılına gelindiğinde yapılan bir anlaşmayla son bulmuştu. İktidar için mücadele veren Sultan Murad ve Elvend Beg arasında yapılan bu anlaşmaya göre, Diyarbakir ve Azerbaycan Elvend Beg'e, Irak-ı Acem ve Arap Sultan Murad'a verilecekti.²³⁵ İsmail, Elvend Beg'in savaş hazırlıkları yaptığını haber almış ve ani bir şekilde sefere karar kılmıştı. Her iki taraf savaştan önce birbirine mektup göndererek doğru yolu işaret etmişlerdi. İsmail göndermiş olduğu mektupta Elvend Beg ve kardeşi Sultan Murad'ı Şi'îliği kabul ettikleri takdirde affedebileceğini yazmıştı.²³⁶ İsmail ve taraftarlarının bundan sonraki temel gayesi de Şi'îliği herkese kabul ettirmek olacaktı. İsmail ve devletinin var olabilmesi için ona gönülden bağlı olan Türkmenler ancak Şi'îlik kullanılarak idare edilebilirdi. Ayrıca Sünni komşularla çevrili bir bölgede iktidar mücadelesi veren İsmail'in Şi'îlikten el çekmesi de beklenemezdi.

Akkoyunlu Elvend Beg'in ve İsmail'in kuvvetleri Şerûr yakınlarında karşı karşıya geldi. İsmail'in askerleri sayıca daha az olmasına karşın bu savaştan da galip çıkmayı başardılar (1501). Bu galibiyetle İsmail'in Tebriz'e gitmesinin önündeki engel kalkmış oldu. Akkoyunlu başkentine giren İsmail saltanat makamına oturdu ve Şah ünvanını aldı. Akabinde 12 imam adına hutbe okutulup, para basıldı. Ezana Hz. Ali'nin ismi eklendi. Çarşı ve pazarda Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın lanetlenmesini emretti. Tebriz'de çoğunluk Sünni olmasına karşın insanlara Şii'lik zorla kabul ettirildi. Böylece yeni kurulan Safevi Devleti Şi'îliği resmi mezhep olarak da kabul etmiş oldu.²³⁷ Safevi tarikatının Şeyh Cüneyd ile başlayan siyasallaşma süreci en üst noktasına ulaşmış oldu.

²³⁴ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.51-55

²³⁵ Woods, a.g.e, s.264-265

²³⁶ Woods, a.g.e, s.301; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.69

²³⁷ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.69-74, Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", s.276; Sümer, a.g.e, s.21-22, Savory, a.g.e, s.26

Bundan sonra Şah İsmail hâkimiyetini daha geniş bir sahaya yaymak ve kalıcı hale getirmek düşüncesiyle hareket etti. Bunun için Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap'ı elinde tutan Akkoyunlu Sultan Murad'ın hâkimiyetine son vermek gerekiyordu. 1503 yılında iki taraf arasında savaş vuku buldu. Bu savaş da Safevilerin galibiyetiyle neticelendi. Böylece Irak ve Fars toprakları da Safevilerin egemenliği altına girmiş oldu. Ele geçirdikleri her yerde olduğu gibi burada da ahaliye Şi'îliği kabul ettirmek yoluna gitti.²³⁸

Şah İsmail birbiri ardına zaferler kazanmasına rağmen kalıcı olabilmesi için Anadolu'daki müridleri ile olan bağlarını koparmaması gerekmekteydi. Zira kendisi ve taraftarları İran'da fazlaca sevilmemekteydiler. Anadolu'dan İran coğrafyasına göçler yaşanmazsa Safevilerin hızlı yükselişinin sonu gelebilirdi. Kızılbaş Türkmenlerin göç etmemesi hususunda gerek Osmanlı Devleti, gerekse de Dulkadiroğulları gerekli önlemleri almalarına rağmen göçler yaşanmaya devam ediyordu.²³⁹

1504 yılında Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Mazenderan bölgesini ele geçiren Şah İsmail bundan sonra Dulkadirliler meselesine yoğunlaştı. Dulkadirliler hem Türkmen aşiretlerinin İran'a gitmesini engellemekte, hem de kendilerine sığınmış olan Akkoyunlu Sultan Murad'ı himaye etmekteydiler. Bu nedenlerden ötürü Dulkadirliler üzerine sefer yapılması gerekliydi. 1507 yılında harekete geçen Şah İsmail Osmanlı topraklarına girerek önce Kayseri'ye geldi. Dulkadir beyi Alaüddevle'nin Maraş taraflarına kaçtığını öğrenince Safevi kuvvetleri yönlerini Elbistan taraflarına çevirdiler. Dulkadir ili Safeviler tarafından harap bir hale sokuldu. Bu sefer sonunda Diyarbakir bölgesi Safevi egemenliği altına girmiş oldu.²⁴⁰ Bu seferi bir bakıma Şah İsmail'in bir güç gösterisi saymakta mümkündür.

²³⁸ Woods, a.g.e, s.267; Tufan Gündüz, "Safeviler", s.452

²³⁹ Sümer, a.g.e, s.25-26

²⁴⁰ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.115-119

Son olarak Bağdat'ın fethine girişen Şah İsmail bu uğraştan alınının akıyla çıkmasını bildi (1508).²⁴¹ Bütün İran'ı hâkimiyeti altına alan Şah İsmail batıda Osmanlı Devleti, doğuda Özbekler olmak üzere iki Sünni komşuyla yüzleşmek zorunda kaldı.

²⁴¹ Tahsin Yazıcı, “Şah İsmail”, s.276

F- ÖZBEKLER'E KARŞI BABÜR-SAFEVİ İTTİFAKININ OLUŞUMU VE ANA HATLARI

16. yüzyılın başlarına gelindiğinde Türk dünyasında hâkimiyeti elinde bulunduran devletler ve hükümdarlar kendilerini doğal bir çatışma ortamının içinde buldular. Orta Asya'da yeni bir güç olarak beliren Özbekler kısa sürede büyük bir mesafe kat etmiş ve hâkimiyet bayrakları Maverâünnehr, Fergana, Harezm ve Horasan'da dalgalanır olmuştu. İran sahasında ise Türkmen hâkimiyeti Safeviler liderliğinde hızlı bir yükseliş dönemi yaşıyordu. Bu iki iktidarın batısında ise iki yüz yılı aşkın bir süredir var olan ve tarihinin en parlak yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti mevcuttu. Bu iktidar sahiplerinden Safeviler Şi'î, Özbekler ve Osmanlılar ise Sünnî kesimi temsil ediyorlardı. Bu nedenle hâkimiyet mücadeleleri esasen siyasi nedenlerden ötürü gerçekleşmiş olsa da, inançsal bir takım sebepleri de içermekteydi. İşin ilginç tarafı Sünnî geleneğin diğer bir temsilcisi olan Babür bu bloklaşma içinde Şah İsmail tarafında yer almıştı. Bu seçiminin tek sebebi ise anayurduna tekrardan sahip olabilmek ihtimalinin belirmesiydi.

Böyle bir vaziyet dahilinde doğal olarak bir takım yakınlaşmalar ve ittifaklar vücuda getirildi. Kader bu dört siyasi aktörden önce Özbekler ve Safevileri yüzleştirdi. Bu esnada Safeviler ile Timurluların en güçlü temsilcisi olarak varlığını devam ettiren Babür arasında ortak düşman Özbeklere karşı doğal bir ittifak ortaya çıktı.

1- Muhammed Şibani Han-Şah İsmail Mücadelesi

Özbekler Horasan bölgesine hâkim olduktan sonra Safeviler'in hâkimiyet sınırlarına ulaşmış oldular. Bunu takiben Özbeklerin sınır komşularına karşı taciz hareketleri başladı. Onlar Safevi topraklarına ganimet amaçlı seferler düzenlemekteydiler ve bunu Kızılbaş savaşı olarak adlandırıyorlardı.²⁴² Buna karşın Safevi hükümdarı Şah İsmail Özbekler ve Muhammed Şibani Han ile karşılaşmayı ve

²⁴² Togan, a.g.e, s.124-125

savaşmayı aklının bir köşesine yazmıştı. Horasan civarını Özbeklerin elinden almaya kararlıydı.²⁴³

Muhammed Şibani Han, Safeviler ile karşı karşıya gelmeden hemen önce bir kaç mesele ile uğraşmak zorunda kaldı. imurlu mirasının tek hak iddia edicisi olarak Kabil'de varlığını devam ettiren Babür'e son bir darbe vurmak için Afganistan taraflarına hareket etmişti(1507-1508). Babür'ün Kandahar'da olduğunu düşünen Muhammed Şibani Han, Kandahar'ı muhasara altına aldı. Ancak o gelmeden Babür orayı terk etmişti. Babür, bu amansız düşman karşısında ne yapması gerektiğini belirlemek için toplamış olduğu divanda Hindistan taraflarına gitme kararını aldı. Yönünü güneye çevirmişken Muhammed Şibani Han'ın bir isyan sebebiyle kuşatmayı kaldırdığını haber aldılar. Bunun üzerine tekrar Kabil'e döndüler.²⁴⁴

Kariyeri zaferlerle dolu olan Muhammed Şibani Han'ın işleri yolunda gitmemeye başlamıştı. Onun Afganistan taraflarında olmasından istifade eden Kazaklar Kasım Han idaresinde isyan etmişlerdi. Kazaklar üzerine sefere çıkan Muhammed Şibani Han çok büyük kudrete sahip olmasına rağmen Kasım Han ile yüzleşememişti. Muhammed Şibani Han kış yaklaştığı için ordusunu dağıtmıştı. O an için elinin altında az bir kuvvet bulunuyordu ve bu askerler oradan oraya koştuktan çok yorulmuşlardı. Kasım Han'ın yaklaştığı haberi dahi Özbekleri geri döndürmeye yetmişti (1509-1510).²⁴⁵ Bu başarısızlığı bir başka başarısızlık takip etti. Afganistan'ın kuzeybatısında yaşayan Hazaralar üzerine bir sefer gerçekleştiren Muhammed Şibani Han bu seferden de umduğu sonuca varamamıştı (1510).²⁴⁶ Muhammed Şibani Han başarısız neticelerle boğuşurken, rakibi Şah İsmail açısından işler son derece iyi gitmekteydi. Hâkimiyeti altında bulunan Irak, Fars, Kirman, Şirvan, Azerbaycan ve Diyarbekir vilayetlerinde huzuru sağlamış bulunuyordu.²⁴⁷

²⁴³ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.137

²⁴⁴ Babur, Babur'un Hatıratı, s. 236-239; Rushbrook Williams, a.g.e s.92-94

²⁴⁵ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.403-404; Howorth, a.g.e, s.706

²⁴⁶ Howorth, a.g.e, s.706; Erskine, a.g.e, s.297

²⁴⁷ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.137

Her iki taraf da yüzleşme vaktinin geldiğinin farkındaydılar. Göndermiş oldukları mektuplarda adeta birbirlerine meydan okuyorlardı. İkili arasındaki mücadele farklı bir mecraya da kaymaktaydı. Şi'î Şah İsmail'e karşı Muhammed Şibani Han Sünnîliğin koruyucusu sıfatına bürünmüştü. Hatta Şah İsmail'in kızıl taç takmasına karşılık olarak o da başına yeşil sarık sarmış, bu nedenle yeşilbaş olarak anılır olmuştur.²⁴⁸

Böyle bir ruh hali içerisinde, Muhammed Şibani Han göndermiş olduğu mektupta düşmanına her insanın babasının yolundan gitmesi gerektiğini, sultanoğlu sultan olmayan bir kişinin hükümdarlıkta hak iddia edemeyeceğinin altını çizerek, adına hutbe okutulmasını ve para basılmasını da emretmekteydi. Ayrıca bu sözlerini hatırlaması için Şah İsmail'e bir asa ve bir keşkül (çanak) göndermişti.²⁴⁹ Hakaretlerle dolu bu mektuba Şah İsmail de aynı şekilde cevap vermesini bildi. Mektubunda rakibini savaşa davet eden Şah İsmail, Şi'îlerce kutsal sayılan, İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed'i hac niyetiyle ziyaret edeceğini ve kendisini de orada görmek istediğini belirtiyordu. Aynı zamanda Muhammed Şibani Han'a şayet teklifini kabul etmezse köşesine çekilmesini ve göndermiş olduğu çakırık ve iğne ile meşgul olmasını tavsiye ediyordu.²⁵⁰ Her iki taraf birbirinin tahammül sınırlarını zorluyordu. Bu karşılıklı meydan okuma öncesinde Şah İsmail açısından işler yolunda gitmişti ve böyle bir karşı çıkışı yapması beklenebilirdi. Muhammed Şibani Han ise birkaç başarısızlığı peş peşe yaşamıştı. Böylesine güçlü bir rakibe karşı daha ihtiyatlı davranması gerekliydi.

Bu mektuplaşmanın ardından Şah İsmail ilk adımı atan taraf oldu ve ordusuyla Muhammed Şibani Han üzerine yürümeye başladı. Muhammed Şibani Han'ın kötü şansı iş başındaydı. Tam bu esnada oğlu Muhammed Timur'u bozguna uğratan Kırgızların saldırıları başlamıştı. Muhammed Şibani Han iki ateş arasında kalmıştı.²⁵¹ Ayrıca Şibani Han ordusunu terhis etmişti. O ordusunu toplamaya çalışırken, Şah İsmail Meşhed'e girmiş bulunuyordu. Muhammed Şibani Han ve ordusu Merv kalesine çekilip

²⁴⁸ Bouvat, "Şeybani Han", s.455; Sümer, a.g.e, s.31

²⁴⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.405-406; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.137-139

²⁵⁰ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.406-407; Erskine, a.g.e, s.299-300; Rushbrook Williams, a.g.e s.98-100

²⁵¹ Grousset, a.g.e, s.446

destek kuvvetlerinin gelmesiyle harekete geçecekti. Ancak Şah İsmail, geçmiş zaferlerle dolu olan rakibini tuzağa düşürmeyi başardı. Merv kalesi yakınında konuşlanmış olan ordusunu geri çekiliyormuş gibi hareket ettirdi. Bunun üzerine Muhammed Şibani Han ve Özbekler kaleyi terk edip Safevilerin peşine düştüler. Ancak Özbekler savaş düzenini daha oluşturmamışken Safevi kuvvetleri onların arkasından dolanıp, çembere aldılar. Özbekler çok büyük bir katliama uğradılar. Yaralı bir şekilde savaş alanından kaçan Muhammed Şibani Han yakalandı ve feci bir şekilde öldürüldü (2 Kasım 1510). Şah İsmail, Muhammed Şibani Han'ın kafasını vücudundan ayırarak bir kadeh haline getirmiş ve bunu Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'e göndermişti.²⁵² Şah İsmail'in bu seferi sonrasında bütün Horasan Safevi egemenliği altına girmiş, sınırlar Fırat'tan Ceyhun'a kadar uzanır olmuştu.²⁵³

Böylece Şah İsmail, Orta Asya'nın en kudretli hükümdarını ortadan kaldırmıştı. Bunun yanı sıra düşmanın kafatasını bir diğer düşmanına göndererek bir güç gösterisi içine girmişti. Şah İsmail'in bu harekete kalkışmasının iki nedeni olabilir. Birincisi aynı mezhepten olması sebebiyle Osmanlı sultanına karşı böyle bir davranışta bulunmuş olabilirdi. İkincisi ise Özbekler ve Osmanlıları müttefik olarak görmekte ve ittifakın diğer temsilcisine gözdağı vermektedir. İkinci sebebin daha doğru olması gerekmektedir. Osmanlılar ile Özbekler arasındaki bağlar yalnızca dini bağlar değildi; siyasi münasebetler de mevcuttur ve bu münasebetler iki taraf arasında bir işbirliğine dönüşmüştür.²⁵⁴ Osmanlılar, Sünni Özbekleri yeşilbaş olarak anmakta ve kardeşleri yerine koymaktadırlar.²⁵⁵ Muhtemelen bu iş birliğinden haberdar olan Şah İsmail böyle bir davranışta bulunma gereğini gördü.

²⁵² Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.140-150; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s. 407-410; Howorth, a.g.e, s.707-708

²⁵³ Sümer, a.g.e, s.31

²⁵⁴ Remzi Kılıç, Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı-Özbek Münasebetleri, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek 2001, s.94

²⁵⁵ Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590) , Ankara 1976, s.113-114

2- Babür, Şah İsmail'in Yardımıyla Yeniden Semerkand'da

Orta Asya'nın geleceğini ilgilendiren çok önemli gelişmelerin yaşandığı sıralarda Kabil'de bulunan Babür nedeni bilinmez bir sessizlik içine girmiştir. Birçok konuya ayrıntılı bir şekilde hatıratında yer veren Babür bu gelişmelerden hiç bahsetmemektedir. Çok kısır bilgiler vermekte, belki de bazı şeyleri saklamaya çalışmaktadır. Ama olayların diğer tanıkları gerçekleri yazma cesaretini göstermişlerdi.

Babür gerçekleri ne kadar gizlemeye çalışsa da, arkasında bazı ipuçları bırakmıştı. Bu ipuçlarının ilki bile birçok gerçeği gün yüzüne sermeye yetebilirdi. 1510 yılının sonlarına doğru Mirza Han²⁵⁶ tarafından Kabil'e gönderilen bir elçi Merv'de Şah İsmail ve Muhammed Şibani Han'ın vuruştukları haberini getirir. Ancak Muhammed Şibani Han'ın ölüp ölmediği bilinmemektedir. Kunduz'da Özbeklerden ayrılan 20.000 Moğul beklemekteydi, şayet Babür oraya giderse onlar Babür'e katılacaklardı. Böylece Babür eski topraklarını yeniden kazanabilecek güce sahip olacaktı.²⁵⁷ Bu haberi alan Babür'ün hemen harekete geçmesini anlamak güçtür. Öncelikle Muhammed Şibani Han'ın ölüp ölmediği kesin olarak bilinmemektedir. Onun öldüğünü düşünerek hareket etmişse bile en büyük rakibini yenen yeni bir düşman karşısındadır. Babür bu yeni düşman ile vuruşmayı göze alabilecek güce sahipse neden daha önce hareket etmemişti? Ayrıca Babür'e katılacak 20.000 Moğul Orta Asya'yı elde tutmaya yetebilir miydi? Tüm bu düşünce ve soruların tek yanıtı ve tek izahı vardır. Babür, en büyük rakibini ortadan kaldıran Şah İsmail ile irtibat halindedir. Olup bitenden haberdar olan Babür daha sonra yaşanacak gelişmeleri bilmekte ve ona göre hareket etmektedir. Kısacası Babür ile Şah İsmail arasında bir ittifak Merv'de ki büyük vuruşmadan önce başlamıştı. Galip müttetikler planlarını uygulamaya geçirmişlerdi.

Şah İsmail ile Babür arasındaki dostluk ve ittifakın evveliyatına işaret eden bir diğer olay ise Şah İsmail'in Muhammed Şibani Han ile yaptığı savaş esnasında ele

²⁵⁶ Timurlu Ebu Said'in oğludur ve Badaşan bölgesinde hüküm sürmektedir.

²⁵⁷ Babürname'nin Türkçe çevirisinde 1508 yılı ile 1519 yılı arasındaki olaylar mevcut değildir. Burada İngilizce çeviriye başvurmak durumunda kaldık. İngilizce çeviride zikredilen yıllar arasındaki olaylar çevirmen tarafından birinci el kaynaklar kullanılarak anlatılmıştır. Bkz. Babur, The Babur-nama In English (Memoirs of Babur), İng. çev. Annette Susannah Beveridge, London 1922, s.350

geçirdiği Babür'ün kız kardeşini koruyup, gözetmesi ve savaştan sonra Babür'ün yanına yollamasıydı.²⁵⁸

Bu ittifak olması gereken bir ittifaktı. Her iki tarafın da emellerini gerçekleştirebilmek için birbirine ihtiyacı vardı. Yabancı olduğu bir coğrafyaya giren Şah İsmail'in buraya hâkim olabilmek adına, sürekli bir müttefik arayışı içinde olan Babür'e yaklaşması olağandı. Ahalisinin çoğunluğu Sünnî olan Maverâünnehr bölgesinde Safevi hâkimiyeti Babür gibi aracı sayesinde kurulabilirdi. Aynı şekilde Babür de ana yurdunu ele geçirebilmek adına, en büyük rakibine karşı ortaya çıkan bu yeni gücün yanında yer almalıydı. Her iki taraf bir bakıma birbirini kullanmış oluyordu. Muhtemelen her ikisinin de zihninde ileriye dönük farklı planlar vardı. Ama gelecek onların tasavvur ettiği gibi olmayacaktı.

Babür, Şah İsmail'in galibiyet haberini alır almaz, Kabil'i kardeşi Nasır Mirza'ya emanet ederek Semerkand'a doğru yola koyuldu.²⁵⁹ Mevsimin kış olmasına rağmen Babür'ün içinde yanan Semerkand ateşi o kadar büyüktü ki, kendini bir anda Kunduz'da buldu (Ocak 1511).²⁶⁰ Buradan Hisar'a doğru yürümek niyetinde olan Babür'ün önünde bir engel vardı. Hisar, iki önemli Özbek komutanı Hamza Sultan ve Mehdi Sultan'ın hükmü altındaydı. Babür, Mirza Han'ı Şah İsmail'e elçi olarak göndermiş, ona bağlılığını bildirerek yardımını talep etmişti. Zor durumda olan müttefikine yardım amacıyla Şah İsmail, Ahmed Bey ve Afşar Şahrub Bey'i bir grup asker ile gönderdi.²⁶¹ Bu sıralarda liderlerini kaybeden Özbekler ise kısa zamanda toparlanmış, ailenin en yaşlı üyesi olan Köçkuncü'yü han olarak kabul etmişlerdi. Bunun yanı sıra Taşkent, Fergana ve Semerkand üzerinde kendi aralarında idari taksimat bile yapmışlardı.²⁶²

Babür, Şah İsmail'den gelen yardımla birlikte Özbekler üzerine harekete geçti. Bir ay süreyle iki taraf da birbirinin açığını bekledi. Özbekler saldırdıkları takdirde

²⁵⁸ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.412; Rızaül İslam, İndo-Persian Relations, Lahore 1970, s.5

²⁵⁹ Gülbeden, a.g.e, s.122

²⁶⁰ Babur, The Babur-nama In English (Memoirs of Babur), s.351

²⁶¹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.412; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi s.156

²⁶² Grenard, a.g.e, s.105

Babür'ün buna dayanamayacağına kanaat getirerek harekete geçtiler. Bunu haber alan Babür güvenli bir alana doğru geri çekildi. Arkalarına bir dağı alan Babür ve askerleri çarpışmaya başladılar. Gece yaklaşınca su ihtiyacı nedeniyle geri çekilmek zorunda kalan Özbekler ani bir baskın karşısında ne olduğunu anlayamadılar ve kaçarak dağıldılar.

Bu galibiyetten sonra Hisar'da toplanan Babür ve askerlerinin sayısı Şah İsmail'den gelen yeni destekle 60 bini bulmuştu. Babür, Ubeydullah Han'ın bulunduğu Karşı'ya doğru hareket etme düşüncesindeydi. Ancak yanında bulunan beyler savunmasız kalan Buhara'nın ele geçirilmesinin daha kolay olacağını salık verdiler. Babür bu öneriyi haklı buldu ve Buhara üzerine hareket etti. Babür'ün bu girişimini haber alan Özbek Ubeydullah Han da Buhara'ya doğru yola koyuldu. Ancak Babür daha önce Buhara'ya vardı ve şehri ele geçirdi. Buhara'nın düşüşü Özbekler arasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Semerkand'da bulunan Özbek sultanları Maveraünnehr bölgesini terk ettiler.²⁶³

Özbekler karşısında aldığı bu galibiyetten sonra Babür, Maveraünnehr'e doğru hareket etti. Maveraünnehr'in kentlerinin tüm sakinleri Babür'ün gelişini büyük bir sevinçle karşıladılar. Babür'ün Semerkand'a girdiği gün şehir halkı için bir bayram gününden farksızdı (Eylül-Ekim 1511).²⁶⁴ Babür düşlerindeki şehre üçüncü kez sahip oluyordu. İlk iki teşebbüsünde çok kısıtlı kuvvetlerle şehri ele geçirmiş ve bu nedenle elinde tutamamıştı. Şimdi ise emri altında çok büyük bir güç vardı. Dolayısıyla Babür'ün Semerkand'ı bir daha kaybedeceği aklın ucundan bile geçemeyebilirdi. Ancak bu üçüncü fethi diğer ikisinden çok daha farklı kılan bir husus vardı ki, o da Babür'ün şehri Türkmenlerin desteği sayesinde ele geçirebilmiş olduğuydu.

Atası Timur'un başkenti Semerkand'ı ele geçirmesine rağmen kaybeden taraf yine Babür olmuştu. O, Semerkand gibi büyük bir şehri kazanmasına rağmen hükümdarlık alametlerini kaybetmişti. Artık Semerkand tahtında özgürlüğünü kaybetmiş olan bir Babür vardı. Şehre girdiğinde bir Timurludan ziyade bir Kızılbaş

²⁶³ Babur, The Babur-nama In English s.353-354; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.417-419; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.156; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.33-34

²⁶⁴ Howorth, a.g.e, s.710

andırıyordu. Başında Kızılbaşların simgesi olan on iki dilimli börk vardı. Semerkand halkı tahta oturduğunda onun bunu çıkarıp, başına Muhammed'in tacını takacağını düşünüyordu.²⁶⁵ Ama düşündükleri olmadı. Babür Şah İsmail'in desteğini belli şartları kabul ederek kazanmıştı.²⁶⁶ Şimdi ise bu şartları yerine getirmek gerekiyordu. Neticede hutbe Şah İsmail ve on iki imam adına okundu. Bununla birlikte Şah İsmail adına sikke de kesildi.²⁶⁷

Babür bunu yapmak zorunda idi. Safevi desteği olmadan kendisinin ana yurdunda yeniden iktidara gelemeyeceğinin farkında olmalıydı. Gücü o kadar sınırlıydı ki, tahta çıktıktan sonra müttefikine yüz çeviremezdi. Ayrıca çevirmiş olsa bile bu sefer Safevilerin düşmanlığını kazanmış olacaktı. Özbeklerle baş edemeyen Babür için yeni bir düşman daha kazanılması her şeyin kaybedilmesi anlamına gelebilirdi. Bu nedenlerden ötürü tahta çıktığında Babür üzerindeki Safevi izlerini silememişti. Ayrıca ileriye dönük planlar içinde de olabilirdi. Kendisine ait büyük bir güce sahip olduktan sonra Safevilerden kopmayı düşünüyor olabilirdi. O böyle düşünmüş olsa dahi, Semerkand halkının onun gibi düşünmediği açıktı.

Timurlular için en başından itibaren Şi'îliğe karşı kesin bir tavır takınmışlardı. Şah İsmail, Muhammed Şibani Han'ı yendikten sonra Herat'da hutbeyi Şi'î akideye göre okutmak istediğinde minbere çıkan hafız ölüm pahasına olsa da bunu gerçekleştirilmemişti.²⁶⁸

Rüzgar çok kısa süre sonra Semerkand'da Babür'ün tersine esmeye başladı. Onu büyük bir sevinçle karşılayan halk Babür'ün Safevilere tabi olmasını ve bir Kızılbaş çağrıştırmalarını kabul edememişti. Onların gözünde Özbekler bile Babür'den daha kıymetli hale gelmişti.²⁶⁹ Semerkand ahalisinin Babür'e karşı tutumundaki değişikliğin en belirgin nedeni olarak bu husus göze çarpmaktadır. Bunun dışında farklı bir neden aranmaya çalışılırsa ilk akla gelen şu olabilir. Halk, Timur soyundan olduğu için

²⁶⁵ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.419-420; Erskine, a.g.e, s.319-320; Grenard, a.g.e, s.107-108

²⁶⁶ Rızaül İslam, a.g.e, s. 7; Rushbrook Williams, a.g.e s.102

²⁶⁷ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.156

²⁶⁸ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.408-409,

²⁶⁹ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.420

Babür'e karşı ayrı bir bağlılık hissi duymaktadır. Babür'ün Özbekler karşısında aldığı galibiyet sonrasında halk artık O'nun büyük bir gücü elinde tuttuğuna inanmıştır. Ancak Babür Maveräünnehr'e girdiğinde halk durumun hiç de kendilerinin düşündüğü gibi olmadığını farkına varmış, her şeyin Safevilerin desteğiyle gerçekleştiğini anlamışlardı, Safevi desteği olmadan Babür'ün ne kadar güçsüz kalabileceğini öngören halk ondan soğumaya başlamıştır. Kısacası halk yeni ve güçlü bir Timur hâkimiyetinin Babür tarafından oluşturulamayacağı kanısına varmış olmalıdır. Timur mirzaları arasında yıllardır devam eden mücadelelerden bıkan halk güçlü bir iktidar aramaktaydı ve bunun Babür olmadığı anlaşılmış olmalıdır.

3- Babür-Safevi İttifakının Yenilgisi

Babür kışı istirahat içinde geçirmesine rağmen durumu ciddiyetini koruyordu. Sünnî ahali askeri hizmete girmeyi kabul etmiyordu ve İranlılar gitmişlerdi. Babür'ün emri altında 500-600 kişilik bir kuvvet vardı ve bu kuvvetin hiçbir işe yaramayacağını biliyordu.²⁷⁰ İşlerin Babür açısından gittikçe güçleştiği bu vakitlerde Özbekler harekete geçtiler. Muhtemelen onlar halkın Babür'e karşı tutumlarından haberdarlardı. Şimdi hareket edecek olurlarsa halkın kendilerini işgalciden ziyade kurtarıcı gözüyle karşılayacaklardı.²⁷¹

Babür'ün Maveräünnehr'i ele geçirmesinden sonra Türkistan'a doğru çekilen Özbekler mezhebini değiştirmiş olan Babür'e karşı harekete geçtiler. Türkistan'da bulunan ve içerisinde Hoca Ahmed Yesevi'nin de mezarının bulunduğu Hazret Cami'sinde mezhebini değiştirmiş olan Babür'e karşı cihat ilan edilmişti (1512).²⁷² Türkistan'dan ayrılan Özbeklerin bir kısmı Taşkent üzerine yönelirken, geriye kalanlar ise Ubeydullah Han'ın idaresi altında Buhara'ya doğru yola koyuldular.²⁷³ Bunun üzerine Babür önce Taşkent'e takviye kuvvetler gönderdi, sonra ise Ubeydullah Han'a karşı Buhara üzerine yöneldi. Kul Melik denilen yerde Babür ve Özbekler karşı

²⁷⁰ Grenard, a.g.e, s.109

²⁷¹ Roux, a.g.e, s.287-288

²⁷² Babur, The Babur-nama In English, s.356

²⁷³ Erskine, a.g.e, s.322

karşıya geldiler. Babür'ün 40 bin²⁷⁴, Ubeydullah Han'ın ise 3 bin askeri vardı. Babür sayıca üstün olmasına karşın savaşı Ubeydullah Han kazandı. Ubeydullah Han'ın bu zaferinin kaynağının ilahi olduğu düşünülüyordu. Babür'ün yanında bulunup onun destekçisi olan Haydar Mirza²⁷⁵ dahi Sünnî Özbeklerin aldığı bu galibiyeti sevinçle karşılamaktaydı.²⁷⁶ Babür ile fikren ve fiilen aynı çizgiyi takip etmiş olan Haydar Mirza'nın bu şekilde düşünceye sahip olması, Babür'e karşı olan soğukluğun en açık örneklerindedir.

Babür bu yenilgiden sonra Semerkand'a sığınmıştı. Şehre geldiğinde gerçeklerle yüzleşmek zorunda kaldı ve burada daha fazla duramayacağını anladı. Babür'ün hayallerindeki şehirdeki hükümdarlığı sekiz ay sürmüştü. Ailesiyle birlikte Hisar'a gitmek zorunda kaldı. Burada Babür'e 300 kişilik bir destek kuvveti katıldı.²⁷⁷

Babür Hisar'da bulunduğu sırada olup bitenden haberdar etmek ve yardım talep etmek amacıyla, Şah İsmail'e birbiri ardına elçiler gönderdi. Şah İsmail, Babür'ün yardım talebi üzerine Emir Necm idaresinde bulunan, sayısı 10-12 bin civarında olan bir kuvvet gönderdi. Bundan sonra müttefikler Özbekler üzerine yöneldiler (1512 sonu). Karşı kalesi ele geçirildi ve kale de bulunan yaklaşık 15 bin kişinin tamamı öldürüldü.²⁷⁸ Babür'ün bu olaylardan sonra halk ile bağı tümünden kopmuş olmalıdır. Çünkü o ve müttefikinin hedefine suçsuz ve günahsız halk da girmiştir.

Babür ve Emir Necm'in Karşı'dan sonraki durakları Özbeklerin biraya gelerek savunma pozisyonuna geçtikleri Gacdevan Kalesi olmuştu. Emir Necm ve beraberindekiler kısa sürede kaleyi kuşatma altına aldılar. Özbekler ok atışlarıyla kaleyi korumaya çalışıyorlardı. Bu nedenle kuşatma epey uzamıştı ve Emir Necm'in ordusundaki stoklar azalmaya başlamıştı. Bunun üzerine Babür kış aylarında kaleyi

²⁷⁴ Haydar Mirza'nın vermiş olduğu bu sayı kuvvetle muhtemel yanlıştır. Babür'ün takip ettiği politika nedeniyle ona karşı tutumunu değiştirmiş olan Haydar Mirza, Özbeklerin zaferini yüceltmek adına böyle bir sayı vermeyi uygun görmüş olmalıdır. Nitekim diğer kaynaklarda Babür'ün emri altındaki kuvvetinin sayıca azlığı kesin bir dille ifade edilmektedir. Bkz. Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s. 159-160

²⁷⁵ Haydar Mirza, Tarih-i Reşidi'nin yazarıdır.

²⁷⁶ Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.433-434; Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.34; Rushbrook Williams, a.g.e, s.106-107; Babur, The Babur-nama In English, s. 357-358

²⁷⁷ Rushbrook Williams, a.g.e, s. 107; Rızaül İslam, a.g.e, s. 9

²⁷⁸ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.161-162; Babur, The Babur-nama In English, s.360-361; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.434-435

kuşatmanın uygun olmayacağını belirtmişse de, Emir Necm kendi bildiğince hareket etti. Beklenmedik bir anda savunma pozisyonunda olan Özbekler saldırıya geçtiler. 12 Kasım 1512 tarihinde gerçekleşen savaşı Özbekler kazandılar. İran kuvvetlerinin tamamı savaş meydanında kaldı. Babür ise Hisar'a sığındı.²⁷⁹ Bu savaş Babür tüm hayallerinin yıkılmaya, umutlarının ise tükenmeye başladığı savaş olmuştur.

Gacdevan savaşından sonra Hisar'a giden Babür burada da uzunca bir süre kalamadı. Şehirdeki Moğullar bir gece ayaklandılar. Babür canını zor kurtardı ve Mirza Han'ın bulunduğu Kunduz'a sığındı (1513).²⁸⁰ Babür bu sıkıntıları yaşarken müttefiki Şah İsmail, Horasan'ı ele geçirmeye çalışan Özbeklere karşı mücadele vermekteydi. Neticede Horasan'da Özbeklere karşı büyük bir direnç gösterdi ve bölgeyi elinde tutmayı başardı.²⁸¹

Babür tarafında umutlu bir bekleyiş sürerken, ittifakın diğer temsilcisi çok ciddi bir rakiple, Osmanlı Devleti ile yüz yüze gelmek zorunda kaldı. Şah İsmail Özbeklere galebe çaldıktan (1510) sonra Anadolu'daki faaliyetlerini arttırmıştı. Anadolu'ya göndermiş olduğu halifeler vasıtasıyla Türkmenleri kendi safına çekmeye çalışıyordu. Sultan Bayezid'in yumuşaklığı, bir kısım devlet adamlarının olaya kayıtsız kalışı ve bir kısmının da Aleviliğe meyiletmiş olmasından dolayı Şah İsmail cesaretlenmişti.²⁸²

Şah İsmail'in faaliyetleri sırasında Trabzon valisi bulunan Sultan Selim, Safevi tehlikesinin Anadolu'nun birliği ve din hayatı üzerindeki vahim tesirini gözlemleyerek merkezi hükümeti ikaz etmeye çalışmış, şahsi olarak bir takım girişimlerde bulunmuştu. Erzincan ve Bayburt'a kadar Safevi topraklarına akınlar gerçekleştirdi.²⁸³ İktidarı ele geçirdikten sonra iki yıl boyunca Şehzadeler meselesiyle uğraşan Sultan Selim bu meseleyi hallettikten sonra İran üzerine sefer hazırlıklarına girişti. Memleket dâhilindeki Safevi iş birlikçilerine karşı tedbirler aldıktan sonra İran üzerine yürüdü.²⁸⁴ 23 Ağustos 1514 tarihinde iki ordu arasında Çaldıran'da meydana gelen savaş Osmanlıların

²⁷⁹ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.161-163; Mirza Haydar Duğlat, a.g.e, s.434-435

²⁸⁰ Mahomed Kasım Ferishta, a.g.e, s.34; Rushbrook Williams, a.g.e, s.109; Erskine, a.g.e, s.327-328

²⁸¹ Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, s.163-164, 169-171

²⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, Ankara 1949, s.246-247

²⁸³ Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1993, s.3

²⁸⁴ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 246

zaferiyle sonuçlandı.²⁸⁵ Özbeklerin başaramadığını onlar ile aynı düşünceyi paylaşan Osmanlılar başardı ve Babür ile Safeviler arasındaki ittifaka en ağır darbeyi vurdular. Bu tarihten sonra Şah İsmail yüzünü batıya çevirmek zorunda kaldı.

Şah İsmail'in bu yenilgisinden sonra Babür'ün Maverâünnehr'e yönelik tüm ümitleri tükenmişti.²⁸⁶ Babür Kabil'e doğru hareket etti (1514).²⁸⁷ Kaderinin garip bir oyunu mudur bilinmez ama Babür tamamen yabancı olduğu bir coğrafyada, Hindistan'da büyük imparatorluk düşene kavuşacaktı.²⁸⁸

²⁸⁵ Allouche, a.g.e, s.131-132; Mehmet Saray, Türk İnan İlişkileri, Ankara 1999, s.27

²⁸⁶ Gülbeden, a.g.e, s.123

²⁸⁷ Babur, The Babur-nama In English, s.363

²⁸⁸ Enver Konukçu, Bâbürlüler “ Hindistan'daki Temürlüler “, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.746

SONUÇ

12 yaşındayken hükümdarlık tahtına oturan Babür, ata topraklarına duyduğu özlemle hareket etmiş, içinde yanan Semerkand ateşi en ufak rüzgar da büyük bir alev topuna dönüşmüştü. Hâkimiyet mücadelelerinin en hararetli şekilde devam ettiği yıllarda o yaşına ve gücüne aldırış etmeden, daha 14 yaşındayken Semerkand'ı ele geçirme gururunu yaşayabilmişti.

Yolun henüz başında olan Babür üstün kabiliyetlere sahip olmasına karşın, siyasi alanda fazla bir deneyim sahibi değildi. Kendisini iktidara taşıyacak politikaları üretemiyordu. Bu noktada Babür'ün tek eksiği bir sonraki adımı düşünmeden, talihine göre hareket etmesiydi. Bir gün Semerkand fatihi, ertesi gün aç, susuz dolaşan bir gezgin olarak karşımıza çıkıyordu. Plansızlığın acı sonu ne yazık ki buydu.

Timur ülkesinin tamamında gözü olan Babür için herkes birer rakipti. Ama Muhammed Şibani Han, hepsinden farklıydı. O, kısa zamanda herkese üstünlüğünü kabul ettirmişti. Orta Asya'nın tamamına hâkim olmuştu. Hayatının başlarında o da Babür gibi acılar çekmiş, varlık ile yokluk arasında gidip gelmişti. Ancak üstün bir askeri ve siyasi dehaya sahipti. Öyle ki, babasının katillerine bile hizmet etmişti. Ama gün geldiğinde, hesapları tuttuğunda herkese en ağır cezayı ödetmesini de bilmişti. Bu özelliği ile Babür'den çok farklıydı. Babür bu rakibinin elinden Semerkand'ı bir anlığına almayı başarmıştı. Ama bir sonraki adımın ne olacağını yine bilmiyordu. Zavallı bir halde bir başına kaderini yaşamaya başladı. Bunun yanı sıra amansız düşmanın takibiyle uğraşmakta, ölüm korkusunu her an hissetmekteydi.

Yersiz yurtsuz günlerden sonra Babür Kabil'de rahat bir nefes alma imkanı buldu. Buna rağmen ata topraklarına o kadar bağlıydı ki düşmana karşı olan her türlü ittifakı içinde ben de varım diyordu. İşte bu yıllarda amansız rakibine karşı koyabilecek bir kişi İran tarafından çıkagelmişti. Şi'î inanca da sahip olsa bu yeni lider ile birlikte büyük şeyler başarılabilirdi. Babür artık tek başına hiçbir şey yapamayacağını bilincindeydi. İran şahı ile ne şartta olursa olsun ittifak yapmak düşüncesindeydi. Belki ata topraklarını ele geçirdikten sonra her şey değişebilirdi. Artık hiçbir planı olmayan

Babür ilerisini görmeye çalışıyordu. Babür'ün yeni bir hayali vardı. Ama ne yazık ki onun hayalleri hep gerçek olmamak için vardılar.

Müttefiki İran şahı, Orta Asya'nın son büyük fatihi ve Babür'ün amansız düşmanını ortadan kaldırmıştı. Babür müttefiki sayesinde yeniden Semerkand'a girmiş, tahta çıkmıştı. Ama bu seferki öncekilerden çok farklıydı. Babür o tahta oturabilmek adına büyük ödünler vermişti. Ateşiyle yanıp tutuştuğu yurdunda bir yabancı konumuna düşmüştü. En çok güvendiği soydaşları ona çok farklı bir gözle bakar olmuşlardı. Neticede halk elini Babür'ün omzundan çekmiş, farkı bir omuza koymuştu. Belki halk Babür'ün başından geçenleri bilse, o topraklar için katlandıklarını görseydi elini hiç çekmemek üzere o omuza koyar, yollarına devam ederlerdi. O dönemde insanlardan böyle bir ayrıntıyı düşünmelerini beklemek de imkansızdı. Halk için önemli olan güven, istikrar ve refah içinde yaşamaktı. Onlar tercihlerini bu kıstaslara göre yapmaktaydılar.

Babür Özbekler karşısında halk desteğini kaybetmiş olmanın verdiği büyük zararı gördü. Türkmen destekçilerine rağmen yenilgiyi yeniden tattı. Semerkand tahtından bir daha oturmamak üzere kalktı. Müttefiki ise o sıralarda Osmanlılar karşısında can telaşına düşmüştü. Babür'ü düşünecek ne hali ne zamanı vardı. Babür her zaman olduğu gibi başının çaresine baktı. Hayal ettiği imparatorluğuna kavuştu ama vatanından uzakta, yabancı olduğu bir diyarda.

KAYNAKÇA

ABBASLI, Mirza, Safevilerin Kökenine Dair, Belleten (Türk Tarih Kurumu), XL/158, (1976), s.287-329

AKA, İsmail, Timur ve Devleti, Ankara 2000

AKA, İsmail, Mirza Şahruh ve Zamanı, Ankara 1994

AKA, İsmail, Timurlular, Ankara 1995

AKA, İsmail, İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri), Ankara 2001

AKA, İsmail, Timurlular, Türkler c.8, Ankara 2002, s.517-533

ALGAR, H., - ALPARSLAN, A., Hüseyin Baykara, D.İ.A, c.18, İstanbul 1998, s.530-532

ALLOUCHE, Adel, Osmanlı Safevi İlişkilerinin Kökeni ve Gelişimi, Türkçe çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001

ALPARGU, Mehmet, Türkistan Hanlıkları, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.557-605

ALLWORTH, Edward, The Modern Uzbeks: From The Fourteenth Century to The Present, California 1990

BABUR, Gazi Zahirü'd-din Muhammed, Vekayi Babur'un Hatıratı, c. I-II, Türkçe çev. R.Rahmeti Arat, Ankara 1943-1946

BABUR, Gazi Zahir-üd-din Muhammed, Babur-nama In English, İng. Çev. Annette Susannah Beveridge, London 1922

BARTHOLD, W., Uluğ Bey ve Zamanı, Türkçe çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, İstanbul 1930

- BARTHOLD, W., Ebülhayr, İ.A, c.4, Eskişehir 1997, s.84-85
- BARTHOLD, W., Şeybaniler (Şaybaniler), İ.A, c.11, Eskişehir 1997, s.456-458
- BARTHOLD, W., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Haz. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara 2006
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Hindistan Tarihi, c.2, Ankara 1987
- BIYIKTAY, Halis, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1991
- BOUVAT, L., Şeybani Han, İ.A, c. 11, Eskişehir 1997, s.454-456
- BOYLE, John Andrew, İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi, Belleten, XXXV/sy.156, Ankara 1975, s.645-657
- BROCKLEMANN, Carl, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Türkçe çev. Neşet Çağatay, Ankara 2002
- CÖHCE, Salim, Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri, Türkler, c. 8, Ankara 2002, s.689-730
- DURAK, Neslihan, Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler, Ankara 2000
- ERAVCI, H.Mustafa, Safevi Hanedanı, Türkler, c. 8, Ankara 2002, s.882-892
- ERDEM, İ., - UYAR, M., Kara Koyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri, Türkler c.6, Ankara 2002, s.861-868
- ERSKİNE, William, A History of India Under Babur and Humayun, London 1854
- GRENARD, Fernand, Babur, Haz. Orhan Yüksel, İstanbul 1971
- GROUSETT, Rene, Bozkır İmparatorluğu, Türkçe çev. M.Reşat Uzmen, İstanbul 1980
- GÜLBEDEN, Hümayunname, Türkçe çev. Abürrab Yelgar, Ankara 1987

GÜNDOĞDU, Abdullah, Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü, Türkler, c. 8, Ankara 2002, s.606-616

GÜNDÜZ Tufan, Safeviler, D.İ.A, c.35, İstanbul 2008, s.451-457

HASAN, Rumlu, Ahsenü't Tevarih, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006

HASAN, Rumlu, Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih), Türkçe çev. Cevad Cevan, Ankara 2004

HİNZ, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Türkçe çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992

HİZMETLİ, Sabri, Çağatay Devleti, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.355-358

HOWORT, Henry Hoyle, History of Mongols, London 1880

KAFALI, Mustafa, Çağatay Hanlığı, Ankara 2005

KAFALI, Mustafa, Cengiz Han, D.İ.A, c.7, İstanbul 1993, s.367-369

KAFALI, Mustafa, Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu, Makaleler, Ankara 2005

KARASOY, Yakup, Şiban Han Divânî, Ankara 1998

KARASOY, Y., – TOKER, M., Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanîname, Konya 2005

KILIÇ, Nurten Schubel, 16. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir Özbek Hanlığı (Şibaniler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.624-633

KILIÇ, Remzi, Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı Özbek Münasebetleri, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek 2001, s.89-102

- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590), Ankara 1976
- KONUKÇU, Enver, Bâbürlüler “ Hindistan'daki Temürlüler “, Türkler, c.8, Ankara 2002, s.744-760
- KONUKÇU, Enver, Babür, D.İ.A, c.4, İstanbul 1991, s.395-396
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, Babür, İ.A, c.2, Eskişehir 1997, s.180-187
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1993
- MANZ, Beatrice Forbez, Timurlenk Bozkırın Son Göçebe Fatihi, Türkçe çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul 2006
- MAROZZİ, Justin, Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi, Türkçe çev. Hülya Kocakulak, İstanbul 2006
- MCCHESENEY, R.D., Shibani Khan, E.I, c.7, Leiden 1997,s.426-428
- MCCHESENEY, R.D., Shibanids, E.I, c.7, Leiden 1997, s.428-431
- MİRZA HAYDAR DUĞLAT, Tarih-i Reşidi, İng. Çev. E.Denisonn Ross, Türkçe çev. Osman Karatay, İstanbul 2006
- MOĞULLARIN GİZLİ TARİHİ, Türkçe çev. Ahmet Temir, Ankara 1948
- MORGAN, David, Medivial Persia 1040-1797, London 1988
- MUHAMMED KASIM FERİŞTAH, History of The Mahomedan Power in India, İng. Çev. John Briggs, London 1829
- NİZAMÜDDİN, Şami, Zafername, Türkçe çev. Necati Lugal, Ankara 1987
- OLCOTT, Martha Brill, The Kazakhs, California 1995

POLKEN, Şair, Şeybanî Han Destanı, haz. Münevver Tekcan, Ümit Özgür Demirci, Gaybullah Babayarov, Kocaeli 2010

RIZAÜL, İslam, İndo-Persian Relations, Lahore 1949

ROSS, E.D., - SKRİNE, F.H., The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and Central Asian Khanates From Earliest Times, London 1899

ROUX, Jean Paul, Moğul İmparatorluğu Tarihi, Türkçe çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001

ROUX, Jean Paul, Büyük Moğulların Tarihi Babur, Türkçe çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul 2008

SARAY, Mehmet, Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999

SARAY, Mehmet, Altın Orda Hanlığı, D.İ.A, c.2, İstanbul 1989, s.538-540

SAVORY, Roger, Iran Under Safawids, Cambridge 1980

SİNGH, Nagendra Kr., Ebu'l Hayr Khan, International Encyclopedia of Islamic Dynasties, India 2005

SÜMER, Faruk, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999

TEMİR, Ahmed, Moğulların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han, Ankara 1984

TOGAN, Zeki Velidi, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.2, Ankara 1949

WILLIAMS, L.F. Rushbrook, An Empire Builder of The Sixteenth Century A Summary Account of The Political Career of Zahir-üd-din Muhammed Surnamed Babur, London 1918

WOODS, John E., Akkoyunlular, Türkçe çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993

YAKUBOVSKY, A.Yu, Altınordu ve Çöküşü, Türkçe çev. Hasan Eren, Ankara 1976

YAZICI, Tahsin, Şah İsmail, İ.A, c.11, Eskişehir 1997, s.275-279

YUVALI, Abdülkadir, İlhanlılar, D.İ.A, c.22, İstanbul 2000, s.102-105

YUVALI, Abdülkadir, Çağatay Hanlığı, D.İ.A, c.8, İstanbul 1993, s.177-178

YÜCEL, Yaşar, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402), Ankara 1989

ÖZGEÇMİŞ

18-09-1984 tarihinde Tunceli'nin Pertek ilçesinde doğdum. Ailem ile birlikte dört yaşına kadar bu şehirde yaşadım. Daha sonra ekonomik sebeplerden ötürü ailem İzmir'e göç etmek zorunda kaldı. Dört yaşından beri bu şehirde yaşamaktayım. 1991 senesinde İzmir'in Narlıdere ilçesinde eğitim öğretim hayatıma başladım. İlk ve orta öğretimimi bu semtte tamamladım. 2002 yılında Ege üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde okumaya hak kazandım. 2007 yılında lisans eğitimimi başarıyla tamamladım. Bunun akabinde Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim dalında lisansüstü eğitimime başladım. Yapmış olduğum bu tez ile birlikte lisansüstü eğitimimi de tamamlamış oldum.

İyi seviyede İngilizce ve başlangıç seviyesinde Farsça bilmekteyim. İlgi duyduğum saha 16. yüzyıl da İran, Hindistan ve Türkistan sahasıdır. Bu sahaya yönelik çalışmalar yapmak niyetindeyim.

ÖZET

Timur'un ölümünden sonra başlayan taht mücadeleleri sebebiyle Timur devleti zayıflamaya başladı. Özbekler ve Moğulistan Çağataylıları bu durumdan faydalandılar. Orta Asya'da Timur egemenliğinin yok olmaya başladığı yıllarda tahta çıkan Babür, Timur devletini yeniden canlandırma mücadelesine girişti. Arkasında büyük bir kuvvet bulunmayan Babür, Semerkand'ı iki kez fethetmeyi başardı. Ancak hakimiyeti uzun sürmedi.

Özbeklerin lideri Muhammed Şibani Han kısa zamanda Orta Asya'yı hakimiyeti altına aldı. Orta Asya'da Timur ve Çağatay egemenliğine son verdi. Kısa süre sonra Babür, Muhammed Şibani Han'a karşı mücadele veren tek kişi olarak kaldı. Ancak onun elinde Muhammed Şibani Han ile mücadele edebilecek büyüklükte bir kuvvet bulunmuyordu. Bu esnada Muhammed Şibani Han'a karşı Safevi hükümdarı Şah İsmail yeni bir rakip olarak ortaya çıktı. Bunun sonucunda Muhammed Şibani Han ve Özbeklere karşı Babür Safeviler ile ittifak kurma teşebbüsünde bulundu.

Şah İsmail, Muhammed Şibani Han'ı yenerek Maverâünnehir bölgesini ele geçirdi (1510) ve Babür'ü Maverâünnehir bölgesinde yeniden iktidara getirdi (1511). Ancak Babür kısa süre sonra halk desteğini kaybetti. Çünkü kendisi Safevilere tabi olmayı kabul etmişti. Bu durumdan faydalanan Özbekler, Babür ve Safevilere karşı galip geldiler (1512). Böylece Babür ve Safeviler arasında kurulan ittifak başarısız oldu. Safevilerin Osmanlı devleti karşısında almış oldukları yenilgi sebebiyle Babür'ü destekleme ihtimalleri kalmadı. Bundan sonra Babür Hindistan sahasına yöneldi.

ABSTRACT

After death of Timur, Timurid Empire began to weaken because of new struggle for the throne. Uzbeks and Mongolian Chagataies benefited this situation. Babur who was rule of capture during the Timurs dominaitaion has weakened, entered into the struggle for Timur Empire. Although he hasn't got a big force, he was able to conquered Samarkand. But his rule didn't last long.

Mohammed Shibani Khan who was the leader of Uzbek, as soon as took control of Central Asia. He ended Timurid an Chagataies dominaitaion. Shortly after, Babur was only person who are struggling in the face of Muhammed Shibani Khan. But he hadn't got a force for could fight with him. During this time, Shah Ismail, rule of Safavids, appeared as a new competitor aganist Mohommed Shibani Khan. As a result of this, Babur tired to form an allince aganist Mohammed Shibani Khan and Uzbeks.

Shah Ismail prevailed opposite Mohammed Shibani Khan and conquered Transoxiana (1510). Thus he assigned Babur for the this region (1511). But in a short time, Babur lost public support. Because of he agreed to be bount by the Safavids. Uzbeks who took advantage of this situation, prevailed aganist Babur and Safavids (1512). So alliance between Babur and Safavids failed. Safavids couldn't support him due to defeat of Ottoman Empire. After that he turned area of India.